

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bent Jørgensen

Stednavne og samfærdselshistorie

17vii
Swa sum toftæ skiftæ i by soa skifæs all mææ
iord. thet samæ of gæth delæes w. æntæ h̄ deles
w. v̄m wægh. — Til hwær by a mæth ræte
fortæ wæghæ at gangæ the thet af areld hær
til gangæ. oc them ma ængi man spillæ æth
mæth. En hwa sum mæth æ spill' galdæ kv
uig thre mark. oc gææ then wægh wæl fœ.
V̄ hwær by mæsk skole the ægh man a mæcke
bo kvuigs hæstretæ gææ. En æt swa myktæ tœ
fœ a antugh mœæ 7 stor a. tha skæl alt kyrki
soken hælpe them til at gææ bro of thæt. En
æt thet alt hæræth wægh tha alt hæræth
hælpe til at gææ bro oc at halda sithæn. Engi
man ma fœæren wægh lækæ æ mæth th til kœ
ping. 7 thing 7 strandæ. 7 til skoc's æt laght.
æd thet wægh skæl wææ fivghitan alnæ bræth.
En foete skæl wææ femtan fæfne bræth. æl
l swa bræth swm alla ægh willa at orwes.

17lviii

Mhwæ m̄ skole molnæ buggi. —
an ma æt gææ molnæ af ny. vten han
a dam oc dams stath tho swa at thet fœ

Stednavne og samfærdselshistorie

Navnestudier
udgivet af Institut for Navneforskning
Nr. 18

Bent Jørgensen

Stednavne og samfærdselshistorie

with an English Summary

København

I kommission hos Akademisk forlag

1979

Stednavne og samfærdselshistorie

© 1979 Institut for Navneforskning

Fotografisk, mekanisk eller anden gengivelse af denne bog
eller dele heraf er ikke tilladt
ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

Kort og illustrationer ved vliet design

Udsnit af Geodætisk Instituts kort er gengivet med
instituttets tilladelse (A. 25/79). Copyright.

Bogen er sat med Times og trykt hos
Special-Trykkeriet i Viborg.
Printed in Denmark 1979

Bekostet af Statens humanistiske Forskningsråd

ISBN 87-500-1880-9

På omslaget: Jyske Lovs kapitel om veje gengivet efter Flensborghåndskriftet ca. 1300. Faksimile i DgL bd. III p. 109.

Indholdsfortegnelse

Forord	7
Litteraturfortegnelse og forkortelser	9
Almindelige forkortelser og tegn	13
Kapitel 1. Indledning. Bemærkninger om mål og metode	17
Kapitel 2. Stednavnenes ord for færdselslinier	27
Kapitel 3. Navnene og deres betydning	69
Kapitel 4. Samfærdselsnavnenes alder	99
Kapitel 5. Vejes opgivelse og forfald	119
Kapitel 6. Afsluttende bemærkninger	153
Summary. Place-names and the history of communication by land and sea in Denmark	155
Register	159

Forord

Det hermed fremlagte arbejde er et delstudie inden for en større projektramme med titlen Stednavne og samfund. Denne ramme er fra først af tænkt udfyldt med delundersøgelser, der dels skulle oplyse om samfundets brug af sine stednavne, dels skulle demonstrere stednavnenes muligheder for at afgive oplysninger om ældre tiders samfundsforhold. Det er dette sidste der er emnet for undersøgelsen Stednavne og samfærdselshistorie. Når jeg overhovedet er i stand til at fremlægge undersøgelsen i den skikkelse og det omfang den her har fået, skyldes det rundhåndet støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd. Jeg ønsker hermed at takke varmt både for bevilling til egen løn i et år og for bevilling til dækning af trykningsomkostningerne.

Manuskriptet har været forelagt medarbejdere ved Københavns Universitets Institut for Navneforskning, og jeg har modtaget adskillige værdifulde bemærkninger og forslag til forbedringer. Jeg vil gerne takke instituttet for en aldrig svigtende interesse for mit arbejde, der i alt væsentligt er udført i dets lokaler og med dets samlinger som arbejdsredskab. En særlig tak til lektor, dr. phil. Gillian Fellows Jensen, der har oversat resuméet til engelsk samt til institutrådet på Institut for Navneforskning for at have optaget mit arbejde som nr. 18 i serien Navnestudier.

København, maj 1979.

Bent Jørgensen

Litteraturfortegnelse og forkortelser

Fortegnelsen medtager benyttede og omtalte kilder og litteratur, dog er der for en række mere omfattende forfatterskaber alene henvist til litteraturfortegnelsen i Alex Wittendorffs Alvej og kongevej.

Anders Sunesøn, latinsk parafrase af Skånske lov, DgL bd. 1,2.

ANO = Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed. Kbh. 1866ff.

Arkiv för nordisk filologi. Christiania og Lund 1883ff.

Bebyggelsesnavne på -sted = John Kousgård Sørensen: Danske bebyggelsesnavne på -sted. Kbh. 1958.

Brandt, C. J.: Romantisk Digtning fra middelalderen I-III Kbh. 1869-77.

Böcher, Steen B.: Træk af vejudviklingen i Danmark, i Geografisk Tidsskrift bd. 65. Kbh. 1966.

CCD = Corpus constitutionum Daniæ I-VI. Kbh. 1887-1918.

Christiern Pedersens vokabular = Christiern Pedersen: Vocabularium ad usum dacorum. Paris 1510/Kbh. 1973.

Coldings etymologikum (1622), udnyttet efter Kalkar.

Danckwert, Caspar: Neue Landesbeschreibung Der Zwey Hertzogthümer Schleswich vnd Holstein. Husum 1652.

Danm.Kort. = Danmarks Kortlægning I. Kbh. 1942.

Danske Veje = Turistforeningen for Danmark. Årbog. Kbh. 1964.

Danske Vider og Vedtægter I-V, udgivet af Poul Bjerger m.fl. Kbh. 1904-38.

DF = Danske Folkemaal. Kbh. 1927ff.

DgK = Danmarks gamle Købstadlovgivning I-V, udgivet af Erik Kroman. Kbh. 1951-61.

DgL = Danmarks gamle Landskabslove I-VIII. Kbh. 1933-61.

Dialektstudier udgivne af Institut for Dansk Dialektforskning 1 ff. Kbh. 1964-65 ff.

DS = Danmarks Stednavne Iff. Kbh. 1922ff.

DSÅ = John Kousgård Sørensen: Danske sø- og ånavne I-III (A-J). Kbh. 1968-78.

- du Cange = Glossarium mediæ et infimæ latinitatis, grundlagt af Carl du Fresne. Niort 1883-87.
- Elmevik, Lennart: Nordiska ord på äldre kāk- och kāk(s)-. Lund 1967.
- Enemark, Poul: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede I-II. Århus 1971.
- Engbogen = Eng- og græsningsprotokol i forbindelse med matriklen 1688.
- Feilberg, H. F.: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål I-IV. Kbh. 1886-1913.
- Festskr[ift] til Peter Skautrup. Århus 1956.
- Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie Iff. Kbh. 1914ff.
- Fra Frederiksborg amt Iff. Fredensborg m.fl. steder 1906ff.
- Fra Ribe amt Iff. Kbh. og Esbjerg 1903ff.
- Fynske Aktstykker = Aktstykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid I-II. Odense 1841-45.
- GG = Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk grammatik I-VIII. Kbh. 1928 (1950)-1973.
- Gjerding, Kl.: Bidrag til Hellum Herreds Beskrivelse og Historie. Ålborg 1890-92.
- Grandjean, Louis E.: Søkortets Stednavne. Kbh. 1945-46.
- Gregersen, H.V.: Egnen omkring Vojens. Vojens 1977.
- Hagerup, E.: Om det danske Sprog i Angel, 2. udgave Kbh. 1867.
- Hald, Kristian: Stednavne og kulturhistorie. Kbh. 1966.
- Hald, Kristian: Vore Stednavne, 2. udgave. Kbh. 1965.
- Hallberg, Göran: Lång(a) och läng(a) i skånska ortnamn, i Nordiska Studier i filologi och lingvistik. Lund 1976.
- Heilskov, Bælum s. = C. Heilskov: Bælum sogn gennem syv sekler. Ålborg 1930-33.
- Hellberg, Lars: Borlänge, i Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1955. Lund 1955.
- Hermansen, Victor se Wittendorff.
- Historisk Tidsskrift 1. rk. ff., udgivet af den Danske Historiske Forening. Kbh. 1839 ff.
- Indberetninger til Institut for Navneforskning (tidl. Stednavneudvalget) fra skolelærere og disses hjælpere og meddelere 1921ff.
- Jens Sørensen = Søkortdirektør Jens Sørensen 1646-1723, Søkortdirektør Jens Sørensens Papirer og Danske Søkort af Jens Sørensen, udgivet af Johannes Knudsen. Kbh. 1918, 1921 og 1916.
- Jørgensens ordbog = J. Jørgensen: Lollandsk Ordbog. Kbh. 1943.

Kalkar = O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog I-V. Kbh. 1881-1918.

Kb + lokalitet = kirkebog.

Klitgaard, Carl: Vendsysselske Veje. Hjørring 1936.

KLNM = Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder Iff. Kbh. 1956ff.

Kolderup-Rosenvinge, J.L.A.: Udvalg af Gamle Danske Domme, afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting I-IV. Kbh. 1842-48.

Kong Valdemars Jordebog I-III, udgivet af Svend Aakjær. Kbh. 1926-43.

Landbrugsordbogen = E. Møller Holst: Landbrugs=Ordbog. Kbh. 1877-83.

Lindegård Hjorth, Poul: Karl Magnus' krønike. Kbh. 1960.

Ljunggren, K. G. og Ejder, Bertil: Lunds stifts landebok I-III. Lund 1950-65.

Lundbye, J. T. se Wittendorff

Lütken, V.: Bidrag til Langelands Historie. Rudkøbing 1909.

M 1664 = matriklen 1664.

Marknavnestudier, udgivet af Stednavneudvalget. Kbh. 1964.

Matthiessen, Hugo se Wittendorff.

MB = markbogen, forarbejder til matriklen 1688.

Mejer = Johannes Mejers kort (midten af 1600-tallet), udgivet af Niels Nørlund I-III. Kbh. 1942.

MK + år = matrikelkort fra tiden omkring 1800.

Modéer, Ivar: Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Uppsala 1936.

Moth = utrykt ordbog udnyttet efter Kalkar.

Møller, Kristen: Kås og Brygge. Kbh. 1968.

Namn och Bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Uppsala 1913ff.

Nationalmuseets Arbejdsmark. Kbh. 1928ff.

Nielsen, A. Strange: se Wittendorff.

Nudansk Ordbog 9. udgave. Kbh. 1977.

ODS = Ordbog over det danske sprog. Kbh. 1918-56.

Olaus Magnus: Historia de Gentibus septentrionalibus. Rom 1555/Kbh. 1972.

Olsen, Olaf: Hørg, hov og kirke. Kbh. 1966.

Rep og Rep² = Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis 1. og 2. rk. Kbh. 1894-1939.

Resens kort over Viborg stift, i P. H. Resens Atlas Danicus, Viborg bispedømme udgivet af Gunnar Knudsen. Kbh. 1934.

- RF = Det kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid I-II, udgivet af Troels Dahlerup. Kbh. 1959-69.
- SAA = Aarsskrift for Svendborg Amts historiske Samfund I-XXIX. Nyborg 1914-37.
- Salmonsens Leksikon-tidsskrift. Kbh. 1941-55.
- Skalk. Nyt om gammelt. Århus 1957ff.
- SOSÅ = Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift. Lund 1925ff.
- Stednavneforskning 1 = Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen: Stednavneforskning 1. Kbh. 1972, et afsnit af Stednavneforskning 2 om stednavne og samfærdselshistorie er ved forfatternes velvilje benyttet i manuskript.
- Sønderjydske Aarbøger. Iff. Flensborg m.fl. steder 1889ff.
- Thors, C. E.: Den kristna terminologien i fornsvenskan. Helsingfors 1957.
- Ti Afhandlinger, udgivet af Stednavneudvalget. Kbh. 1960.
- Topsøe-Jensen, T.: Landevejsbomme i Danmark, i Dansk Vejtidskrift bd. 38. Kbh. 1961.
- Topsøe-Jensen, T.: Vejenes udvikling i Frederiksborg amt, i Fra Frederiksborg amt 1970.
- Topsøe-Jensen, T. se Wittendorff.
- Unger, C.R. (udgiver): Karlamagnús saga. Christiania 1860.
- Weise, Lis: Efterstillet adjektiv i danske stednavne. Kbh. 1968.
- Vendsysselsk Ordbog = Arne Espegaard: Vendsysselsk Ordbog I-IV. Hjørring 1972-73.
- Wibergs præstehistorie = S. V. Wiberg: En almindelig dansk præstehistorie I-IV. Odense 1870-73/Kbh. 1959-60.
- Widding, Ole: Markfællesskab og Landskifte. Kbh. 1949.
- Wittendorff, Alex: Alvej og kongevej. Kbh. 1973 med fyldig litteraturfortegnelse.
- VSK og VSKOrig. = Videnskabernes Selskabs Kort og originaltegningerne hertil (2. halvdel af 1700-tallet).
- VSO = Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse. Kbh. 1793-1905.
- ÆDA = De ældste danske Archivregistraturer I-V, udgivet af T. A. Becker m.fl. Kbh. 1854-1910.
- Årbog for Københavns amt 1912 ff. Roskilde 1913ff.

Almindelige forkortelser og tegn.

- a. = amt
- adj. = adjektiv
- adv. = adverbium
- afskr. = afskrift
- afst. = afstand
- ark. = arkiv
- art. = artikel
- bd. = bind
- beg. = (i) begyndelse (-n af)
- bl.a. = blandt andet
- ca. = cirka
- ctr. = contra
- dat. = dativ
- d.v.s. = det vil sige
- egtl. = egentlig
- el. = eller
- evt. = eventuelt
- f. (i målsangivelser) = fod
- f. = følgende
- f.eks. = for eksempel
- ff. = flere følgende
- fol. = folio
- g. = gang(e)
- gd. = gård(navn)
- gen. = genitiv
- g+h = gårde og/eller huse
- glda. = gammeldansk (ca. 1100 - ca. 1500)
- gnst. = gennemsnitlig(t)
- h. = herred
- hd. = herredsnavn
- h:d = härad (herred i Sverige)
- hds. = håndskrift
- henv. = henvisning(er)

hgd. = hovedgård
hhv. = henholdsvis
ibid. = ibidem = sammesteds
incl. = inclusive
jfr. = jævnfør
kap. = kapitel
Kbh. = København
kbst. = købstad
km. = kilometer
kronol. = kronologisk
lb. = landsby(navn)
ldg. = ladegård
lds. = landsogn
m. (i målsangivelser) = meter
m. = maskulinum
mask. = maskulinum
mat. = materiale(t)
m.fl. = med flere
mod.ort. = moderne ortografi
m.v. = med videre
n. = neutrum
nat. = naturnavn
neut. = neutrum
nr. = nummer
o.h. = over havet
o.l. = og lignende
oldisl. = oldislandsk (ca. 1000-ca. 1350)
omkr. = omkring
omr. = område(navn)
op.cit. = opus citatum = anført arbejde
opt. = optegnelse
opt.+initialer = optegnet af NN
orig. = original
o.s.v. = og så videre
oversk. = overskrift
p. = pagina = side
pd. = pund
perg. = pergament
pers. = personnavn
pl. = planche

plur. = pluralis
pn. = personnavn
præp. = præposition
reg. = regnskab
rejsebeskr. = rejsebeskrivelse
rk. = række
s. = sogn
saml. = samling
samt. = samtidig
sb. = sogneby(navn)
s.d. = se denne/dette/disse
sign. = signatur
sing. = singularis
slutn. = (i) slutning (-en)
s:n = socken (sogn i Sverige)
sp. = spalte
stn. = stedsnavn
sub. = substantiv
subst. = substantiv
td(r). htk. = tønd(e)r hartkorn
td(r). l. = tønd(e)r land
t. htk. = tønd(e)r hartkorn
ubest. = ubestemt
u.d. = uden dato
udat. = udateret
udg. = udgave, udgivet
udt. = udtog
vedr. = vedrørende
vestnord. = vestnordisk = oldislandsk
Vid. = vidisse
årh. = århundrede
() ved citering af kilder = afskrift; i () anføres afskriftens alder eller ophavsmand.
* = konstrueret form
† = nedlagt, forsvundet, død

Kapitel 1. Indledning.

Bemærkninger om mål og metode.

I de følgende kapitler fremlægges resultaterne af nogle undersøgelser over stednavnes mulighed for at belyse samfærdselens historie.

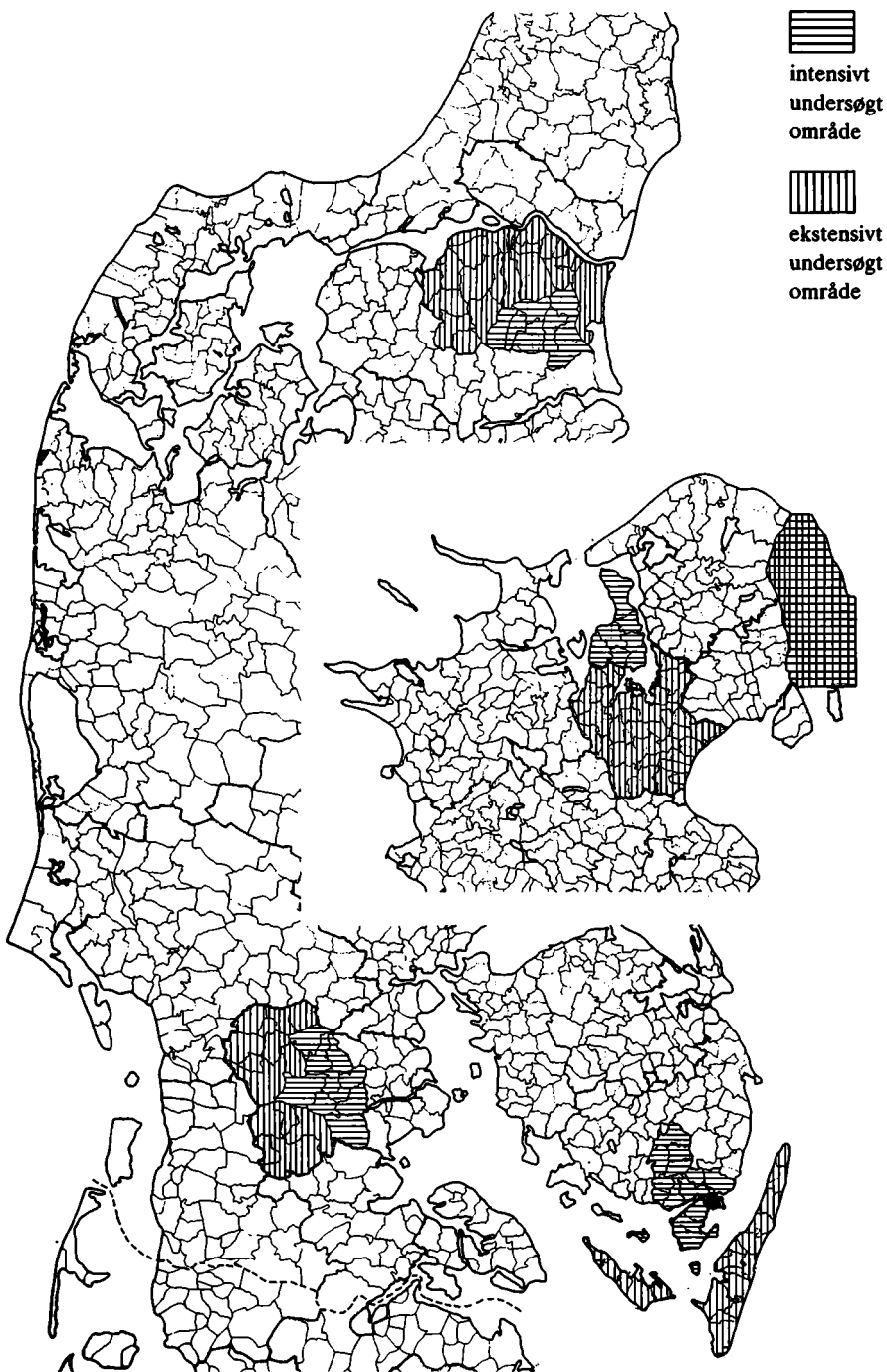
Undersøgelsernes formål har været at lade en afgrænset, central samfundsinstitution som samfærdslen belyse af stednavne med hovedvægten lagt på de samfærdselsforhold, der kun er dårligt eller slet ikke belyst gennem andre kilder.

Det år der har stået til disse undersøgelseres rådighed har naturligvis langt fra kunnet række til nogen form for landsdækning, og de fremlagte resultater må derfor i landsperspektiv ses som en demonstration af den anvendte metode. Fremstillingen bygger på navne fra udvalgte områder af landet, og for disse områder kan dækningen betragtes som meget tætmasket, idet alle tilgængelige kilder er afsøgt for navnebelæg og for appellativisk omtale af færdselslinier.

Til undersøgelsesområder er valgt:

- a) Horns herred (Sjælland)
 - b) Sunds herred (Fyn)
 - c) Gram herred (Sønderjylland)
 - d) Helligum herred (Nørrejylland)
 - e) Øresund mellem København-Malmø og Helsingør-Helsingborg
- Disse områder har fungeret som intensiv-undersøgelsesområder, men af hensyn til et lidt videre regionalt overblik er de fire første blevet suppleret med materiale fra tilgrænsende områder, således:
- a. Roskilde amt (Volborg, Tune, Ramsø og Sømme herreder)
 - b. Svendborg amt (kun sø-delen)
 - c. Haderslev Vesteramt (Frøs og Nørre Rangstrup herreder)
 - d. Nordlige del af Himmerland (Fleskum og Hornum herreder)

Ingen af områderne medtager navne i købstæder.

Valget af områder har ikke været tilfældigt. Det har været hensigten at få områder der lå i forskellige dele af landet og som havde forskellige (kultur-) geografiske omstændigheder, der kunne sikre, at så mange samfærdselsforhold som muligt kunne blive belyst. Af og til vil man dog i fremstillingens løb finde navne fra den øvrige (langt største) del af landet, og de er medtaget ud fra den betragtning, at der ikke er grund til at nægte sig et oplysende eksempel, blot fordi det falder uden for nogle ret snævert afgrænsede områder.

Omvendt vil det muligvis falde en og anden ind, at Øresundsområdet er yderst svagt repræsenteret i fremstillingen. Det har den simple forklaring, at der her næsten ingen samfærdselsnavne findes. Fra de øvrige områder fordeles navnemængden sig nogenlunde ligeligt, men der er grund til at fremhæve, at det sønderjyske navnestof gennemgående er så ungt overleveret, at det kommer til at spille en mindre rolle, når det drejer sig om at dokumentere før-kartografiske forhold.

Kilderne til navnestoffet er de samlinger af trykt og utrykt materiale, der findes udskrevet i Institut for Navneforsknings arkiver. Det omfatter alt middelalderligt navnestof indtil 1513 og fyldige udvalg for tiden derefter. Af de yngre kilder må først og fremmest nævnes markbøgerne 1681-83 og matrikelkortene fra omkring år 1800. Disse to kilder danner grundstammen i materialet, fordi kortene i det typiske tilfælde lokaliserer de navne, der nævnes i markbogen. Matrikelkortene og yngre kilder som bl.a. dette århundredes sogneindberetninger til Institut for Navneforskning er derimod gennemgående ladet ude af betragtning som selvstændige kilder til oplysning om forholdet mellem stednavne og samfærdselshistorie. Fra matrikelkortene og en række samtidige vejkort stammer vore ældste pålidelige kartografiske belæg på vejforløb, og de oplyser naturligvis langt bedre om størrelse og forløb i terrænet end stednavnene. Men stednavnene fra disse yngre kilder kan oplyse om omstændigheder og egenskaber ved vejene, som ikke kan læses ud af noget kort, og de kan anvendes ved tilbagedatering af færdselsanlæg.

Hvad er da samfærdselsindicerende stednavne? Det er navne som indeholder et eller flere ord, hvis betydning henpeger på en eller anden samfærdselsaktivitet. Mest iøjnefaldende og sikrest er naturligvis navne med sidsteled af typen -vej, -sti m.fl. Mange af de udskrevne navne har forleddet som bærer af indikationen. Centrale og letgennemskuelige er navne som Vejagre, Stifald m.fl., men som det vil fremgå af de følgende kapitler er ordstoffet betydeligt, omfattende bl.a. ord som 'age', 'køre', 'vogn' m.fl. Enkelte navne af andre typer kan forekomme, og også det vil fremgå af fremstillingen.

En meget stor del af de udskrevne navne er hvad man kalder deducerede. Det vil sige, at det navn der har samfærdselshistorisk interesse kun kendes som led i et andet navn. Marknavnet *Ålborgvejsagre indeholder samfærdselsnavnet *Ålborgvej, og adskillige andre navne lader sig med tilsvarende sikkerhed deducere. En vanskelighed består i at det kan være svært at afgøre, om der eventuelt foreligger navnet *Ålborg Vejsagre, men det problem kan dog normalt løses, jfr. videre herom i de følgende kapitler.

Der er lagt vægt på, at de stednavne der er skrevet ud virkelig indeholder sproglige elementer, hvis betydning direkte kan henføres til en eller anden form for samfærdsel. Det er klart, at hvert eneste bebyggelsesnavn også indirekte oplyser om samfærdsel, fordi man heller ikke for meget gammel tid, hvor vore ældst kendte navne er blevet til, kan forestille sig andet end at der må have været kommunikation mellem de enkelte bebyggelses befolkning. Det fremgår positivt af en række arkæologiske fund, hvoraf dog ingen så vidt det ses ligger i undersøgelsesområderne. Det ville have banaliseret og udvandet undersøgelsen, hvis der skulle have været taget hensyn til alle sådanne indirekte indikationer. Undersøgelsens formål er altså at udnytte stednavneudsagn, der nærmere kan berette om samfærdsels formål, art, destination m.v. og de enkelte færdselsliniers beskaffenhed og faktiske forløb.

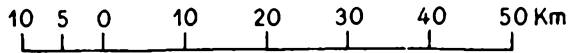
Det er endvidere fundet rigtigt at udelukke stednavne, der har med erhvervshistorien at gøre. Sådanne bør derimod indgå i en samlet fremstilling af stednavne og erhvervshistorie. Derfor er først og fremmest en række navne på brygger og stude- og stejlepladser langs Øresundskysten og i det sydfynske øhav udeladt. De vedrører alene udførelsen af det lokale erhverv, fiskeriet. At der af og til er foregået egentlig *samfærdsel* via fiskeriets landingspladser er da tænkeligt men det er ikke fundet tilstrækkelig godtjort.

På den anden side går det heller ikke an udelukkende at basere sine samfærdselsundersøgelser på de samfærdselsindicerende stednavne, selv om de alene udgør undersøgelsens materiale. Mange af de samfærdselsindicerende navne indeholder led som genfindes i eller ligefrem som andre stednavne, og det er da nødvendigt at se de snævert interesserede navne i denne større sammenhæng.

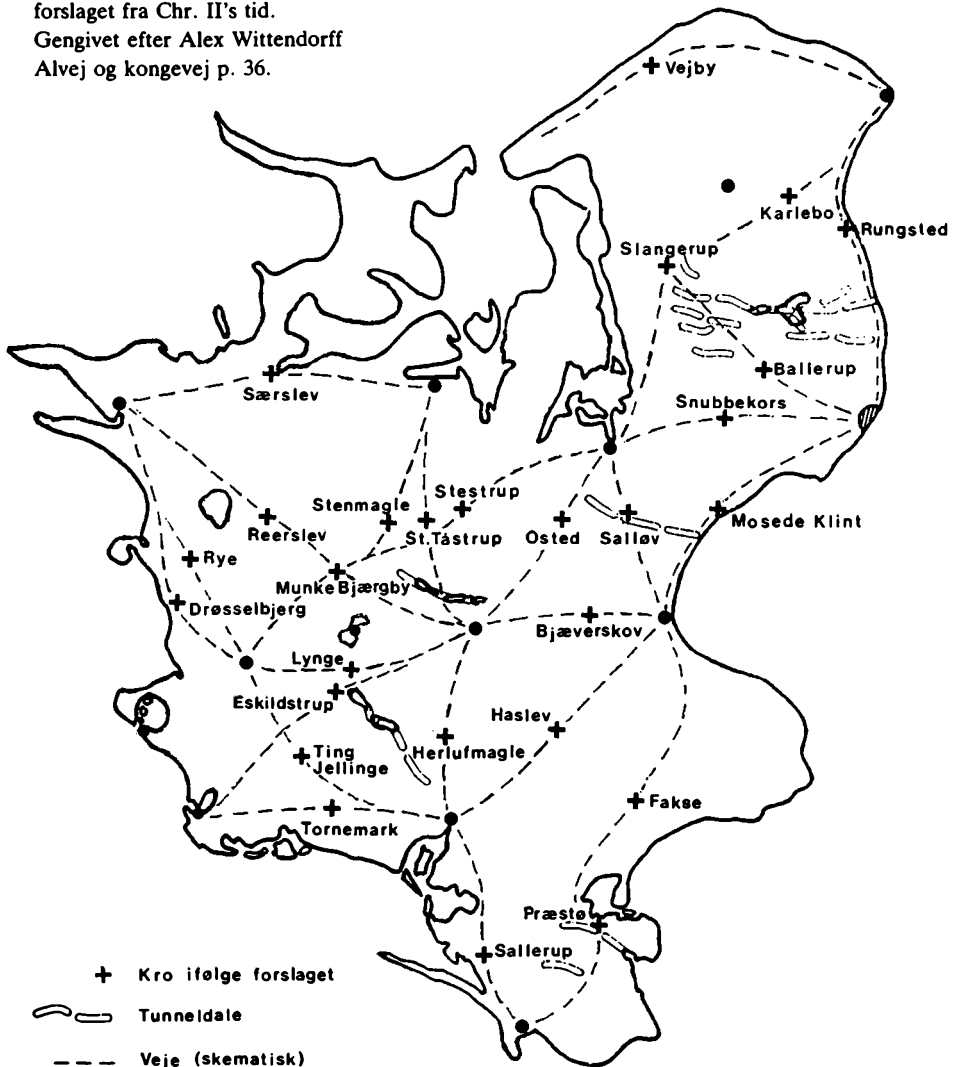
Endvidere må det erindres, at mange af samfærdselsnavnene stammer fra marknavnekilder, og det er da nødvendigt at se dem i sammenhæng med andre mark- og naturnavne. Det gælder helt typisk i de tilfælde, hvor samfærdselsnavnet kun kendes i markbogen (1681-83) men ikke på matrikelkortet. Her vil markbogens beskrivelse af beliggenhed i forhold

til andre navngivne marker kunne udnyttes til lokalisering, hvis de øvrige navne findes på yngre kort.

Hvordan hele navneforskningens metodeapparat af og til må sættes i funktion skal illustreres ved et enkelt eksempel.

Herbergernes placering i følge forslaget fra Chr. II's tid.
Gengivet efter Alex Tindendorff
Alvej og kongevej p. 36.

Fra tiden lige omkring år 1521 findes i forbindelse med Chr. II's gejstlige lov og dens forslag om oprettelse af herberger langs alfarvejene et udkast med en fuldstændig liste over de kroer, der skulle oprettes på Sjælland. Det er tvivlsomt om nogen af dem nogensinde blev oprettet som følge af dette forslag, men under alle omstændigheder viser navnene på de steder, hvor kroerne tænkte placeret, hvordan det overordnede vejnet på Sjælland tog sig ud. Som Alex Wittendorff påpeger (p. 38) kan man således se, at hovedvejen mellem Roskilde og Slagelse passerede Stestrup og Munke Bjerghby og altså da havde en senere opgivet linieføring.

Generelt indeholder kro- eller herbergslisten navne på centrale og i al fald kendte lokaliteter, men navnet på kroen mellem Holbæk og Roskilde har ikke kunnet placeres, og Wittendorff har derfor helt udeladt vejen på sit kort. Navnet skrives i krolisten »Horssestold« og kan efter formen ikke betyde andet end 'hestestald'. En sådan oprindelig betydning i et (formodet) bebyggelsesnavn er ikke overraskende og har en nøjagtig parallel i Marstal, hvis første led er et ældre ord med betydningen hest.

Krolistens Horsestald (normaliseret form) kendes imidlertid i tre lidt ældre dokumenter: 8/12 1492 nævnes Jeppe Pedersen i »Horstolle« – vi vender tilbage til denne kilde, 18/6 1502 nævnes Jeppe Pedersen i »Horsæstall« og 1/2 1505 nævnes Laurens Jeppesen i »Horsestold«. De to sidste belæg vedrører sager ført på Volborg herredsting, og Horsestald kan da henføres hertil. Da der henføres personer til Horsestald er det ligeledes klart, at der er tale om en bebyggelse. Da de to nævnte personer kan være far og søn er det muligt, at der kun er tale om en enkelt gård. Under alle omstændigheder må bebyggelsen Horsestald have omfattet én ganske betydelig gård, idet Jeppe Pedersen i 1492 er skyldsæt for 7 pund byg, hvor kildens normalstørrelse er 1, 2 eventuelt 3 pund byg og/eller rug. Jeppe Pedersens særlige position fremgår også af brevet 18/6 1502, hvor han optræder som tingmand sammen med herredsfogden og fogden på Rygård.

Jeppe Pedersen er trods gårdens størrelse ikke nogen selvstændig mand men en fæster. Og det er derfor han nævnes i 1492, hvor hans gård indgik i det gods, som adelsmanden Gregers Ulfstand på sin kone, Else Billesdatters vegne arvede efter Torben Bille.

Her ligger muligheden for at forfølge Horsestald videre. På en vis måde glipper den, fordi navnet som nævnt ikke kan genfindes i yngre kilder. Alligevel er der nogle tankevækkende godshistoriske omstændigheder, der kan oparbejdes til indicier for Horsestalds videre skæbne.

Der går næsten 100 år inden slægten Ulfstands tilstedeværelse i Volborg herred atter dokumenteres. Det sker 24/6 1587, hvor Ide Ulfstand skrives til »Thrudtsholm«, den nuværende hovedgård Trudsholm i Kirke Sonnerup sogn. Ide Ulfstand, der på det tidspunkt var enke efter Falk Gøye; var datter af den indflydelsesrige Truid Gregersen Ulfstand († 1545), der igen var søn af Gregers Jepsen Ulfstand. Ide Ulfstand var med andre ord sønnedatter af det ægtepar, der arvede bl.a. Horsestald.

Grundkort Geodætisk Instituts kort
1513 IV 1:50.000
Copyright. A. 25/79.

Trods de næsten 100 år mellem 1492 og 1587 er der grund til at holde de to godser sammen. Dels går der som nævnt kun to generationer, dels er slægten Ulfstand – og da ikke mindst rigsråden Truid Gregersen – særdeles velhavende med så vidt det kan ses stabile godsmængder. Det vil være tiltalende at betragte hovedgården Trudsholm som en fortsættelse af Horsestald. Trudsholm er i Matriklen 1688 på 31 tdr. hartkorn. En pæn almindelig hovedgårdsstørrelse, og svarende ganske nøje til Horsestalds 7 pund byg, der omregnet giver 28 tdr. hartkorn.

Endnu en omstændighed taler for identifikation af Horsestald med Trudsholm. Det omtalte Horsestalds størrelse var i 1492 utypisk stor i forhold til det almindelige bøndergods, og beboeren Jeppe Pedersen optrådte på fremtrædende plads på herredstinget i 1502. Horsestald kan ved år 1500 have været en landsby (jfr. Laurens Jeppesen – med mindre i slægt med ovennævnte) med en lavadelsgård i nedgang. Denne tolkning vil også forklare, hvorfor Trudsholm blev sædegård for en Ulfstand. Arvegodset fra 1492 lå i øvrigt næsten udelukkende i Merløse herred, men hvilken skæbne det senere fik er uvist.

At Trudsholm hovedgårds jord har en fortid som landsbymark indiceres af forholdene i markbogen 1682, hvor hovedgårdsjorden er opdelt i tre vange med en række åse der igen er opdelt i en række agre. Strukturelt helt identisk med en normal landsby og utypisk for en hovedgård.

Trudsholms hovedbygning har båret årstallet 1551, og opførelsen må følgelig være påbegyndt nogle år i forvejen. Det stemmer glimrende med hovedgårdens navn, idet denne rimeligvis er opkaldt efter Truid Gregersen Ulfstand. Når Trap Danmark⁵ – vel efter registret til Danske Kancelliregistranter 1535-50 – mener, at Trudsholm muligvis har sin oprindelse i en fæstegård Trustrup, der nævnes 31/10 1538, kan det ikke stemme, og Trap's genealogiske udredning for 1500-tallets vedkommende er ikke Trudsholms men måske nok Trustrups ejerhistorie. I hvert fald kan Trustrup gennem Christoffer Ravensbergs datter knyttes til Sonnerup i Kirke Hvalsø sogn og er derfor uden tvivl identisk med den gård Trustrup, der i 1633 blev lagt under Sonnerup gård (Gunnar Olsen p. 174). Denne gård kan ikke lokaliseres ud fra senere kilder som markbog og matrikelkort, men at den ikke kan have noget at gøre med Trudsholm fremgår af kronologien.

Som det ses har mange sten måttet vendes for at nå frem til nogle indicier for at Chr. II's kro Horsestald lå som Trudsholm ligger i dag, eller med andre ord: indicier for at landevejen Holbæk-Roskilde på dette sted forløb stort set som i senere tid.

Et vigtigt led i den samfærdselshistoriske udnyttelse af stednavnene er det der kaldes den navnesemantiske tolkning.

Ved navnesemantisk tolkning forstås det forhold, at man søger den idé der lå bag navnet i navngivningsfasen. Det er indlysende, at dette i princippet slet ikke lader sig gøre, hvis man da ikke ligefrem har positive vidnesbyrd om, hvad navngiveren (eller navngiverne) har haft til hensigt. Og det har man ikke for et eneste af de navne, som indgår i de følgende kapitlers udredninger. Kapitlet om navnenes forled må derfor alene opfattes som famlende forsøg på deduktion af den navngivningsmæssige idé. Sådanne forsøg er imidlertid fundet nødvendige, men i de fleste tilfælde er resultatet i virkeligheden nok så meget vore forudfattede meninger om, at f.eks. Grundvad betyder 'det lavvandede vadested'.

Den tvivl og usikkerhed der råder kommer klart til udtryk, når man skal bestemme et navn som f.eks. Stenvad. Det kan betyde 'det vad hvor man går fra sten til sten', 'det vad hvor åbunden er belagt med sten', 'det vad som ligger ved en (eller flere) karakteristiske sten' samt måske endnu flere ting. I dette tilfælde kan en undersøgelse af den enkelte lokalitet ofte indsnævre mulighederne, men det har ikke ligget inden for denne undersøgelses muligheder at foretage den slags realgranskninger. Og en realgranskning vil også kun kunne bekræfte en mulighed men ikke bevise en navngivningsidé, ligesom den ikke kan binde andre navne Stenvad.

Et andet eksempel kunne være Kobre: 'den bro som køerne benytter', 'den bro som kun kan bruges af køer' eller bl.a. 'den bro hvorfra en ko en gang faldt ned'. Den sidste mulighed repræsenterer en tolkningsmulighed, som er til stede i en meget stor del af navnestoffet. Den kunne kaldes 'den enkelte begivenheds mulighed' og skal specielt nævnes her, fordi der i tolkningerne *aldrig* er taget hensyn til den. Det skyldes et principielt ønske om ikke at deducere til specielle, helt vilkårligt formodede enkeltbegivenheder men at søge den tænkeligste generelle mulighed. Der skal nok på den konto være indløbet fejl, men opklaringen heraf tilhører ikke denne verden.

Der er mange forbehold og hypotetiske afvejninger i den sobre navneforskning. Det skyldes for en del, at der stadig venter nye forfinelser inden for den sproglige og onomastiske forskning og metode men også at vi i mange tilfælde simpelthen ved for lidt. Alligevel er det mit håb, at der med de følgende kapitler er vundet nogen ny erkendelse ikke alene for navneforskningen som sproglig tolkningsdisciplin men også og først og fremmest i kendskabet til en af samfundets grundlæggende institutioner, samfærdslen.

Kapitel 2

Stednavnenes ord for færdselsliniér

Det er gennem stednavnenes artsled (det sidste led i en sammensætning) vi får de sikreste oplysninger om færdselsforholdene. Artsleddet i det relevante stednavn betegner som det ligger i termen selve den pågældende lokalitets art, og det er da en sproglig analyse der skal til for at bestemme, hvilken betydning de enkelte led har og til forskellige tider har haft.

I mange tilfælde findes ordene levende den dag i dag, men det er dog ikke desto mindre også i sådanne tilfælde værd at ofre dem en kommentar, fordi f.eks. betydningsforhold kan have ændret sig, jfr. bl.a. om leddet 'bro' nedenfor.

Til at betegne selve den over land forløbende færdselslinie bruges i virkeligheden forholdsvis få forskellige ord samt en række sammensætninger med disse. Nogle utvivlsomt appellativiske sammensætninger andre måske snarere først sammensat som stednavne, jfr. herom nedenfor.

Vort nuværende ord *vej* er gennem hele den historiske tid hovedordet for færdselsåre. Det kendes ikke fra danske runeindskrifter men optræder med sin almene, overordnede betydning i landskabslovene, hvor forskellige vejbestemmelser i en vis udstrækning holdes sammen.

I Jyske lovs første bog kap. 56 tales om landsbyens *vej* til købstad, ting, skov og strand, og andetsteds nævnes *stimænd* på *vej* samt at der både optræder (ride-)heste og vogne på *vej*. Den helt almene betydning fremtræder dog særlig klart i 2. bogs fireoghalvfjerdsindstyvende kapitel, hvor der omtales (tilfældig men) forbudt kørsel over anden mands ager, 'hvor der ikke skal gå nogen vej'.

Der kan således ikke nedlægges nogen meget eksakt eller navnlig begrænset betydning i ordet, men det optræder tillige i en række sammensætninger, hvoraf en del er appellativiske og derfor vil blive omtalt nedenfor.

Først skal imidlertid omtales en række appellativiske sammensætninger, der i kraft af deres forled har en skuffende lighed med egentlige

sammensatte navne. Som typeeksempel anføres efter Heilskov, Bælum Sogn III p. 59 følgende replik fra en nabostrid, pådømt på Hellum herreds ting i 1645: »I holder et Kieltering och Røffuer husz och baade du och dine skall thage eder vare for mig paa Alborg Vei«. Det betyder så meget som at de (d.v.s. den ene part) skal passe på næste gang de skal til Ålborg. Ikke kun på et nærmere afgrænset (og benævnt) vejstykke men i al almindelighed hvor de så end måtte vise sig uden for huset på vej til Ålborg.

Gennem sådanne omtaler kan man naturligvis ikke slutte sig til noget specielt om et områdes vejnet og kun i yderste vaghed til noget om befolkningens rejsemål. Den slags omtaler er derfor ikke optaget som belæg i materialet.

Men andre belæg, der for så vidt kan minde om disse, har fundet fuld optagelse i materialet – og med gode grunde. Engbogen for Hellum herred omtaler bl.a. Fræer Ålborgvej og Skørping Ålborgvej, og det betyder naturligvis *også* fræerboernes og skørpingboernes vej til Ålborg, men det er først og fremmest navn på en bestemt vejstrækning, kendt gennem Engbogen ved det punkt hvor den krydser eng eller ejerlavsgænse. Sådanne navne er derfor helt normale, destinationsangivende navnedannelser, hvor 'Fræer' og 'Skørping' er tilføjet som adskillende, reciperende led.

En række sammensætninger med -vej optræder også i materialet og afspejler til en vis grad appellative sammensætninger, der i ordbøger eller gennem kendte tekstbelæg er akcepteret som sådanne.

For enkelte af disse sammensatte appellativer gælder, at det kan være vanskeligt at afgøre, dels om der er tale om dette sammensatte appellativ eller om et navn sammensat af de tilsvarende led, dels om der er tale om

Udsnit af VSK 1791.

et navn med et stednavn som førsteled, selv endende på det mulige appellativs første led.

Dette sidste problem er især aktuelt ved sammensætningen 'møllevej'. Ved belagte navne som Fræer Møllevej og Brøndum Møllevej (begge Himmerland) må man derfor vide, om der er noget der hedder Fræer Mølle og Brøndum Mølle, eller om navnene tværtimod at være benævnt efter to byers navngivne møller angiver to byers vej til en tredje mølle.

De to nævnte tilfælde er af hver sin type. Fræer Møllevej – navnet angiver strækningen ved **1** – er navnet på (en del af) den vej fræerboerne benyttede for at komme til deres (alternative)¹ mølle ved Lindenberg Å. Brøndum Møllevej (ved **2**) er derimod navnet på vejen til Brøndum Mølle, jfr. bebyggelsen Mølholm. Navnet burde derfor efter nutidige, københavnske retskrivningsprincipper skrives Brøndum Mølle Vej. I sidste tilfælde er *vej* altså sammensat med 'Brøndum Mølle' i første derimod med 'mølle', og sammensætningen har siden fået tilføjet et 'Fræer'. Hvis Møllevej er et sammensat *navn* er dannelsen helt parallel med det tidligere nævnte Fræer Ålborgvej, men hvis Møllevej er det sammensatte appellativ 'en møllevej', d.v.s. en vej der fører til en mølle, er navnet Fræer Møllevej et toleddet navn, idet 'møllevej' som helhed da i navneanalysen udfylder samme plads som f.eks. *sti*, *gade*, *vej* o.s.v.

Hvilken af de to analyser der er korrekt lader sig sjældent afgøre. Hvis en strækning igennem længere tid findes benævnt alene Møllevej er det rimeligt at regne med, at der foreligger det sammensatte navn, idet sammensatte appellativer som (da enleddede) navne normalt får bestemt form. Af hyppigt forekommende marknavne som Møllevejsagre o.l. lader der sig heller intet bestemt slutte med hensyn til nærværende problem.

Problemet om sammensætning før eller efter navnedannelsen kan forekomme uvæsentligt men er i virkeligheden helt afgørende for analysen af navnene og dermed for forståelsen af de navngivningsintentioner og tilhørende sproglige muligheder, som har behersket de oprindelige navngivere. Med vekslende styrke vender problemet tilbage ved alle de følgende sammensætninger. *Landevej* og *korsvej* er vi vel ikke i tvivl om at betragte som appellativiske sammensætninger, men hvordan med *skovvej* og *vendevej*? Vi vender senere tilbage til disse navneled men ikke specielt til dette problem.

Som tidligere nævnt må man ved typen stednavn + Møllevej undersø-

1. I følge MB 1683 lader Fræer male i Tustrup Mølle, men denne omtales som ubesat og stort set ude af drift.

ge, om mølle hører til stednavnet eller om stednavnet hører til møllevej. Tilsvarende problemer har man i princippet også ved skovvej og kirkevej. Tilfældene med kirkevej er imidlertid helt klare, fordi det altid vil være velkendt, hvad et bestemt sogns kirke kaldes. Det viser sig da, at der – bortset måske fra helt moderne eksempler – aldrig er tale om typen Brøndum Mølle Vej, d.v.s. vejen til den og den kirke, men at der altid ved forleddets stednavn er angivet fra hvilken by (uden kirke) den pågældende vej fører. Rebild Kirkevej fører fra Rebild til sognekirken i Skørping, Hellum Kirkevej fører til sognekirken i Torup sogn fra Hellum by (begge Himmerland), og Billund Kirkevej i Sønderjylland fører fra Billund til kirken i Jegerup. Typen er kun noteret i de to jyske områder, men det er muligvis en tilfældighed.

For Skovvej gælder, at der bør skelnes mellem en vej, der forløber gennem en (evt. senere forsvundet) skov, og en vej med retning mod en skov. I første tilfælde er der altid tale om det sammensatte appellativ, således som det allerede er kendt i Eriks Sjællandske lov 3 XII »æn um andræ wæghe, scogh wægh ællær mællæ toftæ....« (DgL bd. 5 p. 258⁵⁻⁶). I andet fald vil der normalt være tale om det sammensatte navn Skovvej(en). I øvrigt er der kun registreret ganske få navne med dette led. I det skovrige Hellum herred forkommer det kun i Skibsted sogn og by, men dér til gengæld også to forskellige steder ved ejerlavets østgrænse. I Sønderjylland forekommer et enkelt belæg, Jerstal Skovvej, under Strandelhjørn ejerlav, formentlig om en vej fra Jerstal til skovene i den østlige del af Strandelhjørn. Sydfyn kan også kun præstere et enkelt, ungt eksempel fra Drejø, mens Sjælland har flere eksempler, og – som det eneste af områderne – også eksempler på forekomst i forleddet: Skovvejsås (Venslev, Ferslev s.), Skovvejsstykker (Gerlev s. og by) og flere. Begge de nævnte er marknavne i Horns herred.

Endnu et sønderjysk navn, hvor der findes sammensætning med -vej, volder problemer med hensyn til bestemmelse som appellativisk sammensætning eller navnemæssig. Vendevejsagre i Bæk ejerlav, Nustrup sogn forklares i Danmarks Stednavne som 'vej på hvilken man kan vende med en vogn'. Det forekommer dog mere sandsynligt, at det i stedet for denne lidet prægnante tolkning betyder vej, hvor man er *nødt* til at vende, d.v.s. blind vej. En sådan betydning vil være sprogligt naturlig og stemme meget vel med de topografiske forhold som navn på et lille areal ved Sønder Tindvad. Der kunne foreligge et ellers ukendt appellativ *vendevej, men det er dog mere sandsynligt, at der er tale om et sammensat navn med infinitiven 'vende' som første led.

Herefter kan vi gå over til de sammensætninger med -vej, som kan

anses for at være appellative sammensætninger. Her vil det være praktisk at behandle de fire, til dels gamle betegnelser for overordnede vje samlet. *Kongevej*, *hærvej* og *-stræde*, *landevej* og *al(far)vej*. To af disse ord udgjorde titlen på Alex Wittendorffs disputats *Alvej og kongevej*, der først og fremmest tager sigte på samfærdselsforholdene i 16. og 17. århundrede.

Adelvej og (kongens) hærstræde er de middelalderlige danske (det sidste indlånt) betegnelser for offentlig vej. I følge Skautrups forklaringer til Jyske lov (1941) bruges ordene »vel ofte [om] en og samme vej«. (Kongens) hærstræde-betegnelsen er ikke hyppig. Den bruges i Jyske lovs kap. 56 om offentlige veje på landet i al almindelighed, jfr. Skautrups oversættelse: »Over hver bymark skal de ejere, der bor på marken, istandsætte den offentlige hovedvej«. Ellers er det mest i byerne betegnelsen anvendes, således flere gange i Roskilde omkring år 1450.

11/2 og 22/2 1487 tales der imidlertid om 'kongens hærstræde' ved Sundkrog ud til Mariager Fjord over for Hadsund. Det står i forbindelse med en fri græsgang, der igen tør formodes at stå i forbindelse med kvægbevægelser over Mariager Fjord. Brugen netop her af betegnelsen 'kongens hærstræde' kan ses i forbindelse med den nedennævnte himmerlandske kongevej.

Hærstræde er som sagt et indlånt ord, sammensat af stræde (s.d.) og det tyske ord 'heer' herre, senere ofte omtydet til substantivet hær. 'Kongevej' og 'hærstræde' bliver derfor identiske, for så vidt som de begge afspejler et latinsk *via regia* (*regalis* eller evt. *regis*), d.v.s. kongens/herrens vej/stræde. *Via regia* som latinsk udtryk findes så vidt det ses ikke på dansk grund i middelalderen, men det har nær tilknytning til oversættelsen »stratam regis, que dicitur hærstrætæ« i Jyske lovs latinske tekst fra 14. århundrede (håndskriftet Ledreborg 11 quarto), og til *via publica* og *strata publica*, som bruges af Anders Sunesen i hans latinske parafrase af Skånske lov. Senere kendes *via regia* specielt fra Mejers kort (omkring 1650) om de største hovedveje (bl.a. hærvejen og vejen Viborg-Ålborg samt vejen over Sjælland). På Sjælland skelner Mejer som anført af Wittendorff p. 167 note 12 mellem *via regis* og *via regia*, således at det første bruges om den nye kongevej mens det andet bruges om den gamle kongevej, d.v.s. den almindelige hovedlandevej. De to forskellige latinske udtryk afspejler korrekt forskellen mellem kongens personlige (og forbeholdte) ejendom og den under kongemagten sorterende vej.

Hærstræde² plus latinske forbindelser med *reg-* (konge-) bruges altså om to helt forskellige slags veje. De middelalderlige kongeveje –

svarende til *via regia, publica* o.s.v. – var som det fremgår af landskabslovene de almindelige, offentligt tilgængelige veje, som stod under landslovgivningens beskyttelse. Hvor mange eller få de har været er svært at få nogen umiddelbar forestilling om ud fra de her behandlede termer, fordi de er så sjældent anvendte. Både Jyske lov og Anders Sunesens parafrase (begge 12-1300) regner imidlertid med at alle landets landsbyer berøres af eller står i forbindelse med disse veje, og det svarer helt til, at det i en afklaring af den engelske konges rettigheder i forhold til ærkebispens af Canterbury hedder, at '*via regalis* går fra by til by'³. Det er altså først efterhånden man kan tale om at betegnelserne bliver forbeholdt det egentlige fjerntrafiknet (anderledes Kulturhistorisk Leksikon art. kongevej).

Om kongevej skriver ODS, at det egentlig bruges om de af Fr. II og Chr. IV anlagte private kongeveje, og at det senere bruges om hovedlandevej og anfører kort, at det kendes i Vendsyssel og Vestjylland. Videnskabernes Selskabs Ordbog (1820) skriver, at »Saaledes kalder man nu en med Fliid anlagt stor Landevei, en Alfarvei igiennem Landet, Hovedlandevei«. Det er vel VSO såvel Feilberg som ODS bygger på, og ODS præciserer vel korrekt hvad VSO antyder: Det er ikke den gamle betydning af *via regia*, der går igen i nutidig anvendelse af kongevej.

Stednavne viser imidlertid, at *kongevej* må have eksisteret som oversættelseslån til *via regia*.

I følge C. Klitgaard »Vendsysselske Veje« (p. 24) kaldes en vej sønder ud af Jerslev for »Gammel Kongevej«. Klitgaard synes at mene, at navnet skyldes, at Frederik III skulle være kommet denne vej i 1648, men det er der intet bevis for, selv om han har været på de kanter. Navnet kan med større rimelighed opfattes som indeholdende det gamle *kongevej via regia*.

Helt sikkert må denne betydning være overleveret i navnet »Kongens Weiß [Mølle]«, der i MB 1683 nævnes som en af Solbjergs møller ¼ mil fra byen. Desværre kan møllen ikke lokaliseres nøjagtigt, men der er muligvis tale om en alternativ betegnelse for Korup Mølle eller et andet navn på enten Rismølle eller Spangmølle i Bælum sogn. Den nøjagtige lokalisering har for så vidt ikke den store interesse som det under alle omstændigheder hermed er dokumenteret, at ordet *kongevej* har været

2. *Hærvej* der i nutiden bruges som navn på den gamle oksevej sydpå fra Viborg kendes ikke i ældre tid uden for Johs. Mejers tysksprogede brug af »Heerweg«.
3. 1070'erne hos Eadmer († ca. 1124) efter du Canges ordbog.

brugt i den gamle betydning i Himmerland. Rimeligvis under alle omstændigheder om en vej Ålborg-Hadsund, enten via Terndrup-Korup eller via Skibsted (jfr. p. 123).

Hertil kommer, at det er sandsynligt, at der er en sammenhæng mellem denne *kongevej* og det hærstræde, der nævnes ved Hadsund, jfr. ovenfor.

Betydningen 'landevej' foreligger også i navnet »Kongeveis Marken« under Krabbesholm hovedgård, Gershøj sogn, Volborg herred, men da navnet først er overleveret på et kort fra 1830 beviser det ikke kontinuerlig eksistens.

En Kongevej ved Valdemars Slot på Tåsinge og ved Jægerspris Slot i Horns herred vidner snarest om tilfældig kongelig afbenyttelse.

Når det med sikkerhed kan siges, at visse navne må indeholde det gamle appellativ, skyldes det at de er uden forbindelse med det aldeles faste og ikke særlig forgrenede system af nye kongeveje, som blev anlagt af Frederik II og Christian IV. Den grundige behandling af disse veje i Wittendorffs disputats gør nærmere omtale overflødig. Fra et navnemæssigt synspunkt kan det alene have interesse at understrege, hvor hurtigt dette nymodens fænomen kan afspejle sig i de lokale marknavne fortrængende uden tvivl ældre navne. I MB 1681 fra Nyrup i Tikøb sogn nævnes »Konge Weys agrene«, og langs den midtsjællandske kongevej, der efter Wittendorff er anlagt omkring 1640, finder man allerede i 1682 »Kong Weis March« (Ravnholt), »Konge Wei Holm Aas« (Avnstrup) og »Konge Weis Wang« (Særløse).

Middelalderens og de følgende århundreders normale betegnelse for offentlig vej er *adelvej*, *adelfarvej* senere udviklet til *alvej*, *alfarvej*. Det kendes i love fra alle de danske lande, fra talrige middelalderlige og senere diplomer og fra mange naturnavne. Det er noteret jævnt i tre af undersøgelsesområderne, og når det ikke er noteret i det sydfynske skyldes det uden tvivl først og fremmest manglende udskrivninger fra iøvrigt benyttede kilder. I hvert fald kendes ordene også fra Fyn (se Herringe og Rynkeby i Danske Vider og Vedtægter). I Skåne forekommer det ensbetydende 'almannevej', 'almindingsvej' i det vejhistorisk meget vigtige diplom fra 1503 (Rep² 10.003), forbilledligt udgivet og kommenteret af Göran Hallberg i SOSÅ 1976. At der er tale om synonymi dokumenteres af, at brevet også kan anvende 'alvej' og 'alfarvej' om de samme veje. En vej i nærheden af Helsingborg kaldes allerede i Kong Valdemars Jordebog 1231 »almænnis wægh«.

Iøvrigt går ordet af brug i eftermiddelalderen (måske tidligst på Fyn?) og erstattes efterhånden af ordet landevej og (til dels) herredsvej og sognevej. Det ældst noterede belæg på ordet *landevej* stammer iøvrigt fra

Gudme herredsting på Østfyn, hvor det nævnes som synonym til adelfarvej (1594, Fynske Aktstykker I 172). Desuden er det karakteristisk, at på Fyn kan ordet 'gyde' anvendes i en noget videre betydning end ellers, nemlig om veje mellem landsbyer i al almindelighed.

Af mere eller mindre gængse, men under alle omstændigheder appellativiske sammensætninger skal iøvrigt nævnes følgende.

Korsvej om et punkt hvor to veje krydser hinanden kendes fra Manderup i Horns herred siden 1682 »Kors Weys Aaß«. Endvidere er det noteret to gange i det nørrejyske område. I Lille Vorde også i MB om nogle agre »offuen korß wegen« (vist ikke identisk med nuværende *Korsvejen*) og i Bælum i skelforretning fra 8/10 1504. Her kan *korsvej* dog ikke have den velkendte appellativiske betydning, men må enten være brugt om et kortere forbindende vejstykke ved sognegrænsen eller også være den *navnemæssige* sammensætning *Korsvejen*, f.eks. fordi den fører forbi et vejkrucifiks eller anden korsformet markering. I 1504-dokumentet skrives 'Korsvej som løber fra enden af Solbjerg Kirkelunde...', jfr. nedenfor om vejskel.

Tværvej er et velkendt ord for en kortere (krydsende) sidevej. I det samlede materiale er det imidlertid kun repræsenteret en enkelt gang, nemlig i Torsted Tværvej (belagt 16/3 1501) i Årestrup sogn i Himmerland.

Af begrænset udbredelse er derimod appellativet *skorvej*. Det er i materialet kun repræsenteret i Sønderjylland, hvilket også svarer til at Feilbergs eneste belæg stammer fra Agerskov. Ordet og navneelementet er veludbredt i det sønderjyske område (Kolsnap, Bovlund, Tiset), i følge Feilberg i betydningen 'mindre bivej fra by til by' og i følge indberetning til Institut for Navneforskning (1925) specielt om en inddiget vej, hvor jorden er skottet op på begge sider.

To andre specielt sønderjysk belagte navnelementer er *postvej* og *stadsvej*. Det første har og navnlig har haft en videre udbredelse (se ODS) men er i materialet alene repræsenteret af Riber Postvej i Kolsnap og Nustrup. *Stadsvej* bruges så vidt det ses kun i Sønderjylland om vejen til købstad. Det er repræsenteret adskillige gange i materialet men ikke omtalt i ordbøger.

Selve vejens beskaffenhed fremgår af et par ganske frekvente navnelementer, nemlig *hulvej* og *grønvej*. *Hulvej* er repræsenteret i alle undersøgelsesområderne i til dels ret gamle, d.v.s. middelalderlige belæg (f.eks. 29/3 1481: »den ofuer Hvolvey, kaldes Kirkeveyen« (Ejby sogn, Ramsø herred). Med den samme betydning af nedgravet, hul vej kendes i Jylland ordet *hule* eller (og rettere) *hole*. Det er belagt et par gange i de

jyske områder. Fløe Hule og Gravlev Hule i Gravlev sogn og Volbro i Jegerup i Gram herred. Det sidste skrives ældst (1789-90) »Hoelbroe« og endnu i Indberetning til Institut for Navneforskning 1927 »Holbro«, skønt det har mistet sit »h« foran førstekomponenten »v« i den diftong, det lange o i hole har udviklet sig til. Leddet er specielt hyppigt – også i bebyggelsesnavne – i de midt- og sydøstjyske områder Skanderborg og Vejle amter.

Grønvej er egentlig blot en sammenrykning af et tillægsord og et navneord. Det fremgår særlig tydeligt i nogle af de himmerlandske eksempler. 2/10 1543 (efter Gjerding p. 148) tales der om »den lidel grønne Vej ind ad Haffuedal« svarende til Engbogens (fra, 1683) »en Grøn wey til Hafre dall«. Ligeledes i himmerlandske engbøger: »de Grønne weye« (Skørping) og »ad en Grøn wey til dybdall«. Også Sønderjylland og Sjælland kender tilsvarende navne, og det er rimeligvis en tilfældighed, at ingen gamle eksempler er rapporteret fra det fynske område, hvor et Grønbrød dog kendes (se om *brød* nedenfor). En kombination af de to navnelementer *hulvej* og *grønvej* forekommer i det

Udsnit af matrikelkort 1797
over Ollerup by, Ollerup
sogn, Sunds herred.

Veiskiels Agre

himmerlandske gøde- (d.v.s. mark) navn »Grønhullweys Giøe« (MB 1683) i Povlstrup, Dal sogn, Fleskum herred.

Grønvej betyder ligesom tilsvarende sammensætninger med andre ord for færdselsåre, at den pågældende vej er mere eller mindre overgroet. Tilsvarende kendes fra talrige byer navnet Grønnegade, men her er det ikke rimeligt at regne med, at der er tale om en appellativisk sammensætning.

Af sammensætninger med leddet vej skal endelig nævnes to, hvor det er førsteleddet i sammensætningen, der udgøres af ordet vej. Den ene står dog med et ben i hver sin lejr som tilhørende hvad Kristen Møller (Dialektstudier 4 p. 110ff.) har kaldt konverterede sammensætninger. Mens *skillevej* er det normale rigsdanske ord for et sted, hvor een vej deler sig i to, kan også *vejskel* forekomme i den samme betydning (Møller nævnte værk p. 130). På Sydfyn, hvor de eneste herhenhørende eksempler forekommer, kendes fra Ollerup Vejskelsmade allerede i 1572 ved den betydelige vejgaffel øst for sognebyen. I Øster Åby kendes et Vejskelskifte fra 1682 og frem til MK 1805, men her kender kortet ingen tilsvarende vejgaffel. Det er dog muligt, at der her er tale om en forsvunden vej, idet navnet på MK 1805 fremtræder i den let forvanskede form »Weirskjel Agre«. Om den konverterede sammensætning *skelvej* forekommer i materialet er tvivlsomt. Matrikelkortet over Egense har ganske vist »Skjelvey Agre«, men det er netop ved grænsen til Skovsbo, og vej-navnet kan da være en helt normal navnedannelse 'den vej der fører til ejerlavsskellet'. I Lunde kendes også et Skelvejen, men det kan ikke lokaliseres nærmere. Derimod forekommer det synonyme, rigssprogede *skillevej* på Thurø i »Skjellevejs Stykker« på MK 1791 (1900).

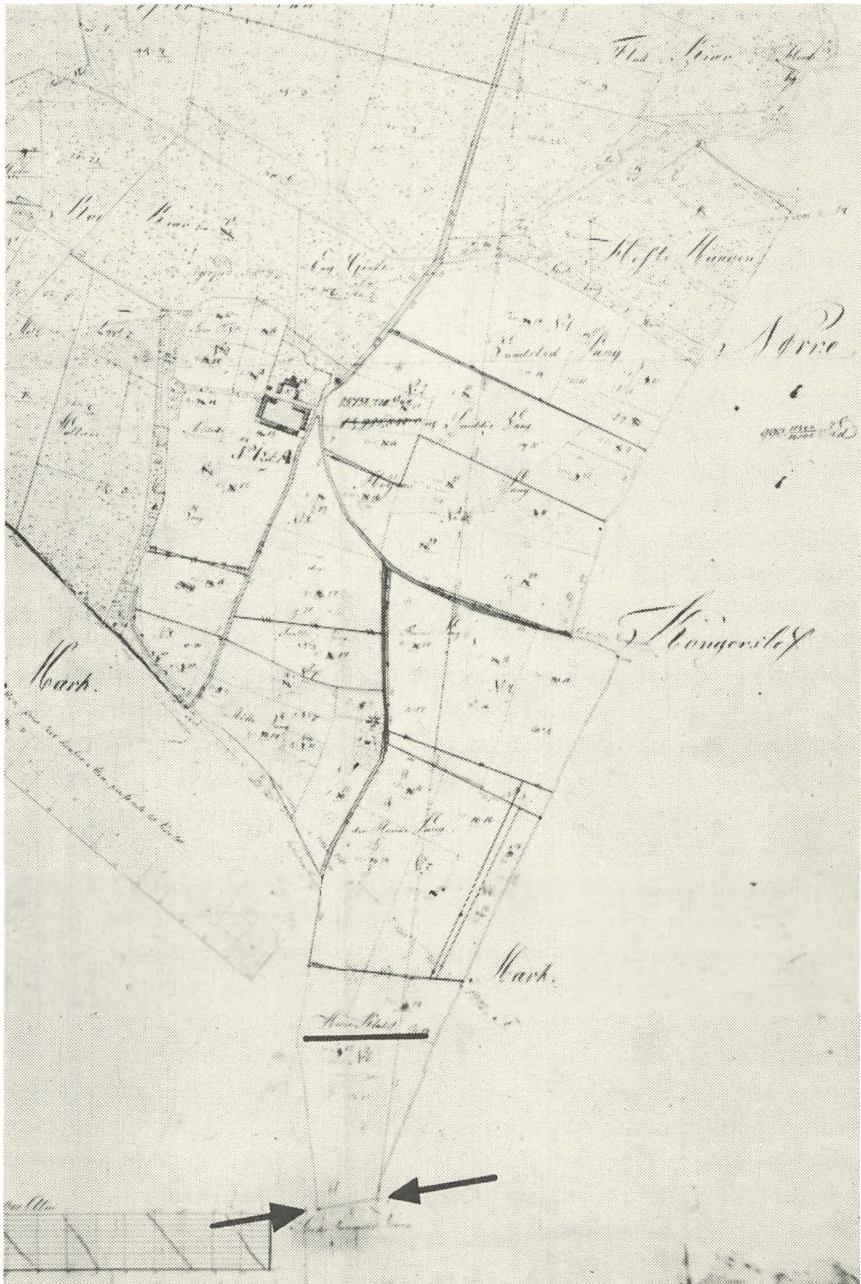
Den anden og sidste sammensætning med vej som skal omtales her er det hyppigt forekommende navn og/eller appellativ *Vejlänge* med forskellige varianter.

For det første spørgsmålet om navn eller appellativ. Når spørgsmålet i det hele taget kommer på tale, skyldes det først og fremmest, at Lars Hellberg i en artikel fra 1955 om Borlänge skriver om »sammansättningen Väglänga(n), som har en klart appellativisk karaktär... Detta senare ord har tydligen nyttjats om långsträckta ägor invid vägar«. Udtalelsen vedrører specielt skånske forhold på et tidspunkt (1569), hvor Skåne var dansk. Som bevis for den appellativiske karakter anføres fra 1569-landebogen belæggene »ij Weyelenger iij tr« og »Endnu en weyeleng ij te«. Disse (og lignende) måder at behandle stednavne – især marknavne – på i en kontekst gør dem dog ikke dermed til appellativer eller giver dem en appellativisk karakter. Den knappe opregnende tekst skal i disse

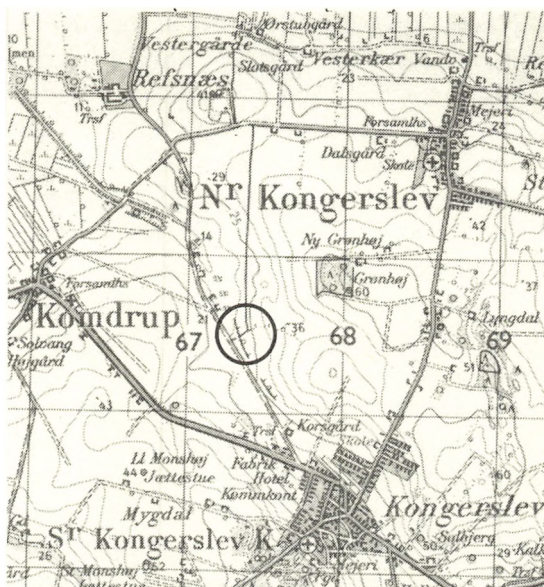
tilfælde opløses som 'to agre i åsen Vejlænge svarer 3 tønder' og 'endnu en ager i åsen Vejlænge svarer 1½ tønne'. Manéren kendes fra mange andre kilder med lignende indhold og er formentlig først og fremmest et produkt af den enkelte skriver. Der er ikke på dette grundlag tale om et appellativ.

Der er næppe heller tale om et oprindeligt appellativ i funktion som navn. Der er godt nok som anført af Hellberg og senere af Göran Hallberg mange belæg på navnet fra Skåne, og det kan godt være tegn på appellativisk fortid, men belæggenes antal er dog ikke flere end det er tilfældet med ubetvivleligt fulgode navne som f.eks. Torneager, Stisager, Stensager og Krogager. Hertil kommer at et sådant sammensat appellativ ikke i øvrigt er kendt. Det ville også være vanskeligt at forestille sig, hvilket behov der egentlig skulle være for et sådant appellativ i systemet af benævnelser og betegnelser i bondesamfundet. Det måtte da være en særlig slags agre opstået ved og måske på grund af (?anlæg af) en vej. Der er dog intet der skiller disse åse ud fra så mange andre åse i bymarken udover naturligvis at de ligger ved en (evt. senere forsvundet) vej. Sammensætningen må betegnes som en helt normal navnedannelse med ordet 'vej' som forled og ordet 'længe' vel i en betydning noget langstrakt, strimmel el. lign. som efterled. Det er da også karakteristisk, at DAL ikke i sine samlinger har eksempler på et appellativ väglänga (Hallberg p. 152). Efterleddet kendes i en række skånske navne (Hallberg) samt mere spredt på Sjælland og i bebyggelsesnavnet Skovlænge på Lolland. Et tilsvarende substantiv lang, lange indgår i andre skånske marknavne og vist i nogle sjællandske, se bl.a. Milange, Kralange, Kroglang hos Lis Weise. Et sådant substantiv kan have forbindelse med det -lang som Hagerup (Det danske Sprog i Angel) kender i forskellige sammensætninger som 'der ligger mange sten ved grøftlang', 'hans gæs går ved vejlång', 'hønsene opholder sig ved huslang', hvor meningen er 'langs med'. Hvis denne parallel er rigtig er *vejlång* i al fald belagt som ikke-navn. Den angelske konstruktion er dog under alle omstændigheder meget speciel og kan som Feilberg synes at mene under 'huslang' skyldes plattysk påvirkning. Det må dog modsætningsvis anføres, at der netop langs den østjyske kyst forekommer spredte eksempler på navnet Vejlång (Sundeved, Als, Galten herred). I øvrigt kendes navnet ikke i Jylland, og hyppigheden synes at tage til jo længere østpå man kommer.

I ømålene hvor sammenfald mellem -nd og -ng er udbredt kan Vejlænge være et oprindeligt Vejlænde, hvis efterled i så fald er substantivet lænde 'landstrækning'.

Udsnit af matrikelkort 1797
over Refsnæs hovedgård, Kom-
drup sogn, Hellum herred.

Grundkort Geodætisk Institut
kort 1316 IV 1:50.000. Copy-
right. A. 25/79.

Endvidere kan enkelte af navnene mistænkes for at være sammensatte af vejle + eng og skal altså muligvis indgå et helt andet sted i beskrivelsen af stednavnene og samfærdselshistorien.

På landjorden anvendes ordet *stræde* i nutiden udelukkende om mindre færdselsårer i bebyggelser. Dette navneelement har tidligere haft en noget videre udbredelse, idet det har kunnet anvendes om veje i det åbne terræn, måske specielt om forholdsvis smalle (evt. indhegnede) færdselsårer. Der er ikke gode ensidige gamle belæg på denne videre brug af ordet *stræde*, men sammensætningen 'landstræde' forekommer et par gange i 1500-tallet og dets modsætning 'by(s)ens stræde' er velkendt i middelalderen. Moth (ca. 1700) skal i følge ODS have et enkelt belæg på *stræde* i betydningen »en alfare vei«.

I det her gennemgåede navnestof forekommer *-stæde* kun i det sjællandske område, og af de ret få eksempler er det kun et enkelt, MB 1682 »Møllstrats Aaß« i Kyndby, der kan lokaliseres rimeligt sikkert, og det ligger forholdsvis langt fra byen. Her bruges ovenikøbet den ellers kun fra jysk sporadisk kendte sideform med «a», *strade*. Noteret er tillige Nebbestrædeagre i Kattinge vest for Roskilde og Strædeagre i det forsvundne Provstrup ved Osted, men da gamle kort desværre mangler kan disse navne ikke lokaliseres nærmere. Velkendt på Sjælland men uden for området er Høve Stræde, men dette navn har næppe mere end 100 år på bagen. Om hærstræde og det latinske strata, se ovenfor.

Navneleddet *gade* hører for så vidt ikke hjemme i sammenhæng med denne fremstilling, fordi det normalt bruges om færdselsårer i en by, i landsbyen specielt om det hele færdselsareal mellem husene. Navneleddet er dog truffet i anvendelse om veje i det åbne terræn.

På det sydlige Tåsinge midt mellem Stjovl og Vårø nævnes på MK 1797 »Stiøvegade«, kendt i denne form allerede i en jordebog fra ca. 1739. Imidlertid skrives navnet i MB 1682 »Stiolegoede Schiffte«, og det kunne tyde på, at efterleddet oprindelig var *-gyde*, hvorom nedenfor.

Træffer man derfor på navneleddet *gade* uden påviselig forbindelse med bebyggelse, vil det være et rimeligt godt indicium for forsvunden bebyggelse.

Således nævnes flere gange i 1470-erne⁴ Tværgade syd for Hoseklædet. Dette vejstykke kan lokaliseres helt nøje og ligger som det ses på generalstabskortet langt fra eksisterende bebyggelse.

Samtidig ligger Tværgade ved flere sammenløbende ejerlavsgrenser (Nørre og Sønder Kongerslev, Refsnæs og Komdrup), boniteten er ikke udjordsagtig lav, det tilgrænsende stykke jord, Hoseklædet, har været genstand for ejerstrid og Refsnæs ejerlav har her en mildest talt unaturlig facon. Alt sammen indicier for forsvunden bebyggelse.

Det er muligt, at der også i navnet Grønnegade (kendes fra MB og MK) i Storvorde i Himmerland skjuler sig oplysningen om en forsvunden landsby. I hvert fald er Grønnegade et typisk navn i bebyggelser, og Grønnegade i Stor Vorde har et par bebyggelsesindici, nemlig højere bonitet end omgivende jord og beliggenhed ved ejerlavsskel (mod Klarup).

Gyde er et navneled som forekommer i såvel bebyggelser (købstæder og landsbyer) som i åbent terræn. I bebyggelser har det overalt den også i nutiden velkendte betydning 'smal og uanselig (side-)gade'. Denne betydning har navneleddet også ofte, når det forekommer i det åbne terræn, jfr. forleddet i marknavnet »Hvolgyderne« fra Hasseris. Dette navn må afspejle et vejnavn, der i moderne dansk ville skrives Hulgyde. I mange tilfælde bruges det dog på landet vistnok uden særlig markering af størrelse i forhold til andre veje mellem de enkelte landsbyer, derimod med bibetydning af at være indhegnet eller indgærdet. Dette sidste synes specielt fremherskende på Fyn med øhav. På Tåsinge således Melby Gyde (nævnt under Lundby bymark i jordebog 1739) og vel det ovennævnte »Stiolegoede« (nævnt under Vårø i MB 1682).

Også det sønderjyske og det sjællandske område har navne indehol-

4. 27/9 1474 (før 1600), 9/12 1477, 20/12 1477.

dende *gyde*. I Sønderjylland bl.a. repræsenteret af navnet Gramgyde (Gram sogn), der i jordebogen fra 1741 er navn på nogle huse. Denne sekundære betydningsudvikling i navne på *-gyde* kendes i en række unge fynske og jyske navne. Med hensyn til sjællandske forhold kan der henvises til navnene Gydeagre i Kløvested, Nørre Dalby sogn (kendt i 1682 og 1794) og Spurregyden i Assendrup, Højelse sogn (kendt i 1682 og 1796), i begge tilfælde anvendt om meget små nærmest stiagtige færdselslinier.

Om en mere speciel, men oprindeligere betydning af *gyde*, se under Javngyde i Danmarks Stednavne bd. 12.

Med begrænset udbredelse forekommer endnu et par navneled, der bruges om små og smalle veje, eller veje hvis forhold i øvrigt ikke lader sig nærmere bestemme.

Til de sidste hører to navne, hvori leddet *strøg* indgår. Det er uhyre sjældent i naturnavne, og det er endda temmelig tvivlsomt, om det overhovedet har færdselshistorisk interesse. Det ene er Strø(g)sløkken under Skjoldemose i Stenstrup sogn (Sydfyn), og det andet er Tarmestrøg i Horns herred, Sjælland; begge belagt i MB 1682, det sidste tillige på MK 1798. Hvis sammenstillingen p. 135 af Tarmestrøg med en række andre færdselsnavne er korrekt, må *strøg* her anses for at dække en ikke helt ubetydelig vej.

Slippe der bl.a. kendes som gadenavneefterled i Ribe, hvor det stort set svarer til andre byers brug af *-gyde*, kendes fra et enkelt navn Strandslippen (belagt 1788) ved Vemmenæs på Tåsinge.

Et tvetydigt, specielt sjællandsk navneled er *kætte*. Det betyder såvel dyrefold som gyde med voldgrøfter på begge sider, smal gyde. I den første – og altså her uvedkommende betydning – forekommer det formentlig i navnet Lille Fårekættens Ås i Onsved i Horns herred, mens det er sandsynligt, at den anden betydning er belagt i »Kiet Ager Aas« (MB 1682) og »Kiæt Agre« (MK 1792 (1805)) i Fløng øst for Roskilde. Ordet indgår tillige i »Kiette Agerne« (MB 1682) i Risby, Ørsted s., uvist i hvilken betydning. Endelig kendes ordet fra Kettevej mellem Avedøre og Hvidovre.

Med samme betydningsmuligheder som *kætte* forekommer i de nordiske sprog ordet *kwī*, f. Det indgår i navnet Kvium, Hjerm s. og h. (DS XVII, 1 p. 178 med henv.) og i det sydsjællandske Køng (DS XVI p. 174 f. med henv.). I Køng med en oprindelig form **kwī*-ungi, hvor afledningsendelsens 'u' giver mulighed for såkaldt kombineret u-omlyd. Således tolkes en række tilsvarende svenske navne Kyng af C. I. Ståhle i

De svenska ortnamn på -Inge p. 534f., og det sjællandske marknavn »Kynge« (MB 1682) i Ølseagle er sikkert en parallel hertil.

Ordet kendes sikkert endnu nogle gange på dansk område i en form gl̥da. *k̥y som næppe kan være opstået direkte ved kombineret u-omlyd men må skyldes 1) subtraktion fra forekomster foran efterfølgende u, 2) udvikling wī>ȳ i relativ tryksvag stilling (Kock), 3) ukombinatorisk betinget udvikling wī>ȳ. Mulighed 1) kunne finde støtte i netop forekomsten af navne som Køng, Kynge, men har bl.a. den formelle svaghed, at kombineret u-omlyd ikke anses for at ramme langt i. Mulighed 2) , der forfægtes af Axel Kock i ANF bd. VI p. 20ff., vil tilfredsstillende forekomster af gl̥da. *k̥y i sammensatte navne, men da også en usammensat form synes at forekomme bliver spørgsmålet, om mulighed 3) er holdbar.

Ordet kvi har yderst få rimord. Faktisk kun pronominerne, der på vestnordisk skrives þvī og hvī. Af det første er den helt normale gammeldanske form þy, thy (*thȳ), og det er da en mulighed, at gl̥da. *kwī og gl̥da. *k̥y kunne stå i et tilsvarende forhold til hinanden. þy, thy forklares (GG V p. 152) som opstået ved kombineret u-omlyd, idet dat.sing.neut. har lånt adjektivendelsens -u. Andre (se Niels Åge Nielsen i Dansk Etymologisk ordbog) henter det nødvendige 'u' fra en gammel instrumentalis. Det må erindres, at 'v'-et i þvī under alle omstændigheder er uoprindeligt og efter gængs opfattelse skyldes indflydelse fra hvī. Det 'u' der skal have fremkaldt den kombinerede u-omlyd skal altså have været til stede efter at det analogiske 'v' kom til. Hvornår det er sket vides ikke, men det forekommer uden tvivl i formen »þui« på en jysk runesten fra omkring år 1000. Efterfølgende u er aldrig belagt i nordisk men derimod i vestgermansk, der imidlertid har tilsvarende u-holdige former af hvī, der som bekendt ikke får nogen udvikling til *hȳ.

Muligheden for lydudvikling wī>ȳ uden kombinatorisk betingelse synes at måtte anerkendes, jfr. Kocks eksempler men uden hans godtyklige forbehold for tryksvaghed. Det ville være fristende ligefrem at formulere en lovmæssighed men materialet er jo yderst beskedent og – vigtigst – hvi rammes jo ikke. En god parallel til udviklingen wī>ȳ ukombinatorisk vil være den fra dansk og svensk velkendte udvikling af pronominet *hwā>*hō. Trods Kock kan man nu vanskeligt forestille sig netop dette spørgende pronomen i 'relativ tryksvag' stilling.

Den form gl̥da. *k̥y der herefter regnes med forekommer sandsynligvis i det sjællandske undersøgelsesområdes Hønske, Ørsted s., der ældst skrives Heinskye 1321 og 1345 (1593), Hedhensky 8/12 1492, Hedenske

9/7 1506, Hedensky 23/7 1507, 24/7 1508 og 6/4 1510. Navnets forled er personnavnet glda. Hithin.

Ordet forekommer antagelig endnu en gang på Sjælland om en lokalitet nær Ledøje omtalt i Årbog for Københavns amt 1912 p. 97, hvor der berettes om sagn i forbindelse med Vincent Hahns natlige jagt »over Kyen, op ad Hellevejen, gennem to Gaarde i Ledøje og ad Smørum til«. Hvorvidt der her og i Hønske foreligger betydningen 'fold' eller 'snæver vej' kan ikke afgøres, men sagndannelsen om natligt ridt taler dog snarest for det sidste.

Det samme ord indgår utvivlsomt tillige i navnene Kyø, Store Ajstrup s., Slet h. og Kye, Bølling s. og h., begge Jylland. Om ordet kvi i norske og svenske stednavne, se KLN M IX sp. 555f.

Brød er et nu stort set helt forsvundet ord, der tidligere anvendtes i bl.a. betydningen vej. Hovedbetydningen synes dog normalt at være 'opbrudt' jord o.l. og den deraf afledte 'grønvej' (se ovenfor), idet man gerne lagde veje dér hvor agre i forskellige retninger løb sammen (DS XV p. 188 efter Rask). Ordets etymologi er vel som anført af Widding (ANO 1948 p. 130) glda. *brut, men der er rige forvekslingsmuligheder med det nærtbeslægtede glda. *bröt, vestnordisk braut, der primært betyder vej, og som i en tryksvag (evt. aflydende) udgave er blevet det nuværende 'bort'.

Endvidere er der i positionen som forled i hvert fald forvekslingsmulighed med brød (næringsmidlet samt substantivet bryde (godsforvalter). Det færdselsbetegnende *brød* forekommer dog med al rimelig sandsynlighed i Grønbrøden i Kværndrup by og sogn; det kendes fra jordebogen 1572 frem til MK 1800. Det har en direkte parallel i lollandsk *brød* = grønvej, og det er samme navn som Grønnebrøde i Salby på Hindsholm.

På Sjælland forekommer flere navne indeholdende *-brød*, utvivlsomt i den færdselsbetegnende betydning. Dette indiceres af navnene »Ting brøds Aas« (MB 1682) i Gøderup Nørremark (Glim s., Sømme h.) og »Ølby Brød« (MB 1682) = »Ørkebrød« (MK 1793 (1805) i Lille Skensved i Højelse sogn, idet disse to navnes forled traditionelt vil være uforenelige med betydningen 'forpløjning' (forpløjninger har normalt intet selvstændigt navn), mens de vil falde på plads i meget omfattende kategorier af vejnavneforled.

Ølby Brød ligger op til vejen mellem Lille Skensved og Ølby; Tingbrød i Gøderup lader sig ikke lokalisere.

»Stiis Brøde« (MB 1682) i Solrød hører vel også hertil, svarende til den af og til forekommende type Gadevejen o.l.

Hvorvidt der i disse navne foreligger det oprindelige *brut eller det oprindelige *brøt kan vist nok ikke afgøres.

To andre nært beslægtede ord for vej er glda. *far og *farth. De synes at have en fælles betydning 'vej' (nærmere beskaffenhed uvis), og kan tillige betyde overfartssted (se nedenfor) og begge ordene har desuden uvedkommende forvekslingsmuligheder.

I de her specielt behandlede områder forekommer substantivet glda. *farth i hvert fald i det langelandske herregårdsnavn Fårevejle (S/1 1372: Farthewethla), og det er rimeligst her at regne med betydningen vej, idet alternativet vil give den vel mindre tilfredsstillende sammensætning 'overfarts-vadestedet'. Endvidere indgår det muligvis i nogle sønderjyske navne, der nu begynder med Får- (Fårbjerg, Agerskov sogn; Fårkrog, Skodborg sogn), men her kan der tillige være tale om substantivet 'får'.

I betydningen 'vej' eller 'spor' forekommer glda. *far sandsynligvis i Østby, Horns herred i MB 1682's »Far Mose Eng«, i hvert fald passer en betydning overfartssted ikke godt med topografien.

*far/*farth-navne spiller ikke herudover nogen rolle i de undersøgte områders navne, og de to leds indbyrdes forhold og forholdet til andre ord skal ikke udvikles nærmere her, men det må siges, at Vilhelm la Cours gamle afhandling Oldtidsveje og Stednavne i Fortid og Nutid IV ikke længere er tilfredsstillende og kunne ønskes afløst.

Et nu helt forsvundet ord for samfærdselslinie er glda. *tā, velkendt som sidsteled i forte og fortov.

Usammensat forekommer det (til dels med usikkerhed) i nogle ganske få navne i undersøgelsesområderne, og det er med dette som med flere af de foregående ord karakteristisk, at der må renonceres på den nærmere betydningsbestemmelse, fordi belæggene er så få.

Appellativet *tā ('vej') er ikke belagt i denne usammensatte form i dansk. I stednavne forekommer ordet som efterled vist nok kun en enkelt gang, nemlig i det sydfynske områdes Orteta, Nielstrup, Ollerup sogn, der er belagt i MB 1682 i formen »Vrte thae«. Den sene og enkeltstående forekomst må dog give den tanke, at der kunne være tale om en eller anden form for fejl.

Som forled forekommer ordet rimeligvis i flere navne, men det er ikke formelt muligt at sondre mellem nærværende ord og den ubeslægtede men i gammeldansk dermed sprogligt identiske legemsdelsbetegnelse tā (tå). Speciel interesse for betydningsfastsættelsen har muligvis det sønderjyske Tåholt, S. Hygum sogn, idet det i udskiftningsager 1769-90

hedder: »Nør stie Taaholt kaldet«. Der kan dog være tale om en tilfældighed, og parallelliteten halter, fordi Tå- ikke er artsled. »Tå« er tillige belagt i det sjællandske Tåholmen under Hullegård, Allerslev sogn, MB 1682: »Taa Holmen«, men denne skrivemåde vil foruden legemsdelen også kunne dække over ord med to-, nemlig dels to = uld dels to = vaske.

Er således former med det usammensatte gl'da. *tā sjældne er der til gengæld ingen problemer med at belægge det sammensatte for-tā, nuværende forte og fortov.

Dette ords betydning har undergået væsentlige forandringer i dansk, og den nuværende udspaltning i forskellige ord dækker kun en del af mulighederne. Den betydning som har interesse her kan sammenfattes som 'lokalvej', i ODS præciseret som 'drivvej, kvægvvej, indkørsel m.m.'.

Som efterled er ordet kun repræsenteret i Sønderjylland men her til gengæld også rigeligt og i tiltagende omfang, ikke sjældent erstattende efterleddet -vej. Typisk f.eks. i Præsteforte i Jegerup, der i dokumenter fra 1789-90 skrives »Præste-Veyen« og »Præst-Veyen« men i Indberetning til Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget) 1927 kaldes Præsteforte.

Betydningen 'lokalvej' forekommer dog også nordligere i Jylland. Feilbergs ordbog har den således fra Ringkøbing-egnen, Søvind ved Horsens og Samsø, og den forekommer muligvis også i Himmerland. Parallelt med ovennævnte Nørsti-Tåholt nævnes således i Ejstrup, Store Brøndum sogn i MB 1683 »j stig til Lindenberg kaldis Fogetengen«, hvor Foget- udmærket ville svare til Søvind-udtalen [fowet] af forte. »Fortous aarsgiøede« med »fortous agerre« (MB 1683) i Oppedstrup, Gunderup sogn, Fleskum herred forklares også tvangfriere som 'årsgøden/agrene ved lokalvejen' end som 'overdrevsagrene/årsgøden', da det pågældende område ikke synes at være eller støde op til græsningsareal. Også Hellums »Fortedams giøde« (MB 1683) nær byen kunne indeholde ordet i vej-betydningen.

Uden for Jylland er kun noteret et enkelt ungt, usikkert og ubestemtligt Fårdensager på Drejø.

I det foregående har vi beskæftiget os med en række navneelementer, der er eller tør formodes i al væsentligt at være betegnelser for færdselslinier, som har været farbare med køretøjer (jfr. dog 'tå' ovenfor). I det følgende vil vi beskæftige os med navneelementer der betegner, at færdselslinien er beregnet for gående trafik.

Langt vigtigst er her ordet *sti*. Det har som desværre en del af de andre navneelementer, som indgår i dette arbejde, den uheldige egenskab at

have et homonym. Foruden 'smal vej' betyder *sti* tillige 'fold til husdyr', velkendt fra svinesti, grisesti m.v. Disse indretninger hører dog normalt til gårdsanlægget, og *sti* vil derfor, når det ikke ligefrem bruges sammensat med grise- eller svine-, i det åbne land kunne regnes for at betegne færdselslinie.

Det er velbelagt overalt i landet og betegner så vidt det kan ses overalt små, kun gangbare færdselslinier. Disse har trods deres lidenhed sikkert i adskillige tilfælde betydelig aldershævd, men går måske nok i de færreste tilfælde navnemæssigt tilbage til middelalderen. I hvert fald er det påfaldende hvor sjældent ordet *sti* forekommer i middelalderen og hvor ensidigt det tilhører den religiøse litteratur. At det er gammelkendt fremgår dog af sammensætningen stimand, der tilhører lovsproget og gadenavnet Strandsti i Ålborg, belagt fra 1400-tallets midte.

Appellative sammensætninger med *sti* som andetled forekommer men er ikke hyppige. *Grønsti* der svarer til grønvej m.fl., som er omtalt ovenfor, kendes fra et enkelt navn i Himmelev ved Roskilde, MB 1682: »Grønstig Agere«. Det i nutiden almindelige *gangsti* kendes en enkelt gang, MB 1683 »Gangsti Ager« i Sønder Tranders ved Ålborg.

Fæsti der betyder 'kreaturpassage, drivevej' kendes nogle gange i det sønderjyske. Kendtest er her den nuværende by Fæsted i Sønder Hygum sogn, der ældst optræder i originalformen »Festii« (3/11 1481). Her er ikke tale om nogen helt beskeden vej, men efter Marius Kristensens mening (Fra Ribe Amt bd. 5 p. 285) om et punkt på en nord-sydgående stuedrivevej.

Langt den almindeligste appellativsammensætning med *sti* er kirkesti. Det er belagt i alle fire områder, men giver ikke anledning til særlige kommentarer. Det er ikke middelalderligt belagt, men er rigeligt repræsenteret i marknavnestoffet fra 1600-tallets slutning. Dets brug repræsenterer rimeligvis en præcisering af færdselsliniens art i takt med at ordet vej kan have fået en mere prægnant betydning.

Substantivet *gang*, der jo hænger sammen med 'at gå', forekommer kun et par gange i det samlede materiale og begge gange i Himmerland. I Grydsted ved Nibe nævnes 1683 »Folldgangs Giøe«; det kaldes på MK 1805 for »Foldgaards Blokke«, og det er da en mulighed, at 1683-formen ikke indeholder et reelt -gang. Det andet noterede eksempel er »Østengangs Giøe« (MB 1683) i Plejlstrup, Sønderup sogn, hvor yngre former ikke kan rokke ved eller støtte tilstedeværelsen af -gang. Mærk desuden det ovennævnte Gangstiager i Sønder Tranders.

Den beslægtede form *gænge*, der især er bornholmsk, genfindes med tvivl i et sydfynsk navn »Giengniß Krog« (MB 1682), normaliseret

Gængnæs Krog i DS XV. Manglen på nøjagtig lokalisering og sikker etymologisering medfører, at der helt kan ses bort fra *gænge* som samfærdselsbetegnende ord i de undersøgte områder.

Beslægtet med verbet at træde er det ret sjældne substantiv tråd (rimer på vod). Det kendes i begrænset omfang i betydningen 'banet sti, spor' og i Feilbergs ordbog en enkelt gang fra Vendsyssel i sammensætningen snetråd. Denne sammensætning svarer til det sjællandske navn, MB 1682: »Wintertrot Stycher« i Urup, Borup sogn, Ramsø herred. Desværre genfindes det ikke på det ellers navnemæssigt righoldige matrikelkort fra 1795.

For sig selv står navneelementet *drift*, det sidste ord der skal omtales i forbindelse med vejstrækninger. Også dette anvendes i adskillige betydninger, hvoraf én nemlig 'drivvej' (se bl.a. DS III p. XXIV med henvisninger) kan have relevans. Det er ubetvivleligt, at denne betydning faktisk foreligger, men det er ikke muligt at se, hvordan den skal kunne skelnes fra en af hovedbetydningerne 'mark hvor kvæget skal græsse' uden brug af netop de oplysninger om tilstedeværelsen af veje, som det var meningen stednavnene selv skulle give. Navne indeholdende ordet *drift* spiller derfor ingen rolle i fremstillingen.

Trods Danmarks beskedne dimensioner har færdslen altid haft natur-skabte hindringer at kæmpe med og overvinde for at nå frem. Specielt har her vådområderne sat deres præg på færdselsliniers forløb og deres udbygningsmuligheder.

Den endelige løsning på overvindelsen af den hindring et vådområde frembyder er broen kombineret med en kortere eller længere dæmning. Nyere fund viser, at ganske anselige stenbroer er forekommet adskillige steder i middelalderen, og også fra vikingetiden haves der viden om brobygning. Velkendt er runestenen fra Fjenneslev kirke om Sasser, der gjorde bro, og i de seneste år er påvist en bro fra 970-erne over Vejle Å ved Ravning (se Skalk 1977 nr. 1).

Når ordet *bro* optræder i et stednavn må man være opmærksom på, at der kan være tale om tre forskellige betydninger, plus de muligheder det giver, at det kan dreje sig om et sammensat appellativ.

De tre betydninger, hvor 1) og 2) er meget hyppigt forekommende i navne, er:

1. konstruktion til niveaufri krydsning af vådområde, specielt vandløb
2. konstruktion til befæstelse og sikring af vej i vanskeligt terræn
3. blindt endende udgave af 1).

Det er desværre ofte umuligt at afgøre, om der foreligger betydning 1)

eller 2), og man må da lade sig stille tilfreds med, at der under alle omstændigheder er en sikker oplysning om en færdselslinie. Hertil kommer at der vel ofte ved selve vejkonstruktionen er sket en kombination af bro i betydning 1) og 2). Normalt vil simpleksformen dog hvor ikke helt specielle omstændigheder gør sig gældende være bro i betydning 1), og i mange tilfælde vil også appellative sammensætninger eller meget hyppige navnesammensætninger pege på det ene eller andet. Rigslovgivningen bruger også *bro* i betydning 1), se f.eks. Reces 1558 § 58 (efter CCD 1).

Den niveaufri krydsning, broen i vor moderne centrale forstand, kendes i alle områder. Det fremgår med sikkerhed af et sammensat navn som Loftbro, der kendes 1791 som »Lautbroe« og Indberetning 1925 »Loftbro« i Ringved, Magstrup sogn nordvest for Haderslev. Samme navn kendes fra Vendsyssel, se C. Klitgaard p. 60 ff. Sikker slutning om egentlig bro tør man også drage af navne på møller, hvis førsteled er eller ender på *bro*, idet der hermed må sigtes til en vandløbspassage ved en vandmølle. Eksempler herpå er Skillingbro ved Lindborg Å, der omtales i 1490 (afskrift 1540-49) som »Skiuffling b [ro mølle] og i 1513 (1573) som »Skiølingsbro Mølle«. I Horns herred på Sjælland nævnes 1365 (1747) »Bro Mølle« i nærheden af Venslev men uvist hvor.

De sammensatte Stok(ke)bro og Spangbro eller Spang(e)bro er utvivlsomt også altid navne på broer i vor betydning. De betegner det samme som de usammensatte ord *stok* og *spang*, nemlig *bro* der består af et enkelt bræt. Disse navne er hyppige over hele landet. Ligeledes utvivlsomt næsten altid navne på broer i vor forstand er Bulbro, Tillebro og Fjællebro, der har en noget mere begrænset udbredelse. Disse sammensætninger bør trods hyppighed betragtes som sammensatte navne. Det må dog nævnes her, at man ikke med 100% sikkerhed kan udelukke, at de indeholder bro i betydning 2), d.v.s. det bro vi nu har i ordet brolægning. Langt bagud i tid har forskellige former for befæstelse af vejbanen været anvendt over kortere eller længere strækninger. Det gælder helt tilbage til forskellige, nu fredede oldtidsveje (se senest herom i Nationalmuseets Arbejdsmark 1977 p. 42 ff.). Belægningen kan have været sten eller tømmer, sveller af forskellig art. Derfor kan de nævnte sammensætninger i *teorien* betegne veje, der er belagt med spang, stok, fjæl, bul eller tilje. Det er imidlertid kun det sidste der én enkelt gang er belagt i sammensætning med -vej, og denne omstændighed gør, at det tør anses for givet, at sammensætningerne Spang(s/e)bro, Stok(ke)bro, Bulbro og Fjællebro indeholder *bro* i betydning 1).

Derimod er den hyppigt forekommende sammensætning Stenbro

Svingelvad i Elsborg mellem Viborg og Silkeborg. Vadested og gangbro.
Foto: Hugo Matthiesen, efter Danske Veje.

umulig at bestemme. En *bro* betydning 1) kan ofte være helt eller delvis af sten og vil da naturligt kunne kaldes Stenbro (jfr. nedenfor appellativet 'stenkiste'), men det er velkendt, at stenbro tillige er gammelt i betydningen 'stenbelægning på vej'. Forskellige omstændigheder kan af og til afgøre, om der foreligger den ene eller anden betydning. Medens »-bro Mølle« kan tages til indtægt for *bro* i betydning 1) kan »-brovad« ikke omvendt tages til indtægt for *bro* i betydning 2) udfra den betragtning, at *bro* betydning 1) + *vad* ville være selvmodsigende. Først må det nævnes, at der faktisk er belæg på de to vandkrydningsformer side om side, se illustrationen, dernæst kan der omtalt andetsteds være tale om deklassering. *Bro* i betydning 1) i sammensætningen Stenbro sikres derimod af navnet Stenbrorende fra Torup sogn i Helligum herred.

Sikre eksempler på sammensætning med *bro* i betydning 2) fås, hvor førsteledet angiver materialer, som *bro* i betydning 1) ikke kan være lavet af, først og fremmest jordbro og risbro.

Betydning 3) af *bro* er den vi nu har i sammensætningen anløbsbro (til skibe). Denne *bro* har naturligvis konstruktionsfællesskab med *bro* i

betydning 1), men for vort formål er det dog praktisk at skille denne betydning ud. I denne betydning er *bro* belagt i flere tilfælde i det sydfynske område, det område der her særlig interesserer på grund af sin skibsfart. Også Sjælland har et par eksempler. Færgebrosstykker i Neder Dråby og Skovbro og Øbro ved overfarten til Eskilsø, ingen ældre end MK. I det øresundske område er *bro* i denne betydning belagt hos Jens Sørensen 1689 (utrykt måling fra København) »Schiøte broen«, der må være identisk med hans 1691 »Schiøytehaffn« (målinger ved Amager). Anløbsbroens nøjagtige placering ud mod Øresund har ikke kunnet fastslås, og det er også usikkert om forleddet er skytte eller skøjte. Det sidste i så fald i betydningen 'lille båd'. Det er helt usikkert, om det skånske »Nöde broe« (Landebogen 1569) i Flädie sogns Søndervang betegner en udskibningsbro for nød (= ungvæg). Det nørrejske område har et enkelt Skibsbroblokker på MK 1795 over Skibsted by.

Bro i denne betydning (3)) indgår muligvis også i formen »Hadels broo« fra 1511 (1540-49) om Håls Bro mellem Hellum og Fleskum herreder. Et åbent brev fra 24/2 1552 (KancBr) omtaler i hvert fald, at en herredsfoged, som har 'opbygget' Håls Bro, må beholde broen og oppebære brokorn. Det ser nærmest ud som om han har forandret broen fra en *bro* betydning 3) til betydning 1), men det skal dog medgives, at der muligvis ved opbygget skal forstås genopbygget. Hvis det er tilfældet falder dette eksempel bort. At der har været færge på stedet dokumenteres dog af det nu forsvundne navn Færgeodde(gård). Det omtales flere gange i 1400-tallet (ÆDA II 322 og 324), vigtigst i brev 6/10 1483, hvor Færgeodde siges at ligge ovenfor Håls og at grænse til Fjellerad og Håls Å (må være = Lindenberg Å). Denne beliggenhed bekræftes af MK 1788, der nordvestligst i nuværende Håls ejerlav har navnet »Ferioldgaarden«. Der ligger dog ingen gård her, for allerede i MB 1683 hedder det »Ferge aaldgaard Som dog ligger i byen [ø: i Håls]«. Da ÆDA-brevene (Viborg Stifts breve) taler om Færgeodde Mark, markskel mellem Færgeodde og Håls og skøde på Færgeodde kan der ikke være tvivl om, at der har været tale om et selvstændigt ejerlav Færgeodde og dermed om en nu nedlagt, indflyttet bebyggelse (en såkaldt Ballung), der må have haft kontakt med Lindenberg Å dér hvor Håls Bro ligger.

En specialbetydning har dette *bro* i det nørrejske »Tuetterbroen« (Engbog 1683). Navnet findes ved et knæk på Tustrup Bæk lidt syd for Sejstrup by, Fræer sogn. Navnet betyder utvivlsomt Tvætterbroen og må være navn på en vaskeplads, svarende helt til et yngre navn Skullebroen, der kendes i Dragør på Amager.

Medens *bro* (betydning 1)) er den overordnede almene betegnelse for

den niveaufri vandpassage, findes som allerede omtalt andre betegnelser for mere specielle konstruktioner.

Spang er betegnelsen for en ganske smal overføring, et bræt eller to. Ordet er velkendt over hele landet. Materialet rummer forholdsvis få eksempler på det anvendt som simpleks eller som artsled (dog: Gamle Kirkespang, Veggerby i Himmerland nævnt 8/9 1533 og Kællingespangen, Øm i Syv sogn nævnt 1682), men det skyldes utvivlsomt materialets natur som overvejende naturnavne.

Det usammensatte *stok* i samme betydning har en udbredelse begrænset til det sydlige Jylland. Fra vort område kun kendt i et marknavn Stokeng under Enderupskov i Gram sogn, men kendtest vil i det gamle sognenavn Almstok ved Vesterbæk mellem Vejle og Grindsted. At denne betydning af *stok* har været mere udbredt fremgår af, at sammensætningen Stok(ke)bro i samme betydning kendes fra hele landet.

Begrænset til Fyn med *øer* forekommer substantivet *stænge* (beslægtet med stang) i samme betydning som de ovennævnte stok og spang. Da *stænge* på fynsk tillige har andre her uvedkommende betydninger er navne indeholdende dette led af yderst begrænset værdi for samfærdselshistorien. Det formodes i DS XV p. 319 at indgå i navnet Nyestængebrod på Tåsinges sydøstkyst, men nogen bæk eller andet vandløb ses dog ikke på dette lav, og betydningen er derfor snarest anløbsbro, jfr. nedenfor.

Meget små vandløb kan føres under vej og sti gennem en stenkiste eller blot kiste. Stenkiste kendes i materialet fra Fyn og Sjælland, men det er formentlig uden relevans i de allerfleste tilfælde, fordi ordets ældre betydning er 'stendysse'. Det kan antages at være denne betydning, der i helt overvejende grad er til stede i naturnavnene, specielt dem der kendes allerede i naturnavnene i markbogen 1682. Navne med disse led har derfor ikke synderlig værdi for samfærdselshistorien, jfr. i øvrigt Marknavnestudier p. 86 f. med note 2. Når det dér anføres, at stenkiste tidligere kaldtes stenkar gælder det ikke i betydningen vandløbsunderføring men kun i betydningen 'forstærkning til bropille, bolværk m.v.', se Kr. Møller Kås og Brygge p. 45.

Selv om broer (betydning 1)) har været velkendte i middelalderen og endda før måtte man ved talrige mindre vandløb passere direkte gennem vandet. Enten således at man til fods kunne passere nogenlunde tørskoet ved hjælp af trædesten samtidig med at vogne kørte gennem vandet ved siden af, eller også således at fodgængere kunne bruge en spang eller anden enkelt bro, jfr. illustration ovenfor.

Vad er den almindelige betegnelse for den direkte vandløbspassage.

Ordet er vel udbredt over hele landet, men kun belagt i forholdsvis få gamle stednavnes førsteled (Bl.a. Vadum to steder i Jylland og Vasby ved en skelbæk mellem Smørum og Sømme herreder). Det kendes som appellativ i middelalderdansk men har den enestående svaghed, at det i latinsk sammenhæng vil falde sammen med det tilsvarende latinske ord vadum. Middelalderdansk er dog med sikkerhed forekomsten i Ræveholmsvad på Djursland i følgende sammenhæng: »trans vadum quod Ræuæholmswath dicitur« (ca. 1300).

Med samme betydning men af begrænset udbredelse er *vadested*. Det er noteret tre steder i det sønderjyske område og er tillige identisk med det midtjyske bebyggelsesnavn Vadsted i Søby sogn, Gern herred, hvis ældste form er »Wadhæstath« 9/12 1330 (afskrift 1428-50). Et tilsvarende substantiv optræder to gange i Vejle amt i stednavnene Ødsted og Østed.

Som appellativ og som (led af) stednavn forekommer fra gammel, før-middelalderlig tid forskellige afledninger af ordet vad. De viser sig af og til i forskellige af nutidens dialekter og har også som stednavne til dels forskellige fremtrædelseformer men sammenfattes i rigsdansk under ordet *vejle*. Det er belagt som appellativ i Kong Valdemars Jordebog 1231 om et skånsk vadested og sammensat med et stednavn i den samtidige skelforretning fra Ballingslöv i Göinge herred. Det sproglige forhold mellem *vad* og *vejle* er således, at begge ord udgår fra samme rod, germansk *wad-, og det ene har derfor ikke umiddelbart nogen aldersforrang. Dog ses som allerede ovenfor strejft *vad* ikke brugt så hyppigt og så gammelt som *vejle*, hvilket yderligere støttes af den gamle omtale i Kong Valdemars Jordebog af Stenildvad i Års herred. Der skrives da »Stenwædlæ wat«, en form hvor »wat« bedst forstås som en yngre, forklarende tilføjelse. Et lignende navn er muligvis det »Veyle Vaadt« som nævnes på grænsen mellem Jerlev og Brusk herreder i Øster Starup sogn (1541, Kolderup-Rosenvinge Domme I 68). I hvert fald har navnet intet med købstaden Vejle at gøre og svarer formentlig til markbogens (1683) »Wed Gammel Vodsted«.

Imidlertid må det erindres, at der af betydningen vad, vadested af ordet *vejle* har udviklet sig den betydning som i dag er den eneste brugelige 'større lavvandet område', specielt om lokaliteter i Nord- og Vestjylland. Ordbog over det danske Sprog kender denne betydning fra 1743, men den går rimeligvis længere tilbage og kan uden hinder antages at indgå i mange middelalderlige belæg. Vornæs Vejle, der kendes allerede af Jens Sørensens kort over Sydfyn (1690) indeholder vel på grund af sin bredde snarest vejle i denne betydning og er altså ikke i snævrere forstand noget vadested, og samme betydning foreligger uden

tvivl i Køge Vejler, der omtales i KancBr 27/6 1562. Den ældre, for nærværende arbejde relevante betydning 'smal passage af vand(løb)' kendes appellativisk i hvert fald fra Skast herred i 1514 11/7 »then gammel aa och then nøy aa ...widh then weil, som folk agher ower...«, men den skal endnu eksistere dialektalt i Vendsyssel og Vestjylland i følge Feilberg.

Et særlig jysk ord for vadested eller overkørselssted er *fæl*. Det foreligger rimeligvis i »Felud« (EB 1683) i den sydøstlige del af Solbjerg sogn, Hellum herred nær skellet til Vedlum, hvor førsteledet sandsynligvis genfindes i det nuværende gårdsnavn Feldbakke. I øvrigt er ordet specielt vestjysk, mens det sammensatte men vel ensbetydende *fælsted* kendes som sognenavn i Sønderjylland.

Vandløb og vandområder kunne også blive så besværlige at forcere landværts, at det blev nødvendigt at sætte over dem ved hjælp af både.

Som fællesbetegnelse bruges over alt 'færge' sigtende ikke til nogen bestemt bådtype men til den regelmæssige mulighed for overførsel. Ordet anvendes både i forbindelse med passage af små åløb og som betegnelse for købstadsforbindelserne over Øresund. Som afledt af roden i verbet fare ligger der i ordet 'færge' for så vidt intet om sejlads men kun noget om passage. Der er dog ingen grund til at tvivle om, at der altid med ordet sigtes til sejlads. Dels kendes ordet i nordisk ikke i forbindelser, hvor ikke-sejlads positivt lader sig påvise, men i talrige hvor det klart drejer sig om at sejle, dels er sammensætninger som 'færgekarl' m.v. gamle og også de forudsætter sejlads.

Det ældste danske eksempel på ordet findes i Fehmern-listen i Kong Valdemars Jordebog (1200-tallet), hvor der står »Feriee persoluit annuatim...«, der betyder 'Færge betaler årligt...'. Det fremgår også heraf indirekte, at der er tale om sejlads, idet afgift af vad o.l. vist yderst sjældent om overhovedet forekommer. Brokorn opkræves for bropasning og her er forveksling med færge vist aldrig mulig.

Som anført er *færge* udbredt over hele landet, men – uden tvivl ved en tilfældighed – ikke repræsenteret i det sønderjyske område (sønderjyske eksempler, se registret til DS III). Det optræder enkelte gange som efterled. I Horns herred i forbindelserne Sundby Færge og Hammerfærge. Tilsvarende kendes det i to gamle sekundære bebyggelsesnavne i Midtjylland, nemlig Asferg sydøst for Hobro og Grundfør nord for Århus. Det sidste navn er udførligt omtalt i DS XII p. 22f.; det betyder vel 'det (somme tider) grunde, lavvandede overfartssted'. I hvert fald er

der ikke i og med forleddet særlig begrundelse for at antage, at *færge* her skulle betyde 'vad, overgang'.

Det er dog først og fremmest som forled ordet *færge* er repræsenteret i materialet, og her kan også Øresunds-området være med. København, Helsingør og Malmø har hver deres Færgestræde (ældst i København siden 1449), og i 1400-tallets privilegiebreve for Helsingør og Helsingborg omtales også færger.

Som så mange andre navneelementer forekommer også færge i en sammensat udgave, *færgested*. I undersøgelsesområderne kun repræsenteret i Nørrejylland og på Sydfyn. Det kan have lidt forskellige betydninger, men meningen er naturligvis under alle omstændigheder, at der her findes en overfartsmulighed. Ved Oddens færgested i Skindbjerg, Skørping sogn angiver navnet overfartens udgangspunkt i den yderste, nordlige spids af ejerlavet ned mod Lindenberg Å. Noget sydligere ved Mariager Fjord betyder *færgested* derimod den rute færgen besejler, idet det 22/2 1487 hedder (moderne retskrivning) 'at Hindsted herred og Gerlev herred... skiller ikke ad uden et lidet færgested'. Betydningsudviklingen er typisk og gammelkendt i forskellige sprog.

I det sydfynske område er *færgested* repræsenteret et par gange, ældst (1537) om Vemmenæs Færggård.

Af samme betydning som færgested er *skibsted*; gammelt navn på en sogneby i Hellum herred. I øvrigt er det ikke meningen her at gå ind på navne som fortrinsvis vedrører sejlads; de omtales samlet nedenfor.

For at nå frem til vandpassagen har det i mangfoldige tilfælde været nødvendigt at forcere vanskeligt passabelt terræn, og også i mange andre tilfælde, hvor færdselslinierne ikke sigtede mod vandløb, har det været nødvendigt af hensyn til afstand og måske endnu dårligere passagemuligheder at lægge sin vej på uindbydende steder.

Reelt er der tale om to forskellige typer af forhindringer, nemlig vådområder og store terrænforskelle. Begge dele har allerede været berørt i forskellige sammenhænge ovenfor, men skal samlet gennemgås her.

For at passere vådområder – ofte for at nå frem til en egentlig vandpassage ved å eller fjord – anlagdes forskellige forstærkede og forhøjede færdselslinier.

Vort nuværende ord herfor er *dæmning*, et ord der kendes fra slutningen af 16. århundrede, se Kås og Brygge p. 69. Ældre er *dam*, men så vidt det kan ses i ældre tid anvendt om en vandspærrende dæmning, et

dige. Når det forekommer i middelalderlige gadenavne i Ribe (Melledammen og Nederdammen) må det også her primært have betydningen dige. Når der derimod 1/5 1449 omtales en grund som ligger på den sønder side af »dammæn i Rypæ« må *dam* her have en betydning meget nær vejdæmning. I klar vejsammenhæng bruges ordet i Horns herred (Sjælland) i 24/11 1482, hvor der tales om at 'forbedre de veje på Kyndby mark og gøre damme og broer'.

I stedet for dæmning (*dam*) bruges dialektalt og i ældre tid almindeligt ordene *bro* og *vase*.

Bro i denne betydning er strejft ovenfor som betydning 2). Det er almindeligt i nogle faste sammensætninger stenbro, risbro og jordbro, men forekommer også usammensat i denne betydning.

Det fremgår helt klart af to indføringer i Kancelliets brevbøger, hvoraf den ene citeres af Kr. Møller i Kås og Brygge (p. 67): »Brokorn ... til Huornum Bro og Vase [Hvornum i Onsild herred] ...at holde Broen og Vasen i Stand med god Bygning og Rækker paa begge Sider« (1587). I 1581 (KancBr p. 234) omtales oplysende »en Bro, kaldet Huornum Vase, mellem Nørliung og Onsild Herreder«. Samme betydning har vel de onde broer i KancBr 18/10 1577, hvor det hedder, at da »der mellem Kiøge og den nærmest Byen liggende Bro paa den almindelige Landevej til Kiøpnehavn findes nogle onde Broer og Bække... at gøre Broerne i Stand, fylde de onde Veje og dybe Putser med Jord og brolægge dem«. I modsat fald må indføringen betegnes som selvmodsigende. Det er rimeligvis samme onde broer der sigtes til i befaling af 27/6 1562 (KancBr) om at istandsætte vejen mellem Køge og København og særlig broerne i Køge Vejler.

Kr. Møller omtaler endnu et belæg fra KancBr (21/6 1582) hvor *vase* og *bro* er ført nær sammen. Her omtales i Sønderhald og Rougsø herreder, at »den mellem Herrederne værende Vase og Bro, kaldede Hierrebeck og Bolboe [!] ere meget daarlige og Herredsmændene... skulle. ...køre Sand, Sten og Grus til, istandsætte Vasen og Broen og...«.

Citaterne oplyser om den nære forbindelse mellem *vase* og *bro*, men en forskel er der dog vel trods alt og kun i Hvornum- og Rougsø- tilfældene ser Kr. Møller en mulig nærhed til dvandvasammensætningen 'vase og bro', selv om det ville være fristende at betragte nogle af navnene Vasebro som navne på vase + bro ligesom hestevogn = hest og vogn.

Rougsø-tilfældet er særdeles vel belyst gennem stridigheder om forbindelsens vedligeholdelse, nedfældet i dokument af 9/4 1652 (Stenalt godsarkiv, LAV) med referat af ældre retshandlinger. Det fremgår heraf, at der har været en fjællebro eller bulbro over selve Hejbæk, og at der i

...var lige Viden af de fide Brøstfeldigheds Som nu findes
paa heirbeckes Brou och Vasbe, Effter som de Indtæ
...var opkræffende af de finge, Sa Saa de at end var
det forraadnet og var moxen Nedfalden og Slet
Øde, Saa at der kunde ingen med heste og Wogen
Offuerkomme, og vill endelig giøriß aff Ny, des
sligste Saa de at fure Byg og i fide forraadnet
Indtæ paffter paa fide heirbeckes Brou och Stienbrouff
affter det fide finge om Samme schiff

Uddrag af 13/9 1649 (9/4 1652). Stenalt godsarkiv. LAV.

»...var thill Siun thill huis Brøstfeldighed Som nu findes paa heirbeckes Brou och Vasbe, Effter som de dertill var opkræffuede thill thinge, da Saa de at dend var Slet forraadnet och var moxen Nedfalden och Slet Øde, Saa at der kunde ingen med heste och Wogen Offuerkomme, och vill endelig giøriß aff Ny, desligeste Saa de at huer Bye her i forskrevne herreat deriß schiffier paa forskrevne heirbeckes vasbe och stienbrouff effter det førige thingsvinde om Samme schiffe...«

...vloffued nogen haffre aff heirbeckes fielbrouff
Huilcked formeniß icke Saa at vere som der
om vøndit er, Men skall med thingvinde Beuißis at
Baade Ingebløff, thørbløff og storbiørup som haffuer
deris thillskiff vasbe eller stienbrouff ved
forbemelte Heirbeckes Brouff, er Plictig Saa vell

Uddrag af 20/2 1652 (9/4 1652). Stenalt godsarkiv. LAV.

»...vloffued nogen haffre aff heirbeckes fielbrouff Huilcked formeniß icke saa at vere som der om vøndit er, Men skall med thingvinde Beuißis at Baade Ingebløff, thørbløff och storbiørup som haffuer deris thillskiff vasbe eller stienbrouff ved forbemelte Heirbeckes Brouff, er Plictig saa vell.«

forbindelse hermed har været en brolagt vase (omtales som stenbro og stenpikket strækning) af en samlet længde på 180 favne fra selve vandløbet til Bode mark, og det fremgår af 3/2 1584 (ligeledes Stenalt godsarkiv. LAV), at forholdene har været ligesådan på den sydlige, Sønderhald-side af Hejbæk.

Oplysende om ordenes betydning er endvidere Indberetning til Stednavneudvalget i 1921-22 fra Nørre Kongerslev sogn i Helligum herred, hvori det hedder: »...blev... Broerne (Driften[e] eller Vejene) forsynede med Grøfter ved Siderne og saa blev de kaldet Vaaser (Vaser)...«.

Også mellem *vase* og *dæmning* er der belæg på nær sammenhæng. I sin russiske rejsebeskrivelse skriver således Just Juel (*1664 i Viborg), at der over en stor eng og morads går »en stor vase eller dæmning« (efter ODS).

Ordet *vase*, der er udførligt behandlet af Kr. Møller i Kås og Brygge p. 57 ff., anvendes beklageligvis i flere betydninger. Specielt i Nordsjælland men også med videre udbredelse på Sjælland og omliggende øer bruges *vase* om en primitiv, stenfyldt anløbsbro eller pier. Her vil beliggenheden næsten altid kunne afgøre, om det er denne betydning der foreligger. Gennemgående er det vel sjældent, at der knytter sig særlig samfærdsels-historisk interesse til disse anlæg, idet de overvejende vedrører udøvelsen af fiskernes erhverv. Kr. Møller anfører dog, at overfartsstedet fra Fejø til Kragenæs kaldes Vester Vase.

Værre er det imidlertid, at ordet også udbredt har betydningen 'eng, mose'. Altså betegnelsen på den slags terræn, som dæmning, bro og – vase i den førstnævnte betydning fører over. Den betydning er særlig hyppigt forekommende på Sjælland men også rapporteret fra Fyn, Sønderjylland og Bornholm. Det turde normalt være denne betydning, der indgår i navnene fra undersøgelsens sjællandske område. I hvert fald er betydningen 'vej' ikke positivt belagt, og for øvrigt er ordet *vase* slet ikke kendt som artsled i det sjællandske område. Det er det derimod i Jylland, hvor det også er almindeligt kendt, at vej-betydningen af *vase* har sit hovedområde. Her forekommer det ældste kendte belæg »Holmgards kirkivaas« (1503) på vejen fra Nørre Holmgård i Møborg sogn vest for Holstebro.

I undersøgelsesområderne i Nørre- og Sønderjylland er vej-betydningen med sikkerhed til stede i navnene. Under Lille Brøndum i Bælum sogn nævnes i markbogen 1683 »Vase Engen«, og her ses på matrikelkort 1792 ved enden af vejen nordøst ud af byen betegnelsen »Wasen til Willd Moesen«. I Agerskov sogn i Sønderjylland kaldes i 1770-erne »den sønder Vaße« ligefrem »Trulses Vey«.

Som nævnt ovenfor kan det usammensatte *bro* forekomme om

Udsnit af MK 1792 Lille Brøndum, Bælum s. »Wasen til Willd Moesen« understreget.

brolægning, ikke blot med sten som i vore dage, men også med alle andre former for befæstende materialer.

Sammensat forekommer Jordbro (MB og MK) en enkelt gang i det sjællandske område, i Havdrups Nordmark op mod Lerhuse og Gøngesø i Snoldelev. Se om ordet i øvrigt Kås og Brygge p. 68 f.

Det sammensatte *risbro*, der betyder vejbefæstelse ved hjælp af risknipper, evt. i form af faskiner, forekommer to gange i Gunderup sogn i Fleskum herred. I 1541 18/5 (RF) nævnes den ikke nøjagtigt lokaliserede Risebro i Skovstrup, og Flamsted har i 1683 en vang, der kaldes Risbrovang vest for byen.

Stenbro i denne betydning er ikke belagt i undersøgelsesområderne, men det er velkendt fra arkæologiske fund, at stenbrolægning har eksisteret i det åbne terræn.

I Horns herred på Sjælland forekommer nogle navne i MB 1682, der skrives »Bernekaas Moeße«, »Biernekaaes Bech«, »Bierne Kaas Aaeß« i nærheden af »Berne Wads Aaes«. De første indeholder uden tvivl et naturnavn Bjernekaås, hvis sidsteled er identisk med det velkendte kås, der betyder anløbsbro, og som er et af titelordene i Kr. Møllers allerede flere gange nævnte arbejde Kås og Brygge. Da navnene i Horns herred ikke ligger ved kysten er det rimeligt her at regne med, at der foreligger

en betydning svarende til vase, bro bet. 2) eller dæmning. Da anvendelsen her er enestående i landet, kan det ikke bebrejdes Kr. Møller, at han ikke er fundet frem til den i de utrykte kilder. Den kan dårligt tages som vidnesbyrd om en dansk forekomst af det etymologiseringsgrundlag, som Kr. Møller anser for sandsynligst, nemlig engelsk causey (causeway) og fransk chaussée 'forhøjet vej, dige, dæmning'. Forklaringen kan alligevel godt være rigtig, selv om der fra svensk side (Lennart Elmevik, Nordiska ord på äldre kāk- och k̄a(k)s-) er fremsat en modstridende etymologi (opr. bådeleje) med tilhørende omvendt udbredelsesforløb.

Den nordiske forklaring støttes dog afgørende af ét forhold, nemlig at Bjernekås i kraft af sit forled må være særdeles gammelt, idet formen bjerne-, der må være en gammel genitiv af ordet bjørn, ikke er yngre end meget tidlig middelalder. Det skal tilføjes, at denne forklaring ikke er i overensstemmelse med Elmeviks opfattelse af udbredelsesgangen, men at den er bedre sprogligt indplaceret synes ubestrideligt.

Som tidligere nævnt kan der for at komme frem ikke blot være tale om at passere fugtigt terræn men også om at overvinde terrænforskelle.

Dette forhold er i stednavnene hyppigst markeret ved anvendelsen af det meget udbredte, sammensatte appellativ *hulvej*, som er behandlet ovenfor.

Enkelte andre ord kan forekomme i samme eller lignende betydninger, men de er alle yderst svagt belagte.

Pas er med store forbehold set som en mulighed i det sydfynske »Paße Høy« (MB 1682), men foruden sproglige vanskeligheder må det tilføjes, at heller ikke terrænforholdene taler for denne tolkning. Det sjællandske navn *Kløvested* (Ramsø herred) indeholder muligvis et substantiv *kløv*, kløft om den smalle passage mellem Kimmerslev Sø og Dalby Sø, se Bebyggelsesnavne på -sted p. 92f. Snæveløkken og Snævebanke begge i Stenstrup sogn på Sydfyn forklares i DS XV som indeholdende subst. *snævve*, smal passage mellem bakkerne, og Olling Dørsager i Tornum, Lintrup sogn i Sønderjylland indeholder vel *dør* i betydningen gennemgang. Det ligger nær Hjortvad Å og Ollingstok.

Ikke alene vand og bakker har været med til at præge de naturnavne, som afspejler ældre tiders samfærdselsforhold. Også betegnelser for menneskeskabte spærringer indgår som navnelementer, således at man kan drage slutninger om færdsel.

Et af de overhovedet hyppigste navneled inden for vores interesseområde er ordet *led*. Det har som adskillige allerede nævnte ord den væmmelige hage, at det kan betyde flere ting, fordi det er et sammenrend af ord af forskellig oprindelse: gl. *lêth 'vej', gl. *lith 'skråning',

glda. *lægth 'græsjord', glða. *lith 'bevægelig legemsdel, medlem af gruppe' og glða. *lith 'melletrum, åbning, låge'.

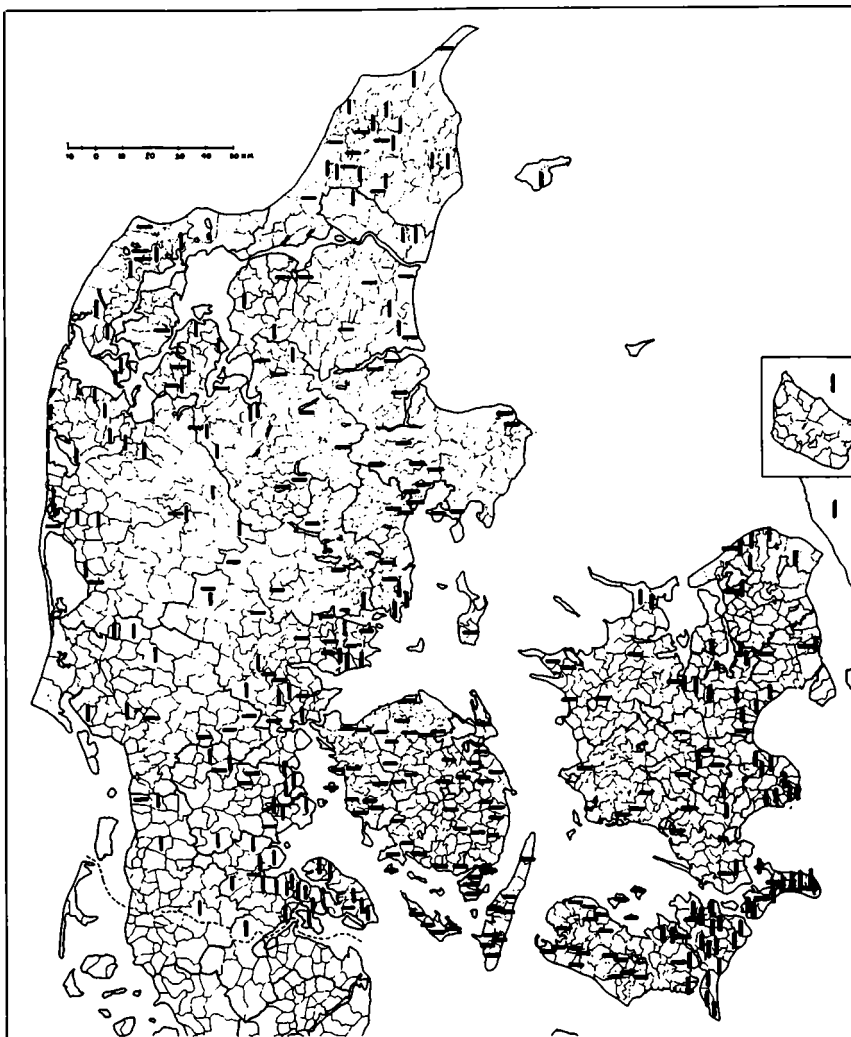
Som det ses en uhyggelig mængde muligheder, ikke mindst fordi flere betydninger med sikkerhed er centralt placeret i naturnavnstoffet. Alligevel er det dog muligt at udskille en række navne, som indeholder *led* i betydningen låge. Bortset fra glða. *lægth, der kun kendes fra det fynske område som lej, er led = låge det eneste af ovennævnte som er neutrum, og det er derfor sandsynligvis også dette ord der foreligger, hvis det som forled vedføjtes sit efterled med -s. Endvidere vil det i nogle tilfælde af et tilføjte forled fremgå, at det er led = låge der er tale om, f.eks. Skelsled = led i et skel. En meget hyppigt forekommende placering af led = låge, jfr. landskabslovenes gårdsled i betydningen 'gårdeled'. Også den almindelige sammensætning *vangeled* om leddet mellem landsbyen og dens vange. Endvidere er det jo ved hjælp af de gamle udskiftningskort af og til muligt at sætte navne indeholdende *led* i forbindelse med færdselslinier og derved slutte sig til disses tidligere eksistens alt efter hvor langt tilbage *led*-navnet kan føres. Det samme gælder, hvis der er påvist andre færdsels-indicerende navne i forbindelse med det mulige *led*. I det sønderjyske område kan der af og til sluttes fra tyske parallelnavne på *hecke*. Endelig må det tilføjes, at medens led = låge er et velkendt ord landet over og har betegnet en indretning, der fandtes i adskillige eksemplarer i hver eneste landsby, er 'li, skråning' dialektalt afgrænset til Vendsyssel og Bornholm og uden for disse områder i øvrigt belagt i forholdsvis få stednavne. Også led = vej er meget sjældent i stednavne og ikke med nogen sandsynlighed belagt i de undersøgte områder.⁵ Led i betydningen 'bevægelig legemsdel' skifter i 15-1600-tallet fra maskulinum til neutrum og falder derved helt sammen med led = en art låge.

Som nævnt kendes ordet sammensat i landskabslovene som gårdsled men er derpå først belagt (i følge Kalkars ordbog) i 1488 i Maribos privilegier. Navneleddet er velkendt i alle undersøgelsesområderne, i stort tal fra 1680-ernes marknavne og fremover.

I ordet led ligger der ingen information om arten af den færdselslinie, det lukker af for. Det kan være en enkel arbejdsvej fra gård til mark eller fælle, det kan være vejen til nabobyen eller det kan være indgangen til kirkegården. Efterhånden vil det dog som oftest være forholdsvis store færdselslinier der forsynes med *led*, således at *led* nu i almindelighed betegner et lukke ved en vej, hvor der kan køres med vogn.

5. jfr. kapitel 3 p. 82 ff.

For mindre færdselsårer kan der lukkes med en *låge*. Ordet er ikke særlig udbredt i stednavnene. I undersøgelsesområderne er det noteret én gang i Sønderjylland og på Sjælland, og kun på Sydfyn har ordet en

Kort 1. Udbredelsen i nutidige dialekter af *stætte* (signatur: I) og *stente* (-) i betydningen 'stente' eller anden form for (smal) hegnsgennemgang med spærreanordning. Jyske belæg på *stætte*, der udelukkende opgives at betyde 'kirkegårdsindgang', er ikke indlagt på kortet. Der er kun brugt én signatur (eventuelt en af hver) pr. sogn, selv om der ofte er flere optegnelser fra samme sogn. Signaturen ved Bornholm og Skåne angiver at kun *stætte* etc. kendes øst for Øresund.

Chr. Lisse i *Dialektstudier* bd. 2

videre udbredelse. Her forekommer flere gange sammensætningen Malkelåge, hvis forled meget godt karakteriserer apparatets størrelse. Så bred at man kan komme igennem med et par malkespande. Indretningen svarer altså til nutidens havelåge, et ord der findes i et par naturnavne fra Skårup på Sydfyn, omend her sikkert betegner en indhegning. Fra Tåsinge kendes ordet, *flage* 'låge af fletværk' i et enkelt kun moderne overleveret navn, Lænkeflagerne, ved Valdemarsslot.

Andre former for lukker på mindre færdselsveje er *kors*, specielt i nutiden kendt som et drejekors eller banemølle. *Kors* indgår i mange naturnavne og som regel i anden betydning, jfr., bl.a. nedenfor, men nærværende betydning er en mulighed i det fra 1570-erne kendte Korsled mellem Ollerup og Stågerup byer på Sydfyn. Er der mon tale om et led + et drejekors, således som det kendes fra adskillige jernbaneoverskæringer? Samme indretning ligger muligvis bag de sydfynske navne Snorten (snurre?) og Svingelskrog (svinge?), men tolkningerne er usikre og gode eller endog bedre alternativer kan præsteres.

Den mest beskedne form for spærring af en færdselslinie er stættten eller stenten. To ubeslægtede ord, der bruges om samme fænomen, en trinformed over- og gennemgang i en hegning. På grund af stentens lidenhed vil det altid være stier, tråd el. lign. som søger mod dette kun for mennesker beregnede passagepunkt. Stætte og stente er meget udførligt behandlet af Chr. Lisse i *Dialektstudier* bd. 2 1967 p. 135 ff., hvorfra fordelingskortet er hentet.

Som afslutning på gennemgangen af vejspærringer skal endelig nævnes *kirkeristen*. Også den har som de øvrige til formål at forhindre dyr, først og fremmest kreaturer i at bevæge sig friere end ønsket. Risten – en tremmeindretning i vejbanen – brugtes specielt ved kirker, og når der derfor i Skensvedlilles Kirkemark findes et marknavn (1682) »Kircke Risten« må det være et sammenligningsnavn, da Skensvedlille ikke er sogneby. Navnet er derfor ikke samfærdselsindicerende.

Andre former for afspærring af veje optræder yderst sjældent i områdernes ældre navnemateriale. Formålet med sådanne indretninger er som oftest fiskalt. Se herom andetsteds.

Som tidligere anført er det i dette afsnit kun meningen at omtale de navneled, der forekommer hyppigt eller som indeholder tolkningsmæssige problemer. De navne der vedrører den søværts samfærdsel er imidlertid så få, at antallet af forekomster er langt færre end hvad der er tilfældet i land.

En række – også ganske sjældent forekommende – navneelementer fra

søtrafikkens område samles i det følgende. Her skal man imidlertid være opmærksom på, at ikke alt navnestof der vedrører sejlads vedrører samfærdselshistorien. Sejlads involverer også ligesom naturligvis landtrafik de sider af samfundets liv, der hedder erhverv og handel. Varetransport og vareudveksling har naturligvis stor affinitet til samfærdslen, og navne som beretter derom bør have i bagehovedet, når samfærdselshistorien som sådan skal skrives.

Det allerhyppigste navneelement inden for den søgående samfærdsel er *færge*, der allerede er behandlet ovenfor, fordi det i mange tilfælde har en særdeles tæt tilknytning til den landgående trafik.

Også *bro* i betydningen anløbsbro og *skibsbro* er behandlet ovenfor i sammenhæng med de øvrige betydninger af ordet *bro*. I øvrigt skal der endnu en gang generelt henvises til Kr. Møllers bog *Kås og Brygge*. Betegnelser for anløbsbroer. Her vil alle vort materiales led af interesse kunne findes, men da det hos Kr. Møller er anløbsbroer, der står i fokus, overflødiggør hans bog ikke den kortere gennemgang som følger.

Vort nuværende centrale ord i denne sammenhæng er jo *havn*. Det er gammelt og velkendt, først og fremmest naturligvis i navnet København. Det er udpræget et købstadsforetagende. Vort materiale har kun meget få belæg, men det er værd at lægge mærke til, at appellativet bruges almindeligt, mere abstrakt om alle former for ud- og indskibning i de meget almindelige sager om 'ulovlige havne'. Sådanne forekommer også i undersøgelsesområderne, specielt dog det sydfynske. Langvarig er således striden mellem Rudkøbing og forskellige punkter på Langelandskortet. Ristinge havn og Mindeså (ved det senere Bagenkop) står således anklaget for at være ulovlige havne i 1540 (se RF 25/4 1540), se endvidere V. Lütken Bidrag til Langelands Historie p. 317 ff. Ved Langelands sydspids 1/8 mil østnordøst for Dovnsklit ligger Jens Sørensen »Fichßhaffn«. Havnen – i Keldsnor – kendes ikke ellers og forleddet giver ikke umiddelbart en mening, som kunne give nærmere oplysninger. Herudover kendes kun, ligeledes fra Jens Sørensen (omkring år 1700) »Ærøe Hafn« om Marstal samt det tidligere nævnte »Schiøtehaffn« ved København.

Mindre udbredt er *landing* og *lænding*, der egentlig angiver et sted, hvor man kan lande, tage (på) land. Det optræder med æ-vokal adskillige gange på de sydfynske øer, med a-vokal to gange i det nørrejyske område, og begge disse gange som appellativ. Mens det sydfynske ord betegner et mindre bådeleje, betegner det især jyske *landing* vistnok snarere (i følge Kr. Møller) en ophalingsplads. De to himmerlandske

eksempler er dog uklare i den henseende. Det ene kunne se ud til at have forbindelse med et overfarssted, og begge ligger de ved åer langt fra havet. Ordet er ikke i øvrigt rapporteret fra Himmerland.

I det sydfynske område kan ordet *stænge* betyde anløbsbro foruden flere andre ting, hvoraf én også er samfærdselsindicerende, nemlig *stænge* = gangbræt, spang. Jfr. med hensyn til de to betydninger omtalen af Nystænge på Tåsinge ovenfor. I øvrigt skal der for ordets anvendelse henvises til Kr. Møllers Kås og Brygge p. 27ff.

Af større udbredelse og højere alder er *leje*. Underligt nok er det kun det sammensatte og langt sjældnere *bådeleje* (se nedenfor), som Kr. Møller omtaler. Dette sidste er belagt to steder i Horns herred dels ved Vellerup Vig syd for Vellerup dels ved Egebjerg nord for Hammerfærge. Det sidste sted (MB 1682: »Hannes baade leie«) kan der være sammenhæng med overfarten til Orø. Der er dog også den mulighed her som oftere ved de navne der er sammensat med *leje*, at der er tale om fiskerlejer eller stadepladser eller sæsonbetonede opholdssteder i forbindelse med handel (specielt i forbindelse med Skånemarkederne). I alle tilfælde har navnene først og fremmest erhvervshistorisk interesse. Navne sammensat med *-leje* kendes i det sydfynske, det sjællandske og det øresundske område. Af disse er Ræveleje ved Snekkersten med sikkerhed navn på et fiskestade (se Fra Frederiksborg Amt 1970 p. 77 ff.), de øvrige vel navne på bådelejer, fiskerlejer.

Fire sjællandske er middelalderlige navne. De to – Navbæk leje og Hylleleje – ikke lokaliseret, de andre – Hundige leje og Mosede leje – i Tune herred, hvor vel også de første skal søges. Endelig optræder et Ærøboleje på Strynø.

Et gammelt vidnesbyrd om samfærdsel er uden tvivl sognavnet Skibsted ved Skibsted Å i Himmerland. Her har *skib* sikkert en ældre mere almen betydning 'fartøj, båd (uanset størrelse)'. Ellers er det sjældent at betegnelser for skibstyper findes i stednavnene, når bortses fra *færge*, der er behandlet ovenfor. *Skib* indgår i Skibby i Horns herred, muligvis sigtende til, at der har været sejlbart til i nærheden af byen. Nogen havneby har den dog aldrig været. Andre navne med skib indeholder appellative sammensætninger som skib(s)ved og skib(s)tømmer, der angiver steder hvorfra man har hentet træ til skibsbygning.

I undersøgelsesområderne er endvidere *snekke* repræsenteret. Dette nu kun historiserende, poetiske ord har tidligere kunnet bruges om et mindre fartøj. Det forekommer i et Snekkeås og et Snekagre i Horns herred, begge i nærheden af kysten. Endvidere i et Snekkevej ved

Gulstav på Langelands sydpunt. Her er det dog sikkert sekundært i forhold til Snekegrunden, der ligger ud for Gulstav (allerede hos Jens Sørensen). Endelig er *sneke* forled i Snekersten ved Helsingør.

Medens en stor del af den landbundne trafik kan stedfæstes ved hjælp af navne, som betegner selve færdselsåren, er dette sjældent tilfældet, hvor det drejer sig om søfart.

Led og *sejled* som er gamle nordiske betegnelser for sejlruiter kendes ikke som appellativ i dansk. Det indgår muligvis i Snekeled, MB 1682: Sneche Ledtz agre, nu gårdnavn på nordsiden af Kerteminde Fjord ved grænsen mellem Drigstrup og Munkebo sogne. I en farvandsindberetning til Institut for Navneforskning forstås led dog i al fald nu som 'låge', og af andre mulige navneled er det kun *dyb* (Hollænderdybet, Kongedybet), der er ældre belagt (Jens Sørensen) i undersøgelsesområderne⁶.

Sejlruiter kan endvidere tænkes at afspejle sig i betegnelser på steder, hvor det har været nødvendigt eller opportunt at trække sit fartøj over land. Navne indeholdende ordet *drag* eller det især fra Fyn kendte *drej* antages normalt at have denne betydning. Det turde dog være problematisk, om denne betydning kan tillægges de ældste navne indeholdende ordet *drag*. Disse udgøres af de tre sognebyer Dråby i Horns herred, på Djursland og på Mors. De ligger alle ved steder, hvor landet snævres noget ind, men ikke mere end at den mindste bredde fortsat er 2-3 km. *Drag* er her snarest en betegnelse for det (let) indsnævrede landskab, en betydning der videreudvikles til de metertynde drag og drej, som kendes adskillige steder – flere allerede i middelalderen – og som rent teknisk synes bedre egnet til at krydse med trukne både. Nogle af de ældst kendte steder med sådanne *drag* er 1200-tallets Øster og Vester Dragø, nu Drejø og Avernakø i det sydfynske øhav. For begge disse små øer gælder, at man – bortset fra helt specielle tilfælde – har meget svært ved at forestille sig, hvornår det har været mere fordelagtigt at trække sin båd over land end at runde øen til søs. At landtanger har været krydset af både er dog kendt i Norden og fremgår i hvert fald af det flere gange i Norge forekommende Drageid.

Til vejledning for den sejlende trafik tjente vel først og fremmest kendte punkter i land, som ikke oprindelig var anbragt med søfartens tarv for øje. Der kunne typisk være tale om kirketårne, herregårdsspir eller karakteristiske træer eller klinter.

Men på land har også kunnet anbringes sømærker og pejlemærker

6. Øresund hvis efterled *sund* egentlig betyder 'sted hvor man kan svømme over', 'smalt farvand' anses ikke for at angive nogen sejlroute i snævrere forstand.

alene af hensyn til skibsfarten. En gammel betegnelse herfor er *kors*, således som den kendes f.eks. i købstadnavnet Korsør. I vore undersøgelsesområder indgår denne betydning af *kors* efter alt at dømme i tre navne på Langeland. Deres beliggenhed fremgår af kortet. For 1's vedkommende kan der tænkes at være forbindelse med Bagenkops navn, måske således at de ligefrem betegner samme lokalitet, idet Bagenkop er sammensat af de nedertyske (evt. hollandske) ord 'bake' = båke, sømærke og 'kop' = hoved, d.v.s. fremspringende næs.

Denne betydning af *kors* indgår muligvis tillige i Korshøjen i Pålstorp, Raus sogn syd for Helsingborg.

Stav som betegnelse for sømærke indgår utvivlsomt i navnet Gulstav på sydspidsen af Langeland. Jens Sørensen påstår endda, at den nuværende Dovnsklint, der er øens allersydligste punkt, er den rette Gulstav udhuk.

Langeland rummer efter al sandsynlighed endnu en betegnelse for gamle sømærker, nemlig *kuml*, der to gange forekommer i Kummelbjerg (se kortet). Ordet hvis oprindelige betydning er 'tegn, mærke' kendes først og fremmest som betegnelse for fortidige gravmæler. Der er dog ikke spor af hedenske mindesmærker ved de langelandske lokaliteter, og antagelsen af betydningen 'sømærke' er derfor rimelig i betragtning af at denne betydning(-sudvikling) er velkendt i svenske dialekter, omend kronologi og tolkning af enkelttilfælde er omstridt.

Andre gamle i materialet forekommende betegnelser for afmærkninger af hensyn til sejladsen er *tønde* om flydende afmærkning (Refshale-tønden) og *røse* om stendynge på grund (nuværende Nordre og Søndre Røse), alle i Øresund.

På dansk grund men uden for undersøgelsesområderne kan forekomme andre ord, der angiver afmærkning for søfarten såsom *rå*, *stik* og *med*. Hvor disse ord forekommer i navne i undersøgelsesområderne optræder de så vidt det kan ses i den udbredte betydning som skelmærke.

Kapitel 3

Navnene og deres betydning

For det typiske, toleddede stednavn er forholdet mellem leddene det, at det sidste led angiver den pågældende lokalitets art¹, mens forleddet angiver et eller andet forhold, som er karakteristisk for den pågældende lokalitet.

Mens antallet af artsled er forholdsvis beskedent, er antallet af forled rigt varieret og i princippet udtømmeligt. I praksis kan mængden af forled dog i vid udstrækning føres sammen under ret få betydningskategorier. Samtidig med dette fordelingsarbejde udføres en semantisk analyse af navnesammensætningen. Det er nemlig utilfredsstillende blot at få oplyst, at et forled f.eks. er ordet kirke. Hvor det er muligt må det undersøges, om 'kirke' angiver nær beliggenhed, retning, ejerskab, lighed eller en række andre måske mere usandsynlige men dog tænkelige muligheder. Først med sådanne bestemmelser af det enkelte stednavn har man tømt det for oplysninger om den hensigt, det oprindelig er givet i, men det må desværre tilføjes, at denne navnesemantiske analyse langt fra altid lader sig føre igennem.

Det kan ikke undre, at en af de hyppigste funktioner hos forleddene i samfærdselsbetegnende stednavne er at angive færdselsliniens bestemmelsessted, dens destination.

Destinationen kan være udtrykt direkte ved hjælp af et stednavn: Ålborgvej, Bjerndrupvad, Sandagersti, Sundbyfærge. Når man som det normalt er tilfældet ved hvad dette stednavn dækker over og hvor det ligger, kan man drage nogle slutninger med hensyn til den betegnede færdselslinie.

Angiver stednavnet en fjerntliggende lokalitet, som man må passere igennem nærmere liggende bebyggelser for at komme til, kan man regne

1. Dette gælder naturligvis ikke i de tilfælde, hvor et navn anvendes sekundært og dermed egentlig usammensat som når et naturnavn som f.eks. Humlebæk bruges om en bebyggelse.

med, at der er tale om en betydelig færdselsåre. Det er karakteristisk, at materialets herhenhørende stednavne alle er købstadnavne (Ålborg, Ribe, Tønder, Haderslev, Køge). Svarende nøje hertil er to navne med indbyggernavne som forled, nemlig Sakserveden i Sønderjylland (se p. 127) og Sletbovejen i Himmerland (se p. 121). Det må ligeledes fremhæves som karakteristisk, at så fjerne destinationer ikke er forled i navne, hvis efterled angiver beskedne færdselslinier som f.eks. sti, spang m.v.

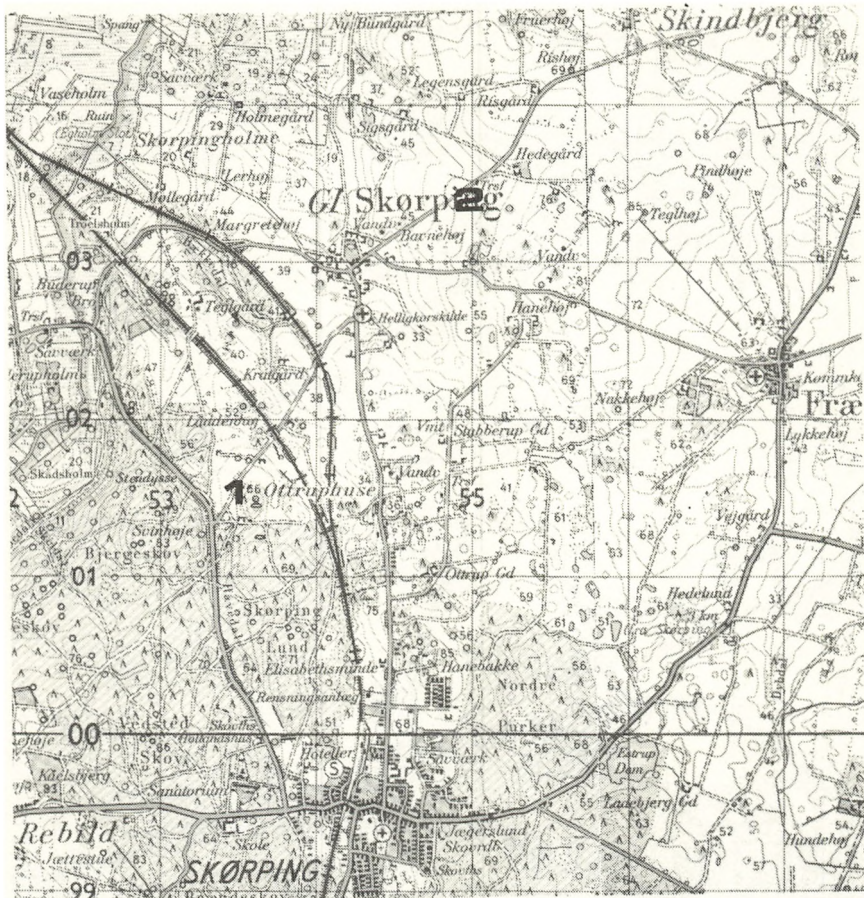
Når destinationen ikke er en fjern købstad som ovenfor er det altid den nærmestliggende bebyggelse, der optræder som forled; nogen mellemting kender undersøgelsesområderne ikke. Her optræder naturligt nok efterleddene uden hensyn til størrelse og vigtighed. Nogle af de talrige eksempler nævnes på de næste sider. Svarende til numrene 1 til 16 forekommer navnene i følgende ældsteformer; numrene er placeret på kortene der hvor de nøjagtigt kan lokaliseres til.

- 1 EB 1683: Rebbild weyen
- 2 MK 1797 (1809): (Østen) Skindberg Veien
- 3 MB 1683: Kongstedlunds Waße
- 4 B 1791: Bierdrupwads Eng
(vejen sydfor af nyere dato!)
- 5 Jb 1639-40: Wuensbley
- 6 K 1783: Wojensleys Lück
- 7 MK 1786: Wolstrup leed
- 8 MK 1786: Volstrup Veistokker
- 9 MK 1786: Gultv. stie
- 10 MB 1682: Guldtuede Stende schiffte
- 11 – 13 MB 1682: Dalbye Wey (i tre grænsebeskrivelser)
- 14 – 16 MB 1682: Dalbye Weyen (i tre grænsebeskrivelser)

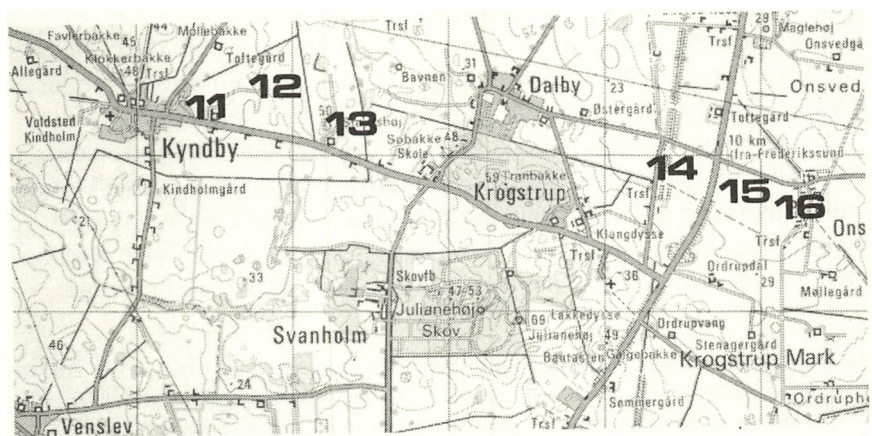
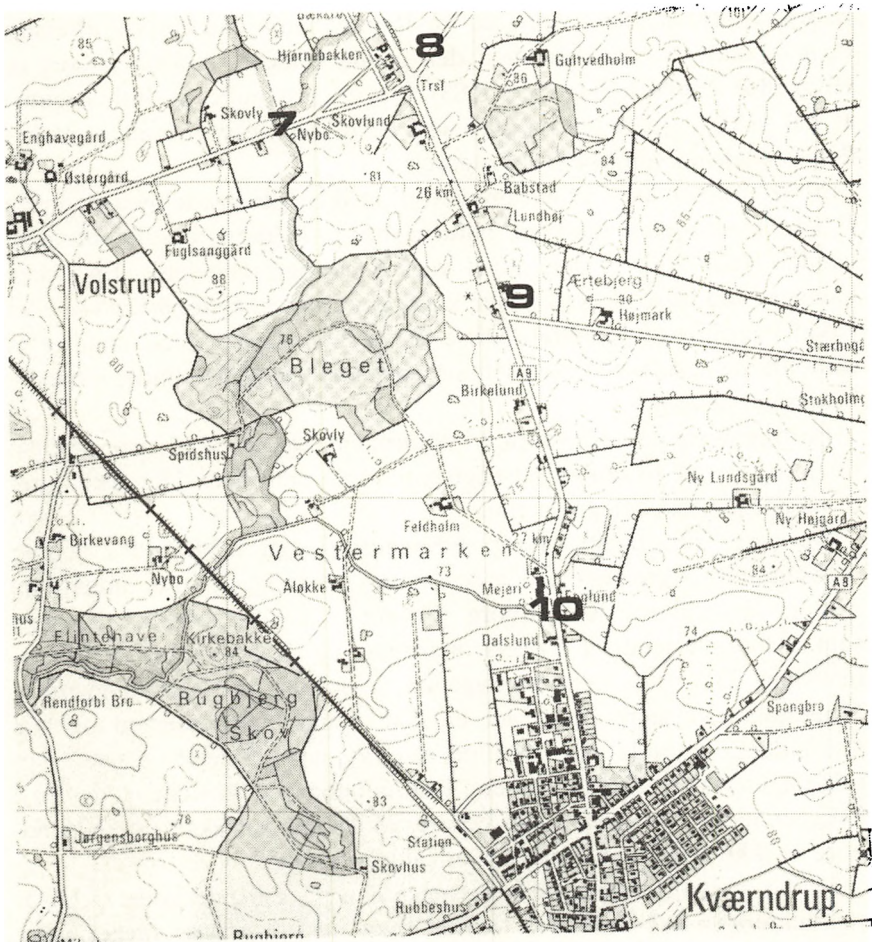
Den faste brug af nærmestliggende bebyggelses navn som forled i destinationsnavne giver mulighed for at tolke uoplyste tilfælde.

Navnet Nebelvad, der nævnes i 1683 under Terndrup i Himmerland, vidner om en forbindelse mellem Terndrup og den forsvundne bebyggelse Nebel(-lund), og Ejbyvejsagre i Rye sogn, Volborg herred dokumenterer en gammel direkte vej mellem de to byer. Den gamle vej bekræftes af et omtrentligt lokaliseret Hundsvadagre i Ejby ejerlav ved grænsen mod Jenslev. I nutiden er denne vej opgivet.

Destinationsangivende er tillige en lang række navne, hvor forleddet udgøres af et naturnavn. Der er imidlertid den forskel mellem disse og de foregående navne, at det ikke nødvendigvis er sådan, at den pågældende

Denne og følgende to sider:
 Grundkort Geodætisk Instituts
 kort 1:25.000 (med signaturer-
 ne 7-10) og 1:50.000
 Copyright. A. 25/79.

undre. Rold har været vigtigere for Rebildboerne end Hobro, eftersom de har kaldt en mark ud mod den gamle landevej mellem Ålborg og Hobro for Roldvejsløde (MB 1683). Det er ikke muligt at slutte negativt af det enkelte stednavn og altså ved de destinationsangivende at så har denne eller hin vej *ikke* ført længere.

Mere problematisk er det imidlertid, at ikke alle navne med stednavn (i langt overvejende grad her: naturnavn) i forleddet er destinationsangivende. Heller ikke i den noget vagere passageforbindelse. En række navne er ved forleddets stednavn karakteriseret ved *beliggenhed ved* eller *i* den pågældende lokalitet. Disse navne kan være næsten umulige at skille fra de (passage-/) destinationsangivende navne. De findes nærmere behandlet nedenfor.

Bebyggelsesnavne som forled i naturnavne kan af og til være destinations- og dermed samfærdselsangivende, selv om efterleddet ikke hører til blandt færdselsbetegnelserne.

De agre som under Nyrup i Sonnerup sogn i MB 1682 hedder »Callundborg Agre« må skyldes deres navn, at de ligger op til landevejen mellem Roskilde og Kalundborg. Navnet er altså en parallel til navne som Ålborgvejsløde i Frærs markbog og Køgevejsagre i Borups markbog. Det ville være nærliggende at opstille som oprindeligere et *Kalundborgvejsagre, men det er ikke nogen nødvendighed og kan aldrig danne grundlag for opstilling af et vej-navn. I dette tilfælde synes tolkningen sikker, fordi afstanden til Kalundborg er stor (jfr. nedenfor), beliggenheden i et ejerlav, der berøres af landevejen sikker, og Kalundborg er ikke kendt som basis for opkaldelsesnavne.²

Findes sådanne marknavne nærmere den pågældende købstad bliver vej-tolkningen ikke alene i teorien men også i praksis meget mere usikker. Ofte vil der være tale om agre, hvorfra man kan se den pågældende by. Helt forsvundet er den rimelige mulighed for vej-tolkning, hvor stednavneforleddet er navnet på nabobyen. Her vil et *Valby-agre typisk betyde 'de agre der ligger ved skellet til Valby'.

En vejlinies destination kan også være angivet ved andet end stednavn. Som allerede nævnt kan navne med indbyggernavneforled have bestemmelsestedsangivende indhold (Sakservejen, Sletbovejen). Hyppigst vil der dog være tale om at forleddene er appellativer som i f.eks. Kirkevej og Skovvej. Udvalget af anvendte appellativer er overalt beskedent, og

2. Marknavnet Skanderborg Ager op til Hærvejen i Hjordkær sogn sydvest for Åbenrå tolkes i DS VI på tilsvarende måde. Her synes destinationen dog usikker, idet Skanderborg ikke kan siges at være nogen destination på Hærvejens nordlige del.

ikke sjældent kan der som det fremgår af kap. 2 være tale om sammensatte appellativer som 'kirkevej' og 'skovvej'.

De hyppigst forekommende appellativer er overalt *kirke, ting, mølle* og *skov*. I en nøddeskal – og måske endda i den rigtige rækkefølge – et udtryk for det gamle bondesamfunds mest fundamentale behov.

Næst disse men langt svagere repræsenteret er appellativer som *lund, mose, strand, mark, dal, bjerg, old* og *overdrev*.

Med stor reservation er det muligt, at Mulkestente i Kværndrup indeholder en infinitiv (=malke) i retningsangivende betydning den stente man benytter når man skal ud at malke'.

Som allerede berørt er der en ubehagelig stor affinitet mellem destinationsangivende og beliggenhedsangivende forled i vore samfærdselsstednavne. Det gælder heller ikke mindst, når forleddet er et appellativ.

Egesti kan både føre til og ligge i eller ved en egebevoksning, og kun ved hjælp af realoplysninger kan det afgøres, om Løkkevad hedder således, fordi det fører til en løkke, eller fordi det ligger ved en løkke.

I praksis vil man dog i en række tilfælde kunne afgøre, hvilken tolkning der bør foretrækkes. Når forleddet i et navn på -bro, -vad eller tilsvarende med rimelighed er tolket som et vandløbsnavn, må det pågældende -bro- eller -vad-navn også vedrøre beliggenhed i eller ved. Således er Værebro (Sjælland) og Immervad (Sønderjylland) navne på passager af åerne Være (nu Værebro Å) og Immer (nu Immervad Å), og ikke den helt fortænkte situation: vad eller bro over (mindre) vandløb undervejs til de større Være og Immer. Samme forhold gælder også i et navn som Skarndalsbro (Horns herred ved nuværende Skarndalsgrøft).

Da møller ofte er vandmøller vil det være fristende at anse navne indeholdende mølle og -bro, -vad o.l. for beliggenhedsangivende. Men af de tre noterede, alle himmerlandske muligheder af denne type er ingen sikkert tolkede. Beliggenheden af Halmølle, Bælum sogn (Halmøllevad) kendes ikke, og Spamølle (Spamøllevad) kendes overhovedet ikke som navn på en mølle. Mølvadet i Korup kan ikke lokaliseres præcist.

I helt få tilfælde kan de sammensatte leds betydning pege i en bestemt retning. Stokbrovad (i Himmerland) betyder enten, at der her er et kombineret vad og bro-anlæg, eller at der her er et vad, hvor der før var en bro (jfr. p. 143), men under alle omstændigheder er realforholdet det, at stokbroen og vadet ligger ved samme å og stort set samme sted.

Borrevejle ved bunden af Roskilde Fjord er et gammelt navn, der kendes siden 1347 (1476) som »Boordhæwætlæ«. Forleddet er ordet glða. *barthi 'kant, rand', og stednavnet synes kun at give mening tolket som

‘vadestedet ved randen’, hvad der forresten også stemmer med de faktiske forhold.

I andre tilfælde er man nødt til at kende en række omstændigheder på stedet for at kunne bedømme et navns betydning.

Rodalsstien i Rold Skov i Himmerland er beliggende i Rodal, hvilket vi ved, fordi begge lokaliteter kan lokaliseres. Vemmenæs Færgegård ligger på Vemmenæs på Tåsinge, og Hammerfærge i Horns herred ligger umiddelbart ved et meget betydeligt bakkeparti. Disse navnes indhold er altså beliggenhedsangivende i modsætning til Sundby Færge i Horns herred, der er destinationsangivende.

En særlig, også tvetydig gruppe navne udgør de der er sammensat med verdenshjørnebetegnelserne. Normalt vil de vel være beliggenhedsangivende. Nørreled og Vesterled i Kværndrup ligger i den nordlige henholdsvis vestlige del, og Nørregade og Søndergade i Oksenvad i Sønderjylland tilsvarende. Det samme kan ubestrideligt hævdes om Vesterforte i Nustrup og Sønderstenten i Kværndrup, men disse (og flere andre) vil med god ret tillige kunne hævdes at angive en ubestemt destination.

Relativ beliggenhed med understregning af afstanden tilkendegives formentlig i det fynske navn Fernesti i Lunde sogn, hvis forled vel er adjektivet fjern.

Samlet udgør de destinations- og beliggenhedsangivende navne et betragteligt antal af de navne, der indgår i materialet. Da dette er stort og repræsentativt fordelt, kan der uden tøven generaliseres til, at mellem 1/3 og 1/4 af alle samfærdselsnavne vil have denne betydning.

En anden omfattende navnesemantisk gruppe er den, hvor færdselsliniens (-punktets) beskaffenhed eller fysiske tilstand angives.

Hertil hører alle de tilfælde, hvor et artsled optræder alene som navn. Hvis en vej blot hedder Vejen giver dette navn alene oplysning om at den pågældende færdselslinie falder ind under de egenskaber, der er knyttet til betydningen vej. Disse oplysninger er naturligvis også indeholdt i navne, hvis efterled er vej, men her vil andre navnebetydninger som oftest være dominerende. Det alenestående artsled forekommer dog særdeles sjældent, og næsten ligeså sjældent er navne sammensat af to artsord. Sådanne angiver også altid beskaffenheden. »Stiis Brøde« (MB 1682) i Solrød sogn (se p. 43) og Stivej i Over Jerstal er eksempler herpå. Også (Spang(e)bro og (delvis) Stokkebro (flere steder) og Felvad i Himmerland hører utvivlsomt hertil, jfr. p. 48.

Centralt placeret i gruppen er derimod nogle sammensatte appellativer, der har været berørt i kapitlet om artsled, nemlig de meget udbredte

'hulvej' og 'grønvej'. Ligeledes sammensat med *grøn* forekommer Grønnegade og Grønbrøden. Som andetsteds nævnt hentyder *grøn* til at vejbanen er bevokset.

Med farveadjektivet *rød* kendes nogle navne, hvor der sigtes til bemaling, og hvor det altså specielt er udseendet, der lægges vægt på. Rødeled ved Lindenberg, Blenstrup sogn, Rødelåge ved Troense og Rødebro ved Rødme, hvortil kommer Røderøsen i Øresund. Navnene kendes tidligst i 1680-erne.

I Sønderjylland kendes et Sortvad mellem Magstrup og Styding. Det har sikkert navn efter lys-mørke-forhold i vandet, jfr. flere gange i Danmark Sorteå.

Det materiale vejen eller færdselsindretningen er (delvis) lavet af kan hyppigt aflæses af forleddet. Forskellige former for broer (betydning 1-3) er allerede nævnt (kap. 2), hvor også vanskelighederne ved at holde stednavne- og appellativsammensætninger ude fra hinanden omtales.

Anvendelse af tømmer i forskellige dimensioner fremgår af Bolbro, Bulbro (Sønderjylland, Sydfyn, Sjælland), Fjællebro (Fyn, Sjælland) og Tiljebro (Sydfyn), Tiljevej (Sønderjylland). Træbro kendes en enkelt gang på Sjælland, mens Stokkebro er kendt i Nørre- og Sønderjylland og på Sjælland. Spang(e)bro der er nævnt i kap. 2 i tæt forbindelse med Stokkebro peger derimod ikke utvetydigt på trækonstruktion. Spang i sig selv hænger sammen med ordet 'spænde', og der er intet i vejen for at spangen kan have været af stenplanketypen svarende til visse broer. Spang forekommer ikke i undersøgelsesområderne sammensat med ord, der kan vejlede med hensyn til materialetypen, men ODS og Feilbergs ordbog har flere belæg, der viser trækonstruktion, og der er vel i almindelighed ingen grund til at tro, at den beskedne indretning særlig ofte har været lavet af andet end træ.

Brug af træ fremgår indirekte af det sydfynske navn Troskebro (troske = råddent træ, trøske).

Tømmerets oprindelse fremgår sjældent og kun som eg eller pil: Egebro (Sønderjylland), Egeled (Sydfyn, Sjælland). Vidje, vie = pil indgår i det sydfynske Vieled (Skårup sogn), og selje = pil indgår rimeligvis i det sjællandske Sildeled (Ågerup s., Sømme h.). Det er muligt, at navnene skal tolkes som beliggenheds- eller destinationsangivende.

At træ har været langt det almindeligste bromateriale i hvert fald i 16. århundrede fremgår af Olaus Magnus's Nordenshistorie (1555) hvor det p. 287 hedder, at 'næsten alle broer på offentlige veje i de nordiske lande synes snarere at være lavet af planker end af sten. Ikke fordi natursten

eller tilhugne blokke mangler, men for at indbyggerne hurtigt kan forhindre uforudsete fjendtlige indfald ved at ødelægge broerne'. Fremstillingen hos Olaus Magnus synes at antyde, at man tidligere havde haft flere broer af sten men altså haft dårlige erfaringer med dem. Der kunne her ligge en nøgle til forklaring af, hvorfor flere af middelalderens stenbroer ikke blev vedligeholdt.

Brug af forskellige grundfaste materialer til vej- og brobygning fremgår af andre navne. Det er allerede nævnt, at der desværre ligger to betydninger gemt i ordet stenbro, og at det derfor ikke er muligt at slutte sig til om der er tale om en rigtig bro eller om en brolægning, med mindre man har supplerende oplysninger. Overhovedet er det en vanskelighed ved ordet 'sten', at det dækker lige fra nøddestørrelse op til planker.³

Stenvad i Kornerup sogn, Sjælland sigter rimeligvis til, at vadet over Kornerup Å er forsynet med trædesten. Derimod er det sværere at se, hvilken konstruktion der ligger bag Stenled, der forekommer tre gange i Lille Valby og Gerdrup ved Roskilde Fjords østlige side. De to af stenleddene kan sikkert lokaliseres til hovedvejen Roskilde-Hillerød og her skal det tredje formentlig også findes. Det mest nærliggende er at forestille sig, at der har været brugt stenplanker som ledstolper. Denne konstruktion kendes fra nyere tid, jfr. led i Landbrugsordbogen. Stenled optræder tillige i Glim, Svogerslev og Torslundelille og i gårdsnavnet Stenledgård i Horns herred.

Stenlænding er rimeligvis navn på en af sten bygget lænding (se dette med diskussion af nærværende navn) øst for Stjovl (Tåsinge) på kysten overfor Store og Lille Rallen.

Jord- og risbroer er nævnt i kapitlet med artsled, se side 58.

Andre ord for forskellige sten- og jordarter afspejler næppe bygningsmaterialer men derimod en naturgivet (ofte ubelejlig) omstændighed. Ler, der kunne være fast og hårdt men også smattet og tungt æltet, er forled i Lervej i Sønderjylland og Lervad i Rødskebølle og Trunderup på Sydfyn.

Singelsvad i Skovsbo, Egense sogn, indeholder sikkert ordet singel eller singels 'små rullesten'. I så fald er navnet, der kendes i to former »Singler wod« og »Singels wod« fra 1576, det ældste belæg på ordets anvendelse i dansk.

3. Det nørrejske Pikkestensblokker (Svanfolk, Skibsted s.) indeholder ordet 'pikkesten' = sten til at brolægge med. Navnet er næppe samfærdselsangivende men betegner derimod snarest et sted, hvor der har været egnede sten til brolægning.

De materia pontium, & natura vadorum.

CAP. VII.

MNES ferè pontes in publicis itineribus Aquilonarium regnorum è trabibus potius fabricati videntur, quàm ex saxis: non quòd lapides, aut cementa defunt, sed quòd hostium ingressus subita demolitione pontium citius per incolas ad præliandum imparatos arceantur, aut impediuntur. Statis tamen territorii apud Ostrogothos marmorei, aut alterius generis lapidei pontes, mirabilem antiquitatem attestantes inueniuntur. Vada autem fluminum, vti ibidem rarissima sunt, ita & singulari incolarum industria

accessuris hostibus immeabilia disponuntur. Inuoluunt enim ramosis iuniperorum ramis portatilia saxa, quæ instar corbium ad plura millia sub aquas immittunt. Sed ne fluctuum, aut fluminum violentia è loco pellantur, sudibus acutis, vt fundo fortius adhæreant, & hostibus asperius noceant, eadem saxa, ramosq; connectunt. In aquis verò tranquillis longas submergunt abietes, aut pinos semisectos, & acutos habentes ramos, saxorum pondere deprimunt, vt eorum attacku hostes periculosius offendantur. Quidam etiam in angustioribus vadis, ad quæ ex insidiis prouocant inimicos, falces ferreas pice linitas, triangularibus saxis alligatos, immergunt.

Pontes lignei.

Pontes lapidei.
Vada immeabilia.

Modus impedendi vada.

Falces ferreæ.

Af: Olaus Magnus:
Historia de Gentibus
septentrionalibus
Rom 1555/Kbh. 1972.

Sandvad kendes fra Skodborg i Sønderjylland og Sørup på Sydfyn. Det betyder det sandede vadested.

Med disse sidste navne er vi ovre i de beskaffenhedsangivelser som går på, at en bestemt strækning er ubekvem eller svært fremkommelig.

Vadesteders ufremkommelighed hænger især sammen med for stor dybde. Det kendes fra navnene Dybevad ved Hørup Å syd for Kirkeby på Sydfyn og Sænkevad i Horns herred sydvest for Skuldelev ved et tilløb til Selsø Sø. Dette sidste indeholder ordet sænk(e) 'dybt, dyndet sted, morads hvor man let synker i'. I Sønderjylland kendes et Dyndvad mellem Sommersted og Mølby, og det er muligt men dog mindre sandsynligt, at Slævad, der har været et velkendt vadested over Nørreå på vejen mellem Ribe og Haderslev, indeholder et ord 'slæ' med betydningen dynd o.l.

Disse sønderjyske navne fremhæver endnu en ulempe ved vadesteder, nemlig at man også let bliver udsat for at blive beskidt. Sølvad (MB 1682: »Sölf wood«) i Skårup sogn indeholder trods »f«-et snarest substantivet

'søl' = sølet sted, og det himmerlandske Sørvad på grænsen mellem Bælum og Terndrup har som førsteled ordet 'sør' = snavs, der kun kendes meget lidt i gammeldansk. Samme beskrivelse ligger formentlig i det fynske MB 1682: »Skindevads Haffue« (Sørup sogn), hvis forled kunne være ordet 'skiden'.

Det har normalt været manglende fæstet forleddene har givet oplysning om, men det modsatte foreligger dog en enkelt gang i det sønderjyske Hårdvej, Abkær i Vedsted sogn.

Færdslen kan også hindres på andre måder. Vejen kan ligefrem være blind, således som jeg har formodet det er tilfældet i Vendevejsagre i Sønderjylland (se p. 30) eller den kan være lovlig smal til vognpassage. Dette er tilfældet med Snerp på grænsen mellem Jegerup og Bæk i Sønderjylland. Her kendes navnene Snerpvej, -vad, -vadested og -kørested, ældst dog navnet Snerpeng. De mange sammensætninger tyder på, at Snerp er et oprindeligt usammensat navn for lokaliteten ved Elkær Bæk. I indberetning 1927 til Institut for Navneforskning omtales stedet som en »meget smal Hulvej og Vadested«. Hulvej, der er behandlet andetsteds, kan ofte have denne bibetydning. Muligvis foreligger den også i det sønderjyske Volbro, hvis forled er ordet hule, hole, men det står ikke klart, hvordan sammensætningen skal forstås. Den nedskårne, hule bro giver bedst mening, hvis bro opfattes i betydning 2), d.v.s. brolægning.

Snævrelid i Trunderup, Kværndrup sogn indeholder adjektivet snæver.

Endelig skal nævnes to bronavne, hvis forled er usikre, men som det dog vil være rimeligt at sammenføre med de her gennemgåede navne.

I Lunde sogn på Sydfyn nævnes i MB 1682 »Løjs Broe« (i kilden rettet fra »Højs...«). Dette navns forled er i DS XV alternativt tolket som adjektivet løs. Den anden mulighed som DS nævner er, at forleddet skulle være navneordet løg i genitiv. Det er dog yderst sjældent om overhovedet forekommende i denne form i stednavne. I sammensatte navneord kendes formen løgs- alene som alternativ i plantenavnet løgurt. Navnet betyder derfor snarest 'den løse bro' og må sigte til en eller anden defekt ved den pågældende bro, der har ligget i Sundsmarken syd for Lunde. Her er Hørup Å det eneste vandløb af betydning, men broens placering kendes dog ikke. Endelig kan navnet have forbindelse med et nærliggende Løjsbjerg.

Det andet navn er det nutidige Rykombro ved Blindbæk mellem Sønderup og Tøttrup i Himmerland. Det skrives i MB 1683 »Røckum Broe Giø« (under Tøttrup) og »Røckenbroe Blockagr« (under Sønde-

rup), hvor det på matrikelkortet 1795 hedder »Rykkensbroe blokker«. Ved tolkningen bør man gå ud fra formen med -n-, idet dette i formen fra Tøttrup kan være blevet til -m- under påvirkning af det efterfølgende -b-. Den foranstående vokal er øjensynlig en svagtryksvokal, og man kan derfor lægge mindre vægt på, om den skrives »e« eller »u«, men »u« vil være let forståeligt foran den rundede læbelyd »m«. Forleddet kunne herefter være en assimileret form af det tillægsord rynket, som Feilbergs ordbog har i formen [rønken] fra Vendsyssel. Dette tillægsord må egentlig være en sammenblanding af to participier, nemlig dels af 'rynknet' (svagt verbum rynke) dels af 'runken' (stærkt verbum hvis andre former er gået tabt i dansk men jfr. isl. hrökkva). Navnet kunne således betyde 'den runkne, indskrumpede bro' og sigte til, at anlægget har trukket sig sammen, således at der er opstået et gab mellem brohovederne og selve broen. Et af de svageste og ofte kritiserede punkter ved broforbindelser.

Spredt forekommer forskellige enkeltstående navne, hvis betydning angår den pågældende færdselsindretnings beskaffenhed.

Loftbro i Sønderjylland og tilsvarende i Vendsyssel må skyldes deres navn, at de er hævet temmelig højt over niveau eller – men det indebærer det samme – at de har været konstrueret som lofter.

Speciel form eller konstruktion fremgår muligvis af Sadelvad i Himmerland. Det har som forled ordet 'sadel', der af og til forekommer i stednavne i betydningen 'mindre forhøjning, rundpuldnet sted'. Ligeledes af Låsled⁴, nu bebyggelsesnavn i Rødding sogn i Sønderjylland, oprindeligt navn på et låsbart led ved Gram Storskov, og Tarmestrøg, Horns herred kan have betydningen 'strøg der er langt og smalt som en tarm'.

Længde fremgår af de fem navne Langvæld i Gabøl, Nustrup sogn, Sønderjylland, Langeled to gange på Sydfyn, Den lange Vej på Tåsinge og Langebro (-kær og -holm) i Horns herred. Det første navn peger allerede ved sin retskrivningsform hen på efterledstolkningen væld = kilde, som foretrækkes i Danmarks Stednavne bd. 4. Her anføres det dog, at en lokal form fra 1912 snarest tyder på efterleddet væle, samme ord som vejle. De ældre former peger ikke bort fra væle og viser stor overensstemmelse med ældre former af Dybvæld og Skidenvæld i Agerskov sogn. For disse gælder, at Dybvæld er optegnet med en udtale der afgjort støtter væld-tolkningen. Til gengæld har begge navne gamle

4. Marius Kristensen skriver i en afhandling om Olddansk syntaks belyst af danske stednavne (Namn och Bygd 1934 p. 113), at navnet indeholder participiet *lås*. Det støttes dog ikke af de overleverede former eller af Låseled i Veflinge sogn på Fyn, hvor forleddet snarest er infinitiv.

Udsnit af MK uden år over
 Øster Åby, Skårup sogn
 1. Langeleeds Agre
 2. Langeleeds Gab
 vejlinie

former der tyder på at efterleddet er fælleskøn, hvilket er tilfældet med væle men ikke væld. Svarende til lang + væld skulle i andre egne af landet svare lang + kilde, der imidlertid kun kendes som moderne gårdsnavn i Skørring sogn ved Århus, idet Langkilde (inkl. sammensætninger) på Sydfyn er af anden oprindelse. Langvæld anses derfor for at betyde 'det lange vadested'.

Langeled forekommer to gange på Sydfyn, i Tved og Øster Åby ikke så langt fra hinanden. I Øster Åby indgår det i to navne, både Langeledsagre og Langeledsgab(skitte), der er naboåse, og som derfor efter al sandsynlighed skylder deres forled een fælles real baggrund. Det tolkes i

-lars, se Lars. **-led**, subst. (af lang l.1 og Led, jf. oldn. langleiði; nu næppe br., jf. dog: „Langedsfærd, Langedsreise høres hos Landalmuen.“ Levin.) lang vej; langt; ordspr. (jf. ndf. l. 36): Fra Yndest til Had er tit kun et Fjed; fra Fjendskab til Venskab er Langeled. *Mau.3448*. || her-til Langeleds-fart, en. lang færð, lang rejse. *Grundtv.Saxo.387(orig.II.233: Langeleegs-Fart)*. -færd, en. d. s. *Svanerne.. | Bruge dog Vingen saa mangen god Dag | Til Langeledsfærd. *Grundtv. PS.VII. 246. sa. HV.III.175. ordspr. (jf. ovf. l. 28):* fra Yndest til Had er der tit kun et Trin, men fra Fiendskab til Venskab en Langeleeds-Færd. *sa.Saxo.III.2*. **-leg**, en. se Langleg.

Danmarks Stednavne bd. XV primært af substantivet langeled ‘lang vej, langt (ODS)’, sekundært anføres muligheden adjektivet lang + led (= låge). Navnet i Tved kan ikke lokaliseres nærmere end til Søndermarken, men Øster Åby-navnene er velkendte også på MK, hvor de ligger som vist med numrene 1 og 2 på skitsen. Som det ses af vejliniens forløb kan tilstedeværelsen af led begrundes, selv om det vil være usædvanligt midt i marken. Vejlinien kan dokumenteres både syd og nord for 1 og 2 i MB 1682. Det vil være særdeles forståeligt, om et langt led har afgivet stof til forled i to naboravne. Kombinationen i navn 2 af ‘led’ og ‘gab’ modsvarer godt det almindelige sammensatte substantiv ‘ledgab’ uden at der derfor bliver tale om et navn *Lange Ledgabskifte. Tolkningen ‘det lange led’ foretrækkes derfor her. Det må imidlertid fremhæves, at der også kan fremføres støtte i realforholdene for DS’s primære tolkning. Først skal det dog præciseres, at det substantiv ‘langeled’ der påberåbes med henvisning til ODS er en noget tvivlsom affære. Ikke hvad angår den etymologiske identifikation med gl. *lēth og oldislandsk langleidi, n., men dette substantiv har kun en begrænset og speciel forekomst i kendt dansk. Det bruges normalt kun som adverbium i formen langlede(n)s eller blot langed i betydningen ‘langvejs fra’ eller ‘på langs’. Det eneste eksempel på (formodentlig) substantivisk anvendelse er det lollandske faste udtryk ‘måle over langeden’, d.v.s. måle langs den lange led (se Jørgensens ordbog). Det kunne være denne sidste betydning, som foreligger i marknavnet, i så fald primært som navn på stykke 1, ‘den langstrakte ager’. Man måtte da antage, at ås nr. 2 havde navn efter ås nr. 1 med bortfald af ‘ager’. Da denne tolkning er langt mindre enkel end låge-tolkningen ovenfor, foretrækkes denne. Det må afslutningsvis fremholdes, at det ikke tør antages, at led i betydningen vej er

repræsenteret sigtende til kortets vejlinie. ODS-belæggene på substantivet *langeded* har vist nok alle Grundtvig til ophavsmand. Det gælder også de eksempler der anføres på ordsprogsbrug, mens sammensætningen med *-færd* m.v. snarest har det tilhørende adverbium som forled.

Horns herreds *Brændeled* (Kyndby) betyder enten 'det brændte led' eller 'det led der er lavet af brænde' eller som en fjernere mulighed 'det led som ligger ved et afbrændt areal'. Begge de første muligheder vil vedrøre leddets beskaffenhed. Mens den første forekommer svært forståelig vil det være nemt at opfatte den anden mulighed som et nedsættende navn.

Af navne der muligvis angiver færdselsnavnets beskaffenhed må endelig nævnes det fynske *Knubbestente*, hvis førsteled i følge DS XV enten er substantivet *knop* 'mindre, naturlig forhøjning på jordoverfladen' eller substantivet *knub* 'stort tykt stykke træ'. Det er dog helt uvist om en af disse betydninger skal henføres til nogen speciel konstruktion eller omstændighed ved den pågældende stente.

Relativ alder og størrelse og i forbindelse hermed ofte vigtighed kan aflæses i et mindre antal navne.

Alder fremgår i områdernes navne alene af adjektiverne *ny* og *gammel*. De er ikke særlig udbredte og heller ikke egnede til at datere efter, fordi de – som så mange andre ord – har stor aldershævd i sproget. Hertil kommer, at *gammel* ikke blot anvendes som modsætning til *ny* men også dels til at betegne at noget er nedlagt, forsvundet dels til mere subjektivt at angive, at noget fornemmes som velkendt og indarbejdet. **Gammelvad* kan således være 1) modsætning til **Nyvad*, 2) det sted hvor der tidligere var et vad, 3) byens eneste og velkendte vadested.

Størrelse og dermed ofte vigtighed fremgår først og fremmest af anvendelsen af ordene *lille* og synonymparret *stor* og *magle*. Det fremgår endvidere mere indirekte af de sammensætninger, der er behandlet i kapitlet om artsled som *landevej*, *adelvej*. Når derfor vejen mellem Svanfolk og Sønder Kongerslev i et brev fra 1499 (Rep² 8992) kaldes 'den store adelvej' må der virkelig være tale om et betydeligt vejforløb.

Bredvejen i Gesinges Nørremark på Tåsinge kan kun have navn efter sin bredde. Navnet findes lige ved byen, idet et skifte løber 'fra Josef Andersens gård over Bredvejen', og det er sandsynligvis samme vej som navnemæssigt er markeret ved Ejled og Havregade.

Lægger man snarere vægten på vigtighed eller manglende vigtighed og alder udtrykt gennem navnets led, bør endnu fremføres Johannes Mejers brug af »rechte heer weg« om et stykke af hærvejen i Sønderjylland,

nemlig stykket mellem Immervad og Vojens over Vedsted. Det kan nok betvivles, om der virkelig er tale om et navn, men i al fald vidner ordlyden om, at der har været en vejstrækning, hvis vigtighed det har været ønskeligt at understrege. Samtidig tør man slutte, at denne vigtighed ikke har givet sig af sig selv, og det er da også historisk bevidnet, at hærvejstrafikken efterhånden trak mere og mere østover med den følge, at forbindelsen over Skodborg helt forsvandt (jfr. p. 127 og H. V. Gregersen: Egnen omkring Vojens p. 27).

Den enkelte færdselslinie kan have tjent ret specialiserede formål, eller man kan have hæftet sig navngivningsmæssigt ved en særlig markant brug.

Herved må nu først nævnes, at alle destinationsangivende navne også indebærer en beskrivelse af (et af) vejliniens (eller -punktets) formål, nemlig at nå frem til den pågældende lokalitet. Det er især indlysende ved købstadsnavne og måske allertydeligst i det sønderjyske område, hvor der tales om Stadsvej.

Ellers er det først og fremmest landbrugets dagligformål som afspejler sig i diverse navneled.

Husdyrbruget og behovet for at transportere dyrene både lokalt og regionalt fremgår af en del navne, hvor det dog kan være svært at skelne mellem det lokale og det regionale. Repræsenteret er kvie, ko, okse, tyr, fæ, nød, får, ged, lam og svin jævnt fordelt i de fire undersøgelsesområder. Efterleddene er bro, vad, sti, vej og led; altså i begge tilfælde beskedne udvalg.

Næsten ingen af lokaliteterne befinder sig ved sogne- eller større grænser, hvilket må give anledning til at forestille sig, at i hvert fald en del af dem kun vedrører husdyrbruget på lokalt plan. Øksenvad med vandmølle (kendt siden 1400-tallet) ligger nu ved sognegrænsen mellem Gerding og Blenstrup. De er dog gamle sammenhørende sogne, og grænsen er ikke af større adskillende betydning.

Større betydning ville man tillægge Øksenvad ved Nørreå i Sønderjylland. Her er der – underligt nok – ingen sognegrænse, og usikkerheden om stedets betydning øges også af, at der fra geografisk side er rejst tvivl om Øksenvads placering på den ældre hærvej (Steen B. Böcher p. 157f.).

Bedre dokumentation for formål og betydning får man i de tilfælde, hvori ordet 'bedested' indgår. Dette ord, der egentlig betyder græsgang, anvendes vist nok aldrig om den enkelte gårds eller landsbys græsgang – den kaldes fæled eller overdrev – men om større opholdssteder for kvæg og sekundært om et opholdssted i almindelighed. Ordet vidner altså om

større kvægbevægelser og kan derfor tolkes i en regional sammenhæng. Det indgår i to navne i undersøgelsesområderne.

Bedstedmose i Abkær i Vedsted sogn kan ikke lokaliseres nøjagtigt men kunne vel tænkes at have forbindelse med hærvejen, der krydser Sønderå ved Immervad lige øst for Abkær. Hverken den »rechte heer weg« eller Haderslevvejen berører direkte Abkær ejerlav, men opgivelsen af krydsningen af Sønderå ved Arvad (se p. 130) kan kun tolkes som en flytning østpå af åpassagen, og vejen må herunder en tid lang have haft kontakt med Abkær.

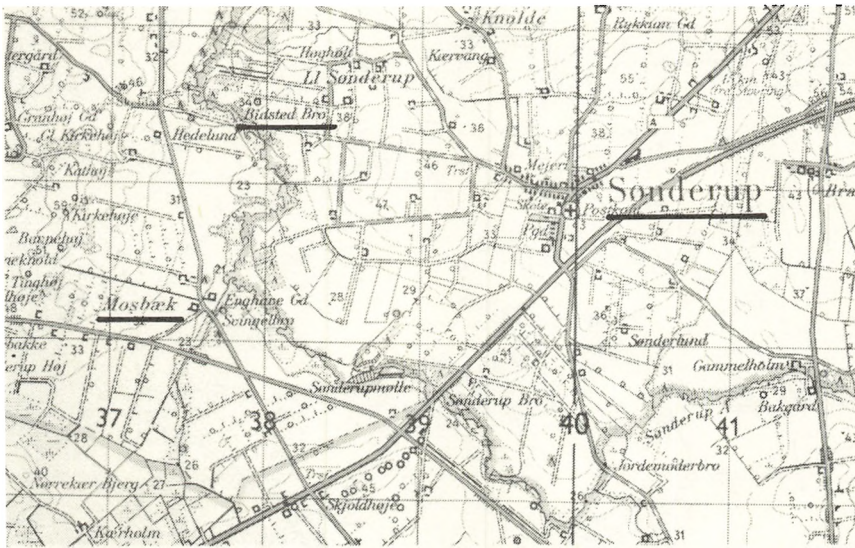
Det nuværende Bidstedbro Vad i Sønderup sogn, Hornum herred er sprogligt mere problematisk på grund af lettere afvigende former. Det skrives ældste 1/6 1539 »Beste Bro«. Derpå skrives i MB 1683: (Mosbæk, Giver s., Års h.): »Biste Brois Wang, Birste Broes Wang, Birste Broes Agre«. På MK 1795 over Sønderup skrives »Bidsted bro Krog«. Skrivemåden uden 'r' i det første led lader sig tvangfrit passe sammen med de senere former. Formerne med 'r' kan være udtryk for en labil tilstand mellem nordhimmerlandsk bortfald af 'd' i bede og syd(vest)-himmerlandsk 'r' for det samme 'd' (udviklet af gl. 't'). De gamle former af navnet svarer til former af bebyggelsesnavnet Birsted i Vendsyssel. Det er dog ikke sandsynligt, at dette navn, hvis forled formentlig er 'bjerg', genfindes i engene ved Sønderup Å. Som anført i kapitel 5 må den i år 1500 omtalte vej Sønderup-Mosbæk have passeret Bidstedbro, men det er endvidere en tiltalende om end ubevisbar tanke, at stedet kan have ført den vigtige Ålborg-Viborg-vej over Sønderup Å. Denne vejs nuværende forløb kendes dog allerede på Mejers kort.

I forbindelse med de førstnævnte navne må det understreges, at ikke dyrenavne, end ikke husdyrnave, som forled automatisk er tegn på, at færdseksnavnet betegner det særlige formål. Hønevad (Horns herred) og Koksti (Sønderjylland)⁵ er ikke indlysende navnedannelser, og helt umuligt er det fornuftigt at begrunde det sydfynske Kostenten.

Bondesamfundets andre transportbehov kan også aflæses gennem navnene. Hjemtagning af afgrøder og materialer fremgår af nogle nørre- og to sønderjyske navne Høvej, et nørre- og et sønderjysk Tømmervej samt det sønderjyske Flavvej (flave = hedetørv). Hertil svarer på Fyn Malkelågen (Lunde sogn) og vel Mulkestente (Kværndrup sogn) og på Sjælland Malkestien (Krogstrup sogn) og Malkestætte (Osted sogn).

Befolkningens arbejdsudøvelse afspejler sig i temmelig få navne. Fra

5. I følge DS er forleddet snarest personnavnet Kock, men dyrebetegnelsen kok (hane) er en mindst lige så sandsynlig mulighed.

Grundkort Geodætisk Institut
 kort 1216 II 1:50.000
 Copyright. A. 25/79.

Fyn og Sjælland kendes dog Hovvej, Hovstente og Hovled, og Hov- er velkendt som forled i storgodsområder. Da der er tale om de veje eller stier bønderne benyttede, når de skulle forrette pligtarbejde (hoveri), vedrører sådanne navne med et moderne udtryk hjem-arbejdsstedtrafikken.

Mere tilfældig arbejdsudøvelse viser vad-navnene Tennevad, Saksvad og Rusvad. Det første navn kan, hvis førsteleddet ellers er den af DS nævnte mulighed tejne 'ruse, kurveagtigt fangstredskab', være navn på selve det sted, hvor tejerne er sat ud. Ellers må disse befinde sig nær vadestedet, således som det må være tilfældet med saksen(e) (også fangstredskab) i Saksvad på Tåsinge. Rusvad i Sønderjylland kan indeholde substantivet 'ruse', og vadet får derved samme status i navnetolkningen som Tennevad.

Specielt erhvervsformål afspejler sig i Postvej (Sønderjylland), der dog muligvis skal betragtes som appellativ.

I det omfang man af navnene kan aflæse en færdselslinies formål, vil man også stort set kunne slutte sig til den brug, der har været gjort af den, forstået som de anvendte færdselsarter og -midler. Man kan derimod

Grundkort Geodætisk Institut
 målebordsblad 3909
 1:20.000
 Copyright. A. 25/79.

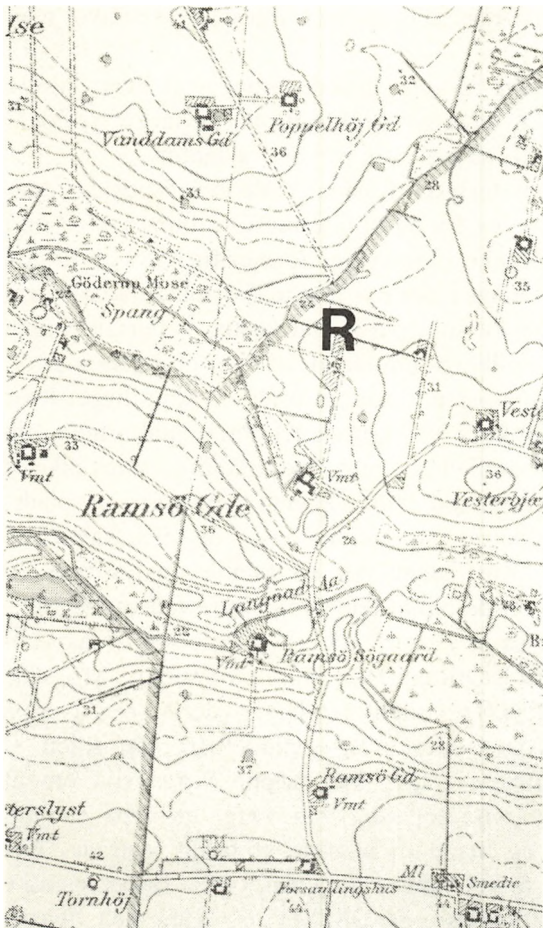
aldrig vide, om det har været den pågældende færdselslinies eneste eller vigtigste benyttelse.

De vejlinier der ovenfor nævntes med forskellige husdyrbetegnelser som forled har jo følgelig været i brug som mere eller mindre vigtige drivveje. Når dette overhovedet nævnes her, skyldes det udelukkende, at der findes navne, der alene vidner om færdselsart eller -middel.

Først af alt må der nu mindes om, at artsleddene, der er behandlet i et særskilt kapitel, tit giver god besked om færdselsarter og -midler, fordi det i deres betydning ligger, hvilke former for færdsel de tillader at passere. En sti kan man ikke køre på og ad en spang lige så lidt.

De få navne hvoraf færdselsart eller -middel eksplicit fremgår er da de følgende.

Kørsel fremgår af de to navne Agstedsblokker ved Sønder Kongerslev

Grundkort
 Geodætisk Instituts
 målebordsblad 3327
 1:20.000
 Copyright A. 25/79.

i Himmerland og Akmade i Sønderjylland (Sommersted), der begge indeholder ordet age 'køre'. Tillige fremgår kørsel af det himmerlandske Vognbros Agre. Således må i hvert fald MB 1683-formen »Wognbrues Agre« tolkes. Lokaliteten benævnes på MK 1778 »Ull Brugs Ager«, en form der her anses for en sproglig udsporing.

Betegnelse for selve transportmidlet indgår overraskende nok ellers så godt som ikke i materialet, idet nedennævnte navne kun med tvivl kan henregnes hertil.

I det sønderjyske Slævad er førsteledet som een blandt flere muligheder substantivet slæde, og i det sydfynske (Tåsinge) Egelænding ser DS XV substantivet glda. *ēka 'ege, fladbundet båd'.

Ridning fremgår formentlig af et enkelt navn, Ristedmade i Bæk i

Nustrup sogn, hvis førsteled vel er substantivet 'ridested', sted hvor man kan ride over åen.

Selve færdselsudøvelsen der af gode grunde fremgår af hvert eneste navn i alle de fem områder, fremgår direkte og på en meget sjældent forekommende måde af de to navne, som nævnes nedenfor.

Det første navn er det sønderjyske Kastene i Vedbøl, Vedsted sogn. Det kendes i formen »Kasteen« fra en boniteringsforretning i 1789 og i sammensætningen Kastenesløkke i forskellige former fra 1789 op til den tyske tids matrikel samt endelig i dette århundredes lokale udtaleform [kw'sde.n]. Det tolkes i DS IV som participiet kastet + flertalsformen 'stene', og der henvises til Feilbergs omtale af, at hvor en udåd er øvet, kastes sten i dyngge af forbipasserende som et offer. Løkken ligger hvor fire veje mødes og danner et kors (ved kortets K). Participialformen som førsteled er stort set uden paralleller,⁶ og denne tolkning støttes ikke af optegnelsens trykforhold. Derimod falder navnet typologisk på plads, hvis man antager, at forleddet er imperativen kast,⁷ og selve navnet vil kunne give god mening. 'Kast stene' vil da kunne forstås som en opfordring til de forbipasserende om at danne en varde ved vejkrydset.

På Sjælland findes i Brordrup Vestermark i Vor Frue sogn i markbogen 1682 nogle agre som kaldes »Raab-Høis Agre«, og som på MK 1800 hedder »Raues agre« (kortets R). Lokaliteten ligger yderst i ejerlavet på grænsen til Ramsøgårde og Gøderup og umiddelbart ved siden af matrikelkortets »Broe stumpen«. Der kan næppe være tvivl om at Råbhøj, der må være den rette tolkning, har været navn på en høj, hvorfra man har tilkaldt sig hjælp til passage af farligt område. Det fynske Hudevad er blevet tolket som et 'hujevad' og en række svenske navne har tilsvarende begrundelse, se DS XIV p. 110f. med henvisninger.

Medens dog nogle af områdernes navne afspejler vejenes formål og brug, er der kun et par navne, som fortæller om tidsmæssige begrænsninger i færdslen. Kun Sjælland opviser navne af dette indhold. Vintertrådstykker i Urup, Borup sogn og Snevejsagre i Kattinge, Herslev sogn vidner begge uden tvivl om, at de kun har været befærdet om vinteren. Noget der er velkendt fra de øvrige nordiske lande, og som der tillige er et gammelt skånsk stednavnebelæg for i Necrologium Lundenses »Wintær

6. Se dog enkelte eksempler hos Marius Kristensen i Olddansk syntaks belyst af danske stednavne, *Namn och Bygd* 1934 p. 109 ff.

7. se Inge Wohlert: Imperativiske stednavne i *Ti Afhandlinger* p. 63ff.

wægh« i skelforretningen for Ballingsløv. Dette navn svarer til vort nuværende vintervej, nu kun brugt i overført betydning 'vise én vintervejen', egentlig beroende på at vinterveje normalt var livsfarlige genveje over tilfrosne søer og moser.

Det sidste navn er mere usikkert. Det er MB 1682 »Tormandelitz Aasen«, MK 1786 »Tormone Agre« i Trællerup, Herslev sogn. Første led kan dog dårligt være andet end ordet 'tormåned', det gamle navn på marts måned. Markbogsformen viser, at der er tale om et led, mens denne del af navnet ved en meget almindelig sproglig udvikling (ellipse) er forsvundet i matrikelkortets form. Hvilken mening der iøvrigt ligger i et navn 'martsled' kan ikke nærmere begrundes. Navnet findes ved en nu forsvundet vej sydøstpå fra Trællerup til mosen ved Kattinge ejerlavs sydgrænse.

De farer færdslen uvægerlig har været udsat for undervejs her ikke sat sig større spor i navngivningen. Egentlig er der kun et par typer, der har nogen udbredelse, idet vi her ser bort fra navne der blot angiver at vejen er besværlig.

Den ene er i undersøgelsesområderne repræsenteret af et enkelt navn på grænsen mellem Viby og Kirke Syv i Ramsø herred.⁸ Det skrives i MB 1682 »Gildebra«, »Gield Broe« og på MK 1796 og 1805 »Giellebroe«. Navnene befinder sig ved et yderst beskedent tilløb til Langvad Å, men der kan dog ikke være tvivl om, at det er repræsentant for de navne, som af J. Kousgård Sørensen i Skalk nr. 3 1973 er sammenfattet under navnet Gældebro, i DSÅ 2 p. 304f. under Gæld. Dette i Danmark vidt udbredte navn er egentlig det nordiske mytologiske Gjallarbro, broen mellem de levendes og de dødes rige. Som demonstreret af Kousgård Sørensen har man folkeligt forestillet sig, at det var forbundet med stor fare at passere denne bro, og det må være – dog mere lokale – farer, man har hæftet sig ved de steder, dette navn er blevet knyttet til en bro.

At vandløb har været de farligste punkter undervejs fremgår ligeledes af nogle navne med ordet trolde som førsteled. I Tved på Sydfyn, i Jenslev og Kisserup på Sjælland findes et Troldebro og i Borup sogn på Sjælland optræder Troldevad. Der kan ikke være tvivl om, at forestillingen om trolde skyldes farerne ved passage.

Farlige for skibsfarten er naturligvis alle grunde og holme, men navnemæssigt markeret findes kun nuværende Dødmænd (Jens Sørensen:

8. Hertil muligvis Gildebrovand, Lunde sogn, Sydfyn. Det tolkes dog anderledes i DS XV og er ikke nævnt i DSÅ 2 eller Skalk.

døde mand, Dødmand) i Svendborg Sund, hvor navnet ligeud fortæller om tab af menneskeliv. Uden for undersøgelsesområderne forekommer med samme mening af og til typen 'navn på forlist skib' + grund o.l.

Personers navne eller betegnelser for personers erhverv eller bopæl m.v. forekommer i et vist omfang som forled i de navne, der har interesse for samfærdselshistorien. Navne med sådanne forled afspejler enten et brugerforhold og/eller et ejerforhold eller i sjældne tilfælde måske destination (jfr. p. 70 samt nedenfor).

Betegnelse for den enkelte erhvervsudøver forekommer i en række tilfælde, og det synes klart, at der da er afspejlet et brugsforhold i de pågældende navne. Særlig udbredt er præst som forled. Det kendes som Præstevej i Sønderjylland, Præsteled (Fyn og Sjælland), Præsteallé, -lænding, -stente og -gyde på Sydfyn. Hvor disse navne ikke drejer sig om helt lokale forhold ved den enkelte præstegård er de betegnelser på dele af strækningen mellem hoved- og anneks sogn. Annektionsforhold der ikke ellers kendes vil der således kunne fås et fingerpeg om i sådanne navne.

Det samme afspejler sig formentlig i navnet Munkeled (MB 1682: »Muncheleds Stycher) mellem Svogerslev og Kornerup, der har fælles sognepræst og som i hvert fald omkring 1739 hørte under Roskilde domkapitel (Wibergs præstehistorie). Det er muligt at formerne i EB og MB 1683 »Mumbroe« og »Mombroe« under Bælumgård i Bælum sogn gengiver et *Munkebro, men den saglige begrundelse herfor er i så fald ikke kendt.

Verdslige erhvervsudøvere viser sig også af og til i navnene. Det drejer sig her altid om folk, som havde så sjældne erhverv, at de må anses for at have været eneste udøver inden for det begrænsede bondesamfund. Det drejer sig om møller, svarrer (= drejer), slagter, hyrde, tolder, sand(e)-mand og fisker. Om sand(e)mand, der er belagt i det himmerlandske »sandmands weyen« (EB 1683), Fræer sogn, gælder, at det desværre ikke er muligt at afgøre, om det er betegnelsen sandemand om de jyske tingmænd, eller om det er sandmand i betydningen mand der sælger sand. Fisker vedrører sikkert også kun en enkelt erhvervsudøver, idet Fiskersti i henholdsvis Skovby (Sønderjylland) og Vellerup (Horns herred) hører under bondebyer.

Stands- eller slægtskabsbetegnelser optræder en sjælden gang i navnene. Af denne art er noteret Kællingestien i Himmerland, Jomfruled i Sønderjylland, Frueled og Konens Stente på Tåsinge og Sydfyn, Kællingspangen og Kællingevad på Sjælland. Anledningen til disse og

lignende navne er næsten altid dunkel. Kælling er vel her som i andre lignende navne brugt i den alment nedsættende betydning, som kendes af ordet allerede i middelalderen, og jomfru kan, specielt dog i byerne, ofte være brugt ironisk som tegn på prostitution. Normalt vil netop navne med forled som disse, der henpeger på en enkelt person, være svære at skaffe pålidelige oplysninger om, fordi de er specielt udsatte for at blive genstand for navneforklarende sagn og fortællinger.

Navne på enkeltpersoner påtræffes også i en række navne, men også her er det umuligt at give nærmere oplysninger om betydningsforholdet mellem leddene. Fornavne forekommer i et tyndt og usammenhængende udvalg. Repræsenteret er (i moderne form) Palle, Magdalene, Sidsel, Tot, Bent, Edel, Babbe, Svend, Tomas, Bertil, Kjeld. Fordelingen mellem indlånte og hjemlige navne synes tilfældig, men i nogle tilfælde kan den enkelte navneform eller kendskab til personnavnets udbredelse i tid og rum give god tidsmæssig placering, jfr. kapitel 4.

Indbyggernavne som forled er allerede strejft tidligere, men de skal dog kort rekapituleres her. Sletbovejen i Himmerland og Sakservejen er udførligt omtalt p. 121 og 127 ff. samt ovenfor. Indbyggerbetegnelsen kan her antages at fungere som destinationsangivelse, i hvert fald er der ikke nødvendigvis udelukkende tale om brugerbetegnelser.

Det er der derimod efter al sandsynlighed i to sydfynske navne. »Vindehafn Skiffte« på Skarø indeholder sandsynligvis folkenavnet 'vender', der også indgår i andre syddanske navne som bl.a. Vindeby på Tåsinge, Langeland og Lolland og Vindeballe på Ærø.

På Strynø kendes det nuværende Albeleje siden MB 1682, hvor det skrives »Ereboe Leye«. Forleddet er indbyggerbetegnelsen 'ærøbo', men den bruges ofte som personligt tilnavn, og man kan derfor ikke være sikker på omend det er sandsynligst at navnet betyder 'ærøboernes bådeleje'.

Indbyggernavn er endelig noteret i forbindelsen 'de jernhytters kirkesti' (Sønderjylland). Denne forbindelse kan ikke opfattes som et navn, men den svarer til en velkendt navnetype, hvor forleddet imidlertid er det tilsvarende stednavn *Jernhyt Kirkesti.

Der er intet mærkeligt i, at det store materiale, der danner grundlag for denne samfærdselsundersøgelse, ikke i enhver henseende har kunnet bringes ind under de mere samlende etiketter, som navnene har været analyseret efter i det foregående. Som afslutning på dette kapitel skal derfor opregnes nogle mere spredte navne.

Det er allerede nævnt, at der forekommer forskellige, mere ubestemmelige navne, hvis førsteled er betegnelser for dyr eller fugle. I de

tilfælde hvor der ikke er tale om husdyr, sigter disse navne formentlig til, at man ofte har truffet de pågældende dyr det pågældende sted. Bjørne således ved Bjørnvad (Himmerland) og Bernevad og Bernekås (Horns herred), jfr. kap. 4, (ager-)høns og -haner ved Koksti (Sønderjylland) og Hønevad (Horns herred), ræve ved Rævebro (Horns herred), krager ved Kragestente (Sydfyn) og storke ved Storkebro (Sydfyn).

Ventebro i Horns herred er repræsentant for en række navne med Vente-, der spredt kan findes over hele landet men dog især træffes på Sjælland. De sigter til, at man har måttet vente de pågældende steder, enten for at få malet sit korn eller for at mødes, typisk for samlet at gå til hoveri. Sekundært er vist nok det positive Ventegodt, bl.a. kendt som kronavn.

Ventebro (MB 1682: »Wente Broe«) ligger ved nogle huse, der i matriklen 1672 kaldes »Wente«. Der er dog al grund til at tro, at det er broen, som må være en anløbsbro, der oprindeligt har givet anledning til navnet, fordi man der har måttet vente, vel på gunstig vind og strøm. Bro i betydningen niveaufri krydsning synes dårligt at kunne sammensættes med 'vente' i dets normale stednavnebetydning, og der er ingen grund til at fæste lid til en moderne indberetning til Institut for Navneforskning, hvori Vente forklares som 'vende', fordi man ikke kunne komme videre. Denne forklaring ville i hvert fald også udelukke betydningen 'niveaufri krydsning' af bro.

Grædeleddet i Lunde sogn på Sydfyn har muligvis forbindelse med lokaliteterne Grædeengene og Grædekrogen, hvortil er knyttet sagn om en hulkende pige, der går igen.

Købeled i Kværndrup må indeholde navnemåden 'købe', der indgår i bl.a. Købeskov på Fyn og Sjælland. Det forekommer ikke særlig sandsynligt, at navnet skulle betyde 'det købte led', men der er ikke i omgivende navne belæg for andre tolkninger.

Vejen som – naturlig og velegnet – lokalitet for opkrævning af told på transporterede varer fremgår af et par navne i undersøgelsesområderne.

I MB 1683 nævnes i Toftlund »Agre Vesten til Toldbrettet«. Hermed sigtes til toldstedet ved vejene Åbenrå-Ribe og Nørrejylland-Hamborg eller Holland; således i hvert fald i følge præsteindberetning fra 1766 i Sønderjydske Aarbøger 1913 p. 157. Den nord-syd-gående vej, øjensynlig en hærvejsgren, må vist nok stå for præstens egen regning. I hvert fald viser Mejer (1652 hos Danckwert) kun vejen Åbenrå-Ribe, og det er vel af hensyn til den toldstedet er oprettet, jfr. Poul Enemark Studier...p. 104 og 198.

Under Tornumgård i Lintrup sogn nævnes i kilder fra omkring 1790

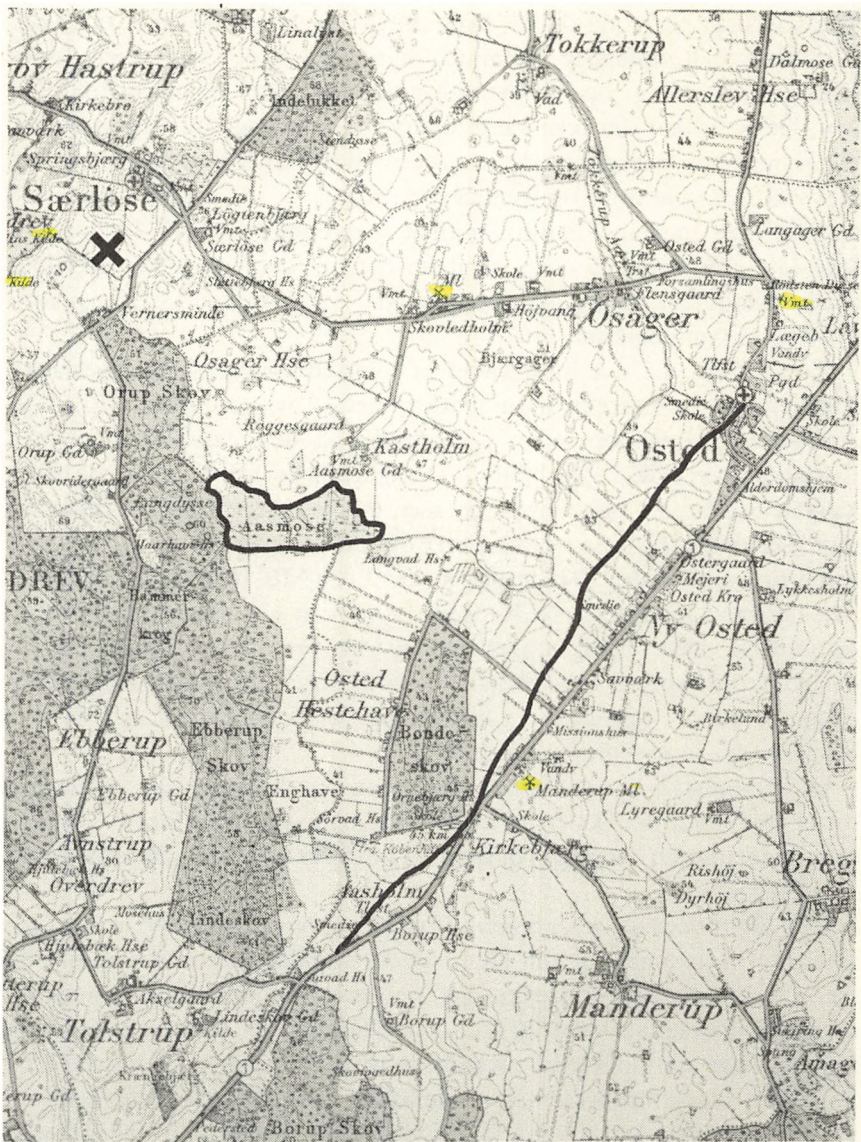
Slagbomseng, der må have navn efter en bom. Navnet kan ikke stedfæstes helt nøjagtigt. Bommen kan have ligget ved vejen Ribekalvslund-Rødding, og det er muligt der har været opkrævet told ved den. Derimod har der ikke været opkrævet bompeng for vejbenyttelse, idet denne form for afgift først introduceredes efter forordning af 1786 og kun ved nye veje først og fremmest på Sjælland⁹. Slagbommen her kan endelig være en simpel indretning til at spærre for privat vej. I de danske 1600-tals eksempler på ordet slagbom betyder det '(port-)slå' og falder dermed uden for denne undersøgelse, jfr. oversættelsen til *repagulum* i Coldings Etymologikum.

På Sjælland må der have været et toldsted på den gamle Roskilde-Ringsted-vej. Det fremgår af marknavnet »Tolstetz Agre« i Tolstrup Åsmosevang i Særløse sogn i nærheden af den gamle landevej fra Roskilde over Glim og Højby. Desværre kan hverken agrene eller vangen lokaliseres helt nøjagtigt, men Åsmose selv ligger nordligt op mod Kastholm og Osager (se kort) og har tidligere strakt sig længere østpå hen mod Osted. Tolderbroås (kendt fra MB 1682 til nu) i Særløse kan derimod lokaliseres til X. Dette navn kan af saglige grunde ingen forbindelse have med kongevejen sydøst for Særløse men har vel derimod forbindelse til toldstedet ved Tolstrup (hvis forled er af her uvedkommende oprindelse), måske således at toderen har boet i Særløse, der jo er Tolstrups sogneby.

Ordet toldsted der som bekendt er den nutidige tekniske betegnelse for et sted, hvor der (kan) opkræves told, kendes som stednavn allerede i senmiddelalderen, nemlig Toldsted i Hjordkær sogn ved Hærvejen vest for Åbenrå.

Den afgift der har været opkrævet ved Toldsted i Særløse sogn kan ikke nærmere bestemmes, og det lader sig derfor ikke gøre at datere navnet nærmere. Ordet told er ganske vist i sig selv et låneord, men så gammelt, at dateringsrammen bliver ganske vid. Toldsted må opkrævningsteknisk siges at ligge optimalt midt mellem de to gamle købstæder Ringsted og Roskilde. Placeringen kunne parallelliseres med det velkendte Toldsted på hærvejen vest for Åbenrå for så vidt angår placeringen i åbent land. Toldsted ved Åbenrå har dog åbenbart forbindelse med en vejgaffel, hvilket ikke lader sig påvise i forbindelse med det sjællandske navn. Og på grund af vandløbets lidenhed kommer opkrævning af brokorn næppe

10. Poul Enemark nævner i KLNK art. *told*, at der i middelalderen er holstenske eksempler på opkrævning af afgift for vejbenyttelse. Bortset fra brokorn kendes denne vedligeholdelsesydelse så vidt det ses ikke i det egentlige Danmark.

Grundkort Geodætisk Institut
atlasblad 3226 1:40.000
Copyright. A. 25/79.

den gamle landvejs forløb

på tale. Endnu en parallel til placeringen kunne det vendsysselske Tolne midtvejs mellem Hjørring og det gamle Bangsbo ved det senere Frederikshavn være.

Navnet Tolne tolkes i Vendsysselsk Ordbog som sammensat af glda. *tō 'græsplet, afsats' og glda. *lan 'vej'. Denne tolkning er ikke indiceret af gamle skriveformer, idet disse altid kun viser -ln(-), og den modsiges afgørende af den udvikling der er overgået det glda. *lan i det nuværende Børghlum (ca. 1100 Burhlanis) syd for Hjørring. Tolnes udtale gengives i Vendsysselsk Ordbog som »Tå 1« men ældre optegnelser (fra 1856 og 1917) viser kort »å« og langt »1«. Denne udtale korresponderer på det smukkeste med udtalen [tål'] af appellativet 'told', idet denne viser enstavelsesform mens stednavnet Tolne med sin udtale og sine gamle skriveformer¹⁰ viser tostavellesform, der kan gå tilbage til et indlånt ord med direkte basis i det latinske teloneum, toloneum 'toldsted'.

Kan der således til nød findes en vis støtte for det reale forhold at et toldsted er placeret i åben mark, må det med beklagelse konstateres, at der toldhistorisk ikke kan leveres noget afgørende bevis for en datering af det sjællandske Toldsted som placerer det tidsmæssigt senere end selve ordets indlåning. Hvornår denne har fundet sted er tvivlsomt men må nødvendigvis være foregået en gang mellem Knud Lavards introduktion af toldoprævning ved Slien og de ældste belæg på ordet, der findes i Flensborg stadsret fra omkring år 1300.

Forholdet mellem -n-holdige og -n-løse former af ordet 'told' er rimeligvis som beskrevet af Brøndum-Nielsen (GG II p. 245) et spørgsmål om alternative indlånsformer.

Da Tolne som toldsted sagtens kan være sekundært i forhold til bebyggelsen som sådan, ligger der ingen nødvendig datering i at kirken stammer fra i hvert fald 1200-tallets begyndelse. I så fald må bebyggelsen under forudsætning af navnetolkningens rigtighed have haft et andet navn tidligere.

Beskrivelsen af det betydningsmæssige forhold mellem et stednavns led er undergivet megen usikkerhed. Først den måde de teoretiske muligheder er opstillet på, dernæst det valg eller de valgforslag der foretrækkes, og endelig også ikke mindst bestemmelsen af den leksikalske betydning af de enkelte led.

Det foregående får dog gælde for en rimelig sikker udlægning, der har taget hensyn til traditionelt opstillede sproglige muligheder og som har indarbejdet alle centralområdernes navne, når bortses fra ganske få med helt utolkede led.

10. 17/2 1452 (1682) Tolne; 7/12 1466 Toln; 12/10 1482 Tolne; 1553 Tolen.

Kapitel 4

Samfærdselsnavnenes alder.

For at få det størst mulige udbytte af de informationer stednavnene giver, er det nødvendigt at undersøge deres alder nærmere.

Det lige så banale som centrale punkt her er naturligvis selve de overleverende kilders alder. Det er indlysende, at den ældste kilde altid vil repræsentere den øvre tidsmæssige mulighed for tilblivelsen af det realforhold, stednavnet vedrører. Derimod er det kun med betydelige begrænsninger muligt at sige noget om, hvorvidt det pågældende fænomen nu også faktisk stadig eksisterede på ældste kildes tid.

Som det vil være bekendt indeholder et meget stort antal af vore stednavne led, som heller ikke på det tilfældige tidspunkt, hvor den ældst kendte form stammer fra, havde nogen aktuel realitet bag sig. Det er her tilstrækkeligt at henvise til de mange navne med vikingetids- eller endnu ældre personers navne i forleddet. På dette punkt gør der sig nu nogle forskelle gældende, og det er nødvendigt at være opmærksom på materialets blandede sammensætning.

Helt groft sagt består materialet af stednavne, hvor det enten er forleddet eller efterleddet der oplyser om samfærdselsforhold, og da det ser ud til, at naturnavne og altså også samfærdselsnavne i modsætning til bebyggelsesnavne har artsled der som hovedregel i betydning svarer til det de betegner kan man altså for disse navnes vedkommende slutte sig til, at det pågældende samfærdselsfænomen har været til stede da ældste (og følgende) former blev nedskrevet.

Stammer vores stednavnebelagte samfærdselsoplysning fra et forled kan man desværre ikke på samme måde drage slutninger om alderen, men andre kriterier for aldersbestemmelse kan derimod anvendes, jfr. nedenfor.

Vigtigst at bemærke med hensyn til spørgsmålet om et realforholds samtidighed med de overleverede former er imidlertid, at en meget stor

del af de stednavne som undersøgelserne bygger på er deducerede stednavne.

At et stednavn er deduceret vil sige, at det kun kendes som led i en anden sproglig størrelse, i helt overvejende grad et andet stednavn. Roldvej i Rebild kendes kun i markbogsformerne »Rollweis Gøde« og »Rollweis Skiffte«, der begge er navne på dyrkningsarealer. Af disse navne er da deduceret samfærdselsnavnet, der i tolket stand skrives Roldvej. For den slags navne gælder reglen om artsleddenes overensstemmelse med realforholdene naturligvis også, men da Roldvej i sin helhed er *forled* i de to marknavne kan reglen først aktiveres til glæde for samfærdselshistorien i det øjeblik man kan indkredse tidspunktet for hvornår Roldvej blev sammensat med gøde og skifte.

Ved dateringen af de samfærdselsbetegnende stednavne er målet naturligvis at belyse det pågældende samfærdselsfænomen fra dets opståen og fremover, men lige så klart må det være, at det enkelte stednavn kun meget sjældent i kraft af sin sproglige fremtrædelsesform vil være i stand til at kaste et sådant lys over sig selv.

Reglen om artsleddenes overensstemmelse med realforholdene afgiver mulighed for at fastsætte tidsmæssig afgrænsning op mod vor tid. Ulige sværere er en afgrænsning i den modsatte ende; altså en nærmere fiksering af det pågældende samfærdselsfænomens tilblivelse.

Det hænger sammen med nogle vigtige punkter i forholdet mellem den omgivende virkeligheds totalitet og de forhåndenværende stednavne.

Først af alt er det vigtigt at gøre sig klart, at ethvert stednavn er givet med det formål at udpege en bestemt lokalitet, og det vil i den sidste ende sige at give en vis kreds af brugere mulighed for at skelne mellem forskellige enheder. Inden for det pågældende områdes sprog vil der være et meget stort antal sproglige muligheder for hånden, og det er langt fra sikkert, at man har valgt således som vi i dag synes de enkelte karakteristiske egenskaber må have tegnet sig. Valget af stednavn er altså vilkårligt, og vi må affinde os med den kendsgerning, at en eksisterende færdselslinie på ingen måde behøver afspejle sig i den overleverede navngivning.

Dernæst må vi erindre, at selv om en færdselslinie faktisk kan aflæses af et stednavn, er det ikke sikkert, at navnet er givet ved denne færdselslinies oprettelse. Navnet kan være givet på et vilkårligt tidspunkt af færdselsliniens eksistens, enten som en reel tilvækst i navnebestanden eller som en følge af et navneskifte. Hvordan disse forhold regulerer sig inden for det enkelte sprogsamfund ved vi desværre endnu yderst lidt om.

Endelig må det påpeges, at navnets sproglige form kun giver en

tidsmæssig afgrænsning for hvornår det senest er givet, hvis det indeholder ord eller bøjningsformer, der ikke længere er i brug, og hvis vi er i stand til at datere de pågældende ords eller bøjningsformers levende forekomst i sproget. Omvendt kan man ikke slutte, at fordi et navn indeholder en dateret novation, må det også stamme fra denne novations produktivtetsperiode. Navnet Ulstrup i Ryde sogn, Ginding herred skrives i sin ældste form fra 1400-tallet »Wklethorp«. Her har forleddet endnu den ældre, s-løse genitivsform af fuglenavnet ugle eller det tilsvarende personnavn. I yngre former skrives derimod i overensstemmelse med sprogets almindelige udvikling Ugelstrup, Uglstrup og som nu: Ulstrup. Tilsvarende er noteret i Smidstrup, Soderup s., Merløse h. 4/6 1382 Smithorp, 16/10 1456 Smætstrop og det nedlagte Møllestrup, Kgs. Lyngby s. ved København 1377 Møllethorp, 1664 Møllestrup, 1682 Møllestrups Agre. At navne ændrer kompositionsform i overensstemmelse med sprogets almindelige udvikling er muligvis ikke alt for hyppigt, men spørgsmålet er for lidt undersøgt, og påviselige eksempler maner til forsigtighed.

Forholdet er berørt i Stednavneforskning bd. 1 p. 171f., hvor det hævdes, at forled er stabile overfor morfologiske ændringer. Enkelte former som Esbiornsthorp af Esbønderup forklares som afskriveretymologi, hvilket i dateringssammenhæng forekommer rimeligt, men de dokumenterer da afskriverens kompetence til at gribe ind og justere en forledsform i overensstemmelse med sproget i øvrigt. Når den -s-løse form sejrede skyldes det muligvis nok til dels konservatisme, men formentlig også at navnets forled ved -s-formernes afskrivningstid (omkring år 1500) omtydtes i retning af personnavnet Asmund, som indgår i bl.a. Asminderød. I hvert fald kendes der ikke former som *Esmen (svarende til f.eks. 16/1 1497: Esmendrop) af det frekvente personnavn Esben, der er stednavnets oprindelige forled. Se iøvrigt DS XVII, 1 p. 234 f. med henvisninger.

Trods disse indledende bemærkninger om manglende muligheder for en sikrere datering af det realforhold et stednavn betegner, er der dog ingen grund til helt at tabe modet, og i det følgende fremlægges de muligheder nærværende undersøgelses navne giver for tidsbestemmelser før ældste overlevering.

Hvis det færdselsbetegnende stednavn indeholder led der ikke ved overleveringstidspunktet var levende i sproget giver dette et fingerpeg tilbage i tid, og hvis dets (eller eventuelt deres) eksistens i sproget kan indkredses nærmere, er der dermed skabt basis for en datering.

De led der kan være tale om kan både være appellativer og andre navne, og andre navne er dels stednavne dels personnavne.

Det er andetsteds kort nævnt, at de personnavne der indgår i de færdelsesbetegnende navne er af forskellig alder og herkomst.

Nogle af dem er kristne og daterer dermed navnet til efter år 1000 og i flere tilfælde mere præcist. Bent, Thomas og Sidsel (Cecilie) har tidligt været så udbredte personnavne, at stednavnene Bentsled og Tomasstente (begge Sydfyn) og Sidselsled (Sønderjylland) ikke på det grundlag kan afgrænses nærmere i kristen tid. Magdalene derimod der indgår i Madelinsled og Madelinsvejen i Bælum sogn begynder først i 1400-tallets anden halvdel at vinde nogen udbredelse.

Af gamle nordiske personnavne forekommer Palle (Pallesvej, Nørrejylland), Kjeld (Kjeldsled, Sjælland) og Svend (Svendslåge, Sydfyn). Alle tre vel udbredte fra hedensk tid op til nutiden. De giver ingen mulighed for nøjere datering. Indlånt fra oldtysk er Bertel (Bertelsti i Horns herred). Også det har så lang og stabil anvendelsesperiode, at det ikke kan datere nærmere. Tilsvarende gælder for Willum (Willumvad, Nørrejylland). Tidsmæssigt bedre afgrænset i brugen er det indlånte Edle (Edelsstente, Sydfyn), der i følge Danmarks gamle Personnavne er indkommet med Knud den helliges dronning. Produktivtidsperioden er dog stadig så lang, at nøjere datering ikke er mulig. Derimod kendes de indlånte Bab(b)e (Babbesled, Sydfyn) og Totte (Tottesvad, Sønderjylland) først i 1400-tallet. Bab(b)e (af middelnedertysk eller frisisk oprindelse) er udelukkende sønderjysk men forekommer dog sandsynligvis som forled i det falsterske Barup (Valdemars jordebog 13. årh. »Babæthorp«). Overleveringen som personnavn og som led i stednavn er svær at se i nogen meningsfyldt sammenhæng, og da Bab(b)e aldrig får nogen videre udbredelse kan der ikke drages særlig præcise dateringsslutninger deraf. Totte er derimod kun kendt i 1400-tallet, og da i ret stor mængde. Navnet Tottesvad kan dateres til dette århundrede.

Andre stednavne som led i færdelsesnavne giver også mulighed for datering. Drejer det sig om endnu eksisterende navne kan samfærdelsesnavnet stamme fra hele det pågældende navns eksistensperiode med mindre der gør sig andre, f.eks. bøjningshistoriske indskrænkninger gældende. Er forleddet et stednavn som er gået tabt, kan der dateres til den tid, hvor navnet endnu var i brug.

Det gælder først og fremmest ved nogle navne, hvis førsteled er gamle vandløbsnavne. Endnu i den tidlige middelalder kan enkelte usammen-satte ånavne træffes i brug (Lugn om Mølleåen og Skære om Langstrup

Å, begge i Nordsjælland i 1100-tallet), og i 15-1600-tallet forsvinder de sidste vandløbsnavne uden forklarende tilføjelse fra det nuværende danske område. Det normale er dog, at de primære vandløbsnavne allerede ved historisk tids begyndelse var gået af brug i deres oprindelige funktion.

Navnet Værebro optræder to gange hos Saxo i formen »(apud) Weram pontem«. Ordets endelse -am viser, at Saxo ikke har forstået navnet, og brugen af denne endelse må udelukkende skyldes ønsket om ikke at have fleksionsløse rester i teksten. Hvis Saxo havde forstået navnet, burde han have skrevet Werae, formentlig tillige dersom han fejlagtigt skulle have ment, at der var tale om et navn på broen. Saxo har altså ikke i 1100-tallets slutning kunnet erkende et primært centralt sjællandsk ånavn. Navnet Værebro, som Saxo selv er den ældste kilde til, må følgelig være i al fald noget ældre.

Tre andre formodede vandløbsnavne kan på tilsvarende måde datere navne af interesse for samfærdselshistorien. Det kendteste er Immervad i Sønderjylland, hvis forled Immer er det gamle navne på Sønderå og Rudebæk. På Sydfyn indgår et vandløbsnavn utvivlsomt i Skærebro i Tved sogn, belagt i jordebog 1690 »Scherbrokrog«, udskiftningsager 1753-1875 »Skierebroes agre« og MK 1806 »Skerebroe Mose«. Navnet må som en række andre danske navne (Skjern, Skerne, se DS XI p. 173 med henvisninger) være dannet til roden i adjektivet skær 'klar, ren' men kan ikke som disse være afledt med -n, idet -rn-forbindelsen i fynsk udvikles til -n.

Et tolkningsmæssigt tvivlsomt navn er det nørrejske Jedsbro i Fræer sogn. Navnet kendes i 3/5 1513 (1587) »Jesbro«¹) og i EB 1683 »Jeds broe«. Forleddet kan formelt være et ånavn *Ēsa svarende til det navn der forudsættes i de jyske Jestrup, Thisted amt og Jested, Ribe amt, hvorom DSÅ II p. 53. En mulighed der dog er kronologisk mindre tilfredsstillende er, at forleddet er glða. *ēki, n. i genitiv singularis, jfr. navnene Idskov i Hjørring amt og Jedskov i Ringkøbing amt, se DS XVII, 1 p. 232.

Hambro i Øster Skerninge sogn, Sydfyn, foreslås i DS XV som en mulighed tolket af et vandløbsnavn *Ham. Snarere foreligger der dog den mulighed *ham* eller *hamme* 'fangstredskab til ål, åluruse' som DS XV også nævner, eller forleddet er som foreslået i DSÅ III substantivet hamp. Hvis navnet som dér foreslået indeholder substantivet hamp(e)-brud = knippe hamp udgår det helt af undersøgelsen.

1. Gjerding p. 176. Formen er muligvis ikke diplomatarisk gengivet.

Et navn på en forsvunden eller i al fald stærkt indskrumpet bebyggelse indeholder endelig det nørrejyske Nebelvad i Terndrup, Lyngby sogn, med mindre man vil se navnet som en ellipse af et *Nebellundvad svarende til gården Nebellundgård, der endnu eksisterede i matriklen 1688. Den bebyggelses navn går dog næppe længere tilbage end til middelalderen.

Tilbagedatering af samfærdselsnavne kan endvidere ske på grundlag af forekomsten af ord, der er uddøde i sproget eller som i hvert fald ikke længere findes i det pågældende områdes dialekt.

I forbindelse med gennemgangen af de enkelte artsled nævnes (p. 44 f.), at ordet tå, gl. *tā, der nu indgår i ordene forte og fortov, overhovedet ikke er belagt som simpleks i danske kilder. Hvis dette ord indgår i de nævnte Tåholt (Sønderjylland), Tåholmen (Sjælland) og Orteta (Sydfyn) må disse navne derfor være af betragtelig alder og snarest førmiddelalderlige. Samme tidsmæssige bestemmelse gælder navnene indeholdende brød, gl. *brut og evt. gl. *bröt, se p. 43.

Sørvad i Lyngby sogn, Himmerland og muligvis det ungt overleverede Sørvadshus i Osted sogn, Sjælland indeholder ordet gl. *sør snavs, søle. Dette ord kendes i meget få, højmiddelalderlige kilder. Ordet må da have været levende, idet der er tale om oversættelse fra latin lutum og fimus. Senere i Christiærn Pedersens vokabular findes ordet ikke som oversættelse af de pågældende latinske ord. Dette sammenholdt med at ordet ikke ellers kan dokumenteres i sproget daterer dets forsvinden til senest senmiddelalderen. Sørvad, der ældst er overleveret som »Sørwad« 8/10 1504 må altså stamme fra senest 1400-tallet. Hvis det sjællandske navn er tolket korrekt, hvad navnesammensætningen taler for, må det være lige så gammelt.

Et ord kan være forsvundet ud af et bestemt områdes dialekt, således at det (nu/senere) har en mere begrænset udbredelse. Datering ved hjælp af dette kriterium er selv sagt yderst vanskelig og giver ikke nogen håndsækning i de to tilfælde materialet rummer.

Det ene er Felvad i Solbjerg sogn i Himmerland. Det indeholder som nævnt andetsteds et ord fæl, der betyder vadested. Det kendes i de jyske dialekter i nutiden kun mod vest og syd og er ikke bevidnet i ældre tid i Himmerland.

Stort set lige så lidt hjælpne er vi med hensyn til det sjællandske Sildeled. Forleddet i dette navn er snarest en afledning med elementet -ipia til roden i samme ord som i det jyske selje 'piletræ' og det latinske salix (caprea) svarende til en række svenske (også skånske) former.

Ordet er så godt som ukendt i sjællandsk (se OdP) men kan formodes at indgå i forskellige stednavne.

Begge navnene er således eksempler på at stednavne kan oplyse om enkeltords udbredelse, men stednavnets ældste form giver ingen dateringsmulighed for det pågældende ords eksistens i den pågældende dialekt med mindre der er tale om en novation.

Datering ved hjælp af forsvundne ord skal endelig afsluttes med omtalen af to navne, som hver på sin måde ligger noget på kanten af denne dateringsform.

Det ene er det sjællandske Maglebro i Allerslev sogn.

Forleddet i dette navn er ordet eller ordformen 'magle', der betyder 'stor' og kun kendes i stednavne. Formen er senest og grundigt behandlet af Lis Weise i Efterstillet adjektiv i danske stednavne p. 181ff. Hun slutter sig til Sven Benson i SOSÅ 1959-60, der argumenterer for en lydlovsmæssig udvikling i magle (-ikl > -akl) med tilsvarende udvikling i ordene savle og spraglet med Sjælland som lydudviklingens kerneområde.

Når den sproglige datering af Maglebro (samt en del ikke-samfærdselsnavne) derfor overhovedet tages op i forbindelse med den ordhistoriske dateringsmulighed skyldes det først og fremmest den enestående stilling ordformen (ordet) magle har i det danske ordforråd.

Sven Bensons stærke understregning af lydudvikling følges naturnødvendigt af en tilsvarende argumentation for at magle er samme ord som glda. *mikil, hvis direkte moderne modsvarighed er adjektivet megen. Efter Sven Benson er magle en positionsbestemt lydudvikling tilhørende svag bøjning, der altid opviser synkoperede former.²

Over for Sven Bensons (og Lis Weises) argumentation står hvad magle angår imidlertid det faktum, at ordet *mikil m.v. er belagt adskillige gange i gammeldansk i svagtbøjede former uden at det derfor har fået -a-vokal. Også kilder som Lucidarius og Mandeville, der traditionelt rubriceres som sjællandske, viser denne forskel, se eksempler i GG IV passim. Sven Benson peger selv på dette forhold i sin artikel p. 39, men det afstedkommer en uklarhed når han dér skriver, at »når adjektivet står osammansatt uppräda former som *meklæ*, *meghlæ* i forndanskan«, for det efterstillede magle i stednavne (typen Ølsemagle m.fl.) kan også kun rubriceres som en usammensat forekomst.

2. Tilsyneladende usynkoperede former som makæl m.v. forklares lettest som apokoperede former med svarabhaktivokal, jfr. Lis Weise a.a.p. 186f.

Da tryksvag kontra trykstærk stilling som hovedregel må være et meget svagt argument i en afvejning af gammeldanske forhold og i hvert fald ikke kan påberåbes i magle-diskussionen (jfr. Lis Weise a.a. p. 185), må det som hovedkonklusion konstateres, at det fortsat er underligt, at »samme« ord kan forekomme på samme tid og i samme område i to former, der i henseende til vokalisme er så forskellige, at det godt tør påstås, at der burde være kommutation imellem dem.

Hvor tiltalende Sven Bensons argumentation for den lydlovsmæssige udvikling og dermed for én tilgrundliggende fællesform end er, må muligheden for forskellige grundformer i urnordisk fortsat holdes åben.

Går vi ud fra at der i magle foreligger et eget med glida. *mikil naturligvis rodbeslægtet ord bliver dateringsproblemet dernæst, om dette ords produktivetsperiode kan afgrænses nærmere.

Der kan så vidt det ses ikke konstateres et eneste eksempel på at magle har erstattet noget andet ord, så der kan ikke derigennem opstilles nogen tidsmæssig afgrænsning for, hvornår magle senest har været i brug. Derimod ligger der nogle fingerpeg i skiftet fra efterstillet til foranstillet adjektiv.

Lis Weise behandler for lille/magle's vedkommende dette fænomen i sin afhandling p. 194ff. Det nævnes dér, at magle kun i et tilfælde skifter fra efterstilling til foranstilling, nemlig i nuværende Maglebrænde på Falster, der i Valdemars jordebog 1231 (13. årh.) skrives »Bræningy maklæ« men i 23/6 1480 (17. årh.) skrives »Maglebrende« og i jordebog 1509 »maglebregninge«. Helt parallelt hermed er et skånsk eksempel på variationen store/magle fra 7/5 1351 (1693), hvor nuværende Stora Skäglinge skrives både »Stoore Skiægglinge« og »Maglaskæglinge« (Reciprokering p. 283f.). Disse to tilfælde står i modsætning til den lange række af eksempler der er på at et efterstillet magle ændres til et foranstillet store. Disse ændringer, der tager deres begyndelse i 1478 (Lis Weise a.a.p. 195f), viser nemlig, at man nok har forstået ordet magle (ikke mindst vel som antonym til lille og dermed som synonym til store), men at man ikke har kunnet nydanne med det. Af dette derimod har været tilfældet på den tid (1300-1400-tallet) hvor Maglebrænde og »Maglaskæglinge« forefindes tør sluttes af den kendsgerning, at det felt hvori disse led befinder sig (periferifeltet), i praksis altid indeholder ord, der indgår i det sprog, der var levende på kildens tid.

For det aktuelle samfærdelsesnavns vedkommende, altså Maglebro i Allerslev sogn i Volborg herred, kan altså sluttes, at det sandsynligvis er dannet senest i 1400-tallet.

Det andet navn som skal omtales i forbindelse med den ordhistoriske

datering er Jens Sørensen (1690-erne og dermed det ældste) navn på havnen ved Lohals på det nordlige Langeland.

Denne havn omtales med følgende belæg hos søkortdirektør Jens Sørensen (såvel trykte som utrykte): »Lowehafn«, »Louhaun«, »loe haffn« »Lohafn«, »Lohaufn« oh »Louhalß Havn«. Hertil kommer et enkelt belæg på naturnavnet Lohals Hage, der hos Jens Sørensen skrives »Lowe Hag«.

Navnet Lohals er ikke iøvrigt gammelt. Det kendes i ældre former kun i de næsten samtidige M 1664 »Louhalß« og 28/8 1672 »Lohals« og MB 1682 »Loehals«, »Loehals-Løche«, »Loehalsschouf« og »Loehalswenge«. I DS XIII p. 242 udbygges Kr. Halds tolkning i Nudansk Ordbog, hvorefter navnet er et gammelt sammenligningsnavn om et terræn der har (haft) form som halsen på en los (glda. *lō).

Det er dog særdeles tvivlsomt om lossen nogensinde har været benævnt således i dansk. I hvert fald må det eneste hidtil påberåbte belæg i Brandt Romantisk Digtning III 83,26 (Karl Magnus krønike) udgå. Stedet lyder »tenk po loens natur ath theris wnge fødes dødhæ Ok fo liiff førstæ moderen blæs pa them ...« 1480-teksten, citeret efter Lindegård Hjorths udgave). I 1509 skrives »... leons nature ...« og i 1534-teksten »...lower-nis nature ...«. Den tilsvarende ældre norske tekst har (Ungers udgave IVb kap. 21) »léons nátturu ...« 1480-belægget er altså en fejl, formentlig for »leons« eller »loers« (sidstnævnte på grund af »theris«), hvilket også bekræftes af at det altid er til løven og ikke lossen forestillingen om ungerne, som der åndes liv i, er knyttet (se KLNMI XI sp. 168). For så vidt angår et gllda. *lō = los må endvidere henvises til behandlingen af lossen i artiklen Lodjur i KLNMI X sp. 665ff. Det fremhæves her, at ordet 'lo' indkommer i 1400-tallet og spredes med tysk skindhandel. Det kan da tilføjes, at 'lo' går uden om Danmark, men intet i overleveringen hindrer i øvrigt, at dansk ved samme lejlighed har indlånt ordet los.³

Forleddet i Lohals kan derfor ikke være noget dyrenavn *lō = los, men det kan være det fuglenavn lo som også den pågældende artikel i KLNMI nævner. Loen kendes i dansk kun i sammensætningen hjejle (egentlig hede-lo).

Hvis den er forled i navnet Lohals bliver såvel Lohavn som Lohage hos Jens Sørensen at betragte som elliptiske dannelser, altså navne der

3. Svensk og norsk (islandsk) kender et andet ord göpa (sv.), gaupa (no.) om lossen. Dette ord, der er belagt allerede i 1200-tallet, kendes ikke i dansk. Lossen (lat. linx) omtales tidligst i dansk muligvis i Dyrerimene (ca. 1460), hvor linx optræder men er fejloversat til 'hugorm', en fejl som går igen i Christiern Pedersens vokabularium.

oprindelig har lydt *Lohals Havn og *Lohals Hage. Sådanne hypotetiske ellipser er imidlertid ikke tiltalende ud fra et metodisk synspunkt, specielt ikke her hvor den samlede overlevering er så ung. Findes i et område flere forskellige navne med et fælles førsteled, vil det derimod ofte være frugtbart at søge en tolkning, hvorefter dette første led i sig selv er et oprindeligt stednavn. Således altså at der i dette tilfælde bliver tale om *Hagen, Halsen, Havnen ved/på L.

Førsteleddet i navnene kunne derfor snarere være det i dansk ellers ukendte substantiv glda. *lō, f. 'lavtliggende eng', hvis man gik ud fra at dette ord var blevet navn på et område omkring Lohals. Da ordet er ukendt i dansk, og da lavtliggende eng ikke er udmærkende for terrænet i Hov sogn, hvor Lohals ligger, er førsteleddet i Lohals, Lohavn og Lohage derfor snarest et terrænbetegnende glda. *lōvi, egentlig med betydningen håndflade. Dette ord antages at være identisk med stednavnet Lov i Sydsjælland (DS XVI p. 171) og er foreslået som et muligt forled i det gamle navn Loversyssel (DS XII p. 1). *Love måtte da være et ældre naturnavn betegnende et område omkring det nuværende Lohals. Hvis denne antagelse er rigtig kan der ikke på dette grundlag siges noget nærmere om dateringen af navnet Lohavn udover at dette samt de to andre: Lohals og Lohage, må være dannet mens dette nu ukendte naturnavn endnu var brugeligt.

Medens det meget ofte er vanskeligt eller umuligt at afgøre, hvornår et ord er forsvundet ud af sproget, vil det oftere være muligt at udtale sig om, hvornår ord er kommet ind i sproget, fordi dette tit står i forbindelse med kendte kulturelle påvirkninger eller med konkrete nyskabelser (indlån) på det materielle område. Sådanne konkrete punkter er vigtige i ordhistorien og kan også ofte give tidsmæssige oplysninger om, hvornår ord må være gået ud af det levende lokale sprog.

Et af de vigtigste tidsmæssige skel i navneforskningen er kristendommens indførelse. Med denne følger en strøm af ord og personnavne, og bølgen medfører ikke blot mere tekniske betegnelser for kirkelig gøren og laden,⁴ men en lang række kulturelle og materielle forhold vinder samtidig indpas.

I samfærdselssammenhæng har disse ord mindre relevans, fordi de allerfleste samfærdselsnavne først er overleveret i 1680-erne. Derved bliver dateringsrammen ca. 1000-1680, og det er så løst, at det kun har ret begrænset interesse. Inden for den gejstlige sfære kan der dog afgrænses lidt nærmere i nogle tilfælde.

4. se først og fremmest C. E. Thors: Den kristna terminologien i fornsvenskan. Helsingfors 1957.

I hvert fald må navnet MB 1682 »Muncheleds Stycher«, MK 1785 »Monklestykker« ikke så langt fra den nuværende Munkebro på den gamle vej mellem Svogerslev og Kornerup være dannet endnu i den katolske tid. Ganske vist forsvinder ordet 'munk' ikke ud af det danske sprog, men det er siden reformationen et ord der betegner historiske eller udenlandske forhold, bortset fra at det måske en enkelt gang har kunnet bruges som skældsord eller i andre ukontrolable sammenhænge.

Munkeled på vejen mellem (Roskilde-) Svogerslev og Kornerup har uden tvivl forbindelse med at Kornerup i middelalderen (muligvis allerede i 1257) hørte under Vor Frue kloster i Roskilde.

Gamle indlån i forbindelse med kristendommens indførelse er mølle og kors. Yngre er derimod kryds m.v., der indlånes fra middelnedertysk i slutningen af middelalderen. Ældst indlånes øjensynlig verbet 'krytse' = korsfæste, senere også = slå korsets tegn. Yngre og det vil altså sige eftermiddelalderlige er forekomsterne af substantivet kryds. Hvis det overhovedet er dette ord som indgår i det sydfynske Krydsbro, Lunde sogn er navnet næppe meget ældre end 1600-tallet. Da substantivet kryds imidlertid ikke med sikkerhed er konstateret i stednavne mens substantivet kors er overordentlig almindeligt, er det dog mindre sandsynligt, at det overhovedet er dette ord, der foreligger i det i øvrigt dårligt overleverede navn. Mens marknavne godt kan afspejle en fugleperspektivisk beskrivelse (af sammenligningstypen Bukserne om et par bukseformede agre) et det vist nok uden paralleller, at navnet på en bro skal forklares set oppefra.

Endvidere skal nævnes en række navne, der har det til fælles, at de indeholder ord, hvis indlånstid så nogenlunde kan fikseres, og hvor man samtidig ikke i nogen udpræget grad kan hævde, at det er kulturelle eller materiale ændringer, der trækker de pågældende ord med.

Jomfru såvel om den hellige moder som om finere adelsfrøkner og – ikke meget yngre – udeflorede kvinder indlånes omkring 1400-tallets begyndelse, og navnet Jomfruled i Magstrup sogn kan i al fald ikke være ældre. At det iøvrigt sandsynligvis er betydelig yngre indiceres på anden måde, se nedenfor.

Fra 1400-tallet stammer endvidere det indlånte ord slot. Ældre kan navnet Slotsvejen i Troense altså ikke være, og at det er nogle hundrede år yngre sandsynliggøres af navneforholdene omkring Valdemarsslot, se nedenfor.

Ordet slagter er ligeledes indlånt i 1400-tallet (ældst noterede belæg er fra 1446). Navnet Slagterstien i Ferslev sogn i Horns herred kan være så gammelt. Ordet der indlånes fra nedertysk tilhører dog i begyndelsen to

sproglige miljøer uden berøring med landlivet, nemlig dels stadsretterne dels bibelsproget. Sidstnævnte sted ikke mindst i betydningen offerslagting.

Fra slutningen af 1400-tallet anvendes ordet *old* om et større samlet græsningsareal. Navnene *Oldvejen* og *Oldvadet* i Horns herred kan altså ikke være ældre, se *Hornsherredsundersøgelsen* p. 139.

Ordet *singel* eller *singels* er formentlig forled i det fynske *Singelsvad*. Navnet, der er overleveret fra 1576, er ældste belæg af ordets forekomst i dansk, se p. 78.

Også for ordet *slippe* er det stednavne, der repræsenterer de ældste forekomster. Ordet forekommer her fra midten af 1600-tallet. *Strandslippen* på *Tåsinge* kan derfor være i hvert fald så gammel. Da det vist nok ikke lader sig afgøre, om ordet er hjemligt eller indlånt kan nogen grænse bagud i tid dårligt fastsættes. Udbredelse og overlevering taler dog for at der er tale om et ret sent indlån fra nedertysk.

I flere navne indgår leddet *Hov-*, jfr. p. 87. I de forekommende navne kan det med rimelig grund tolkes som det er gjort, nemlig sigtende til *hoveri*, tvangsarbejde. Der er dog forskellige omstændigheder som gør et par uddybende bemærkninger nødvendige.

For det første forholdet til ordet *hov* 'gudetempel'. Denne betydning af ordet er ikke med sikkerhed belagt i dansk, herunder danske stednavne, se bl.a. *Kristian Hald* og *Olaf Olsen*. I *Hove* (Københavns og Ringkøbing's amter) kan lige så vel ligge en profan betydning 'gård, hus' eller det oprindelige 'lille høj'. *Hovby*, *Præstø* amt er af anden oprindelse.

Hovgård der kendes en række steder i landet betyder enten 'gård der yder hoveri' eller 'gård hvor hoveri forrettes'. Det turde være denne sidste betydning der foreligger i en del middelalderbelæg og *hov-* kan i mange (måske alle?) tilfælde forklares som opstået ved en sammenblanding med *hoved-* og *hovedgård*. Dette ord er et oversættelseslån fra latin '*curia principalis*'; den nære forbindelse fremgår bl.a. af 26/8 1387 »*l curia dicta hofgaard*« i *Frøslev* sogn, *Stevns* herred. *Nedre Hovgård* i *Vesterbølle* sogn i *Rinds* herred har heller ikke tilhørt småkårsfolk; den var sædegård indtil den 1406 skænkedes til dronning *Margrethe* sammen med andet gods.

Det er klart, at det er *hov-* som førsteled i betegnelsen for *curia principalis* der er udgangspunktet for vort nuværende (historiserende) *hoveri*, *hovarbejde* o.s.v., men det er ikke tilrådeligt at se denne betydning i de forskellige *hov-gårde*, før der er positive belæg. På grænsen til at dokumentere 'arbejds'-betydningen står det af *Svend Aakjær* (*DF III* p. 27f.) fremdragne belæg »*hoffærffwidh*« = *hovarbejde*

fra 1518.⁵ Men først omkring et århundrede senere bliver ordet hoveri med afledninger almindeligt.

Teoretisk kan vore samfærdselsnavne med Hov- indeholde alle de ovennævnte betydninger af ordet, men da de gamle betydninger er så usikkert og enkeltstående overleveret, er det eneste rimelige at sætte dem i forbindelse med den sproglige udvikling af hov- til pligtarbejde og dermed hævde, at de ikke er ældre end 16. århundrede.

I mange tilfælde er det som nævnt kulturelle eller materielle nyskabelser med tilhørende ord eller navn som danner basis for en datering bagud i tid. Den navnemæssige (og dermed sproglige) datering er med andre ord baseret på ikke-sproglige fakta.

Generelt gælder dette i alle de tilfælde hvor forleddet i et samfærdselsnavn er et stednavn. Navnet Ålborgvej er naturligvis ikke ældre end bebyggelsen af dette navn, men det gælder for denne kendsgerning som f.eks. for de tidlige kristne lån, at dateringsrammen bliver så vid, at dens værdi bliver tilsvarende ringe.

Med grund i historiske oplysninger kan Slotsvejen på Tåsinge med rimelighed dateres nærmere end ordet slot's indlånstid (jfr. ovenfor). Det kan vel ikke afvises, at ordet slot har været brugt en enkelt gang om det gamle Kærstrup, men ordet er dog først og fremmest knyttet til det nuværende Valdemarsslot, der kendes siden 1637. Navnet Slotsvejen er næppe ældre.

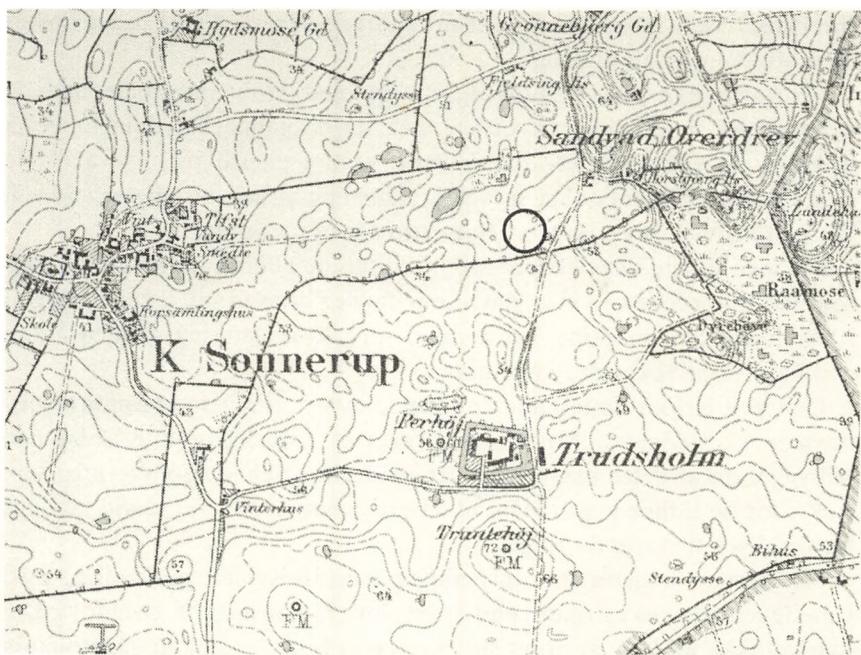
Forbindelsen mellem to herregårde afspejles af navnet Herrensled, der kendes i MB 1682 og kan lokaliseres efter matrikelkortets Ledagre. Det befinder sig mellem Rye og Trudsholm hovedgårde, og herre sigter derfor snarest til herremand og ikke til præst, så meget mere som præsten ikke har passeret der forbi på sin vej mellem sine kirker i Rye og Sonnerup. Navnet kan derfor ikke være ældre end oprettelsen af Trudsholm hovedgård omkring 1550.

Kongevej er senere omtalt i forbindelse med opgivelsen af den midtsjællandske kongevej (p. 148). Det skal derfor her kun endnu en gang understreges, at der her foreligger en række navngivne vejstykker, hvor veludforskede historiske kendsgerninger virkelig er i stand til at datere forefundne navne.

Om told og toldsted se p. 94 ff.

Milepæle indførtes i Danmark af Ole Rømer i slutningen af 1600-tallet,

5. Svend Aakjær mener, at denne form er den oprindelige af ordet hoveri. Denne tolkning såvel som en del af artiklens konklusioner i øvrigt synes ikke at kunne stå for en nærmere prøvelse.

○ MK 1795: Led Agre

Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblad 3225 1:20.000. Copyright. A. 25/79.

og navnene Milepælsvang i Buderup sogn i Himmerland og Milepæle-
marken i Kværndrup sogn på Sydfyn kan derfor ikke være ældre.

Dateringen af navne indeholdende leddet Vinde- er også først og
fremmest historisk betinget, men det må understreges, at denne nøjere
historiske datering først kan sættes ind, når det er blevet sprogligt
(herunder navneforskningsmæssigt) bestemt, hvilket Vinde-
der er tale om. Flere muligheder byder sig nemlig her til, men det er dog en rimelig
mulighed, at MB 1682 »Vindehafn Skifte« på Skarø indeholder folke-
navnet vender. Dette folkenavn indgår i en række stednavne i den sydlige
del af landet vidnende om slavisk bosættelse i middelalderen. Navne med
dette forled kan altså ikke være ældre end disse bosættelser. Da
Vindehavn ikke er betegnelse på nogen bebyggelse kan navnet uden
vanskelighed være yngre, hvis det da i det hele taget indeholder dette
forled.

Af reale grunde må en række naturnavne, der indeholder former af
dyrenavnet bjørn, dateres tilbage til senest vikingetiden eller måske
meget tidlig middelalder, idet der da endnu må have levet vilde bjørne i
Danmark. Jfr. John Bernström og Kr. Hald i KLN, art. bjørn og jfr.

omtale i Jyske lov og i Valdemars jordebog, selv om disse steder normalt men ikke bindende afvises som belæg på vilde bjørne, se tillige Erslev i Historisk Tidsskrift 4. rk. II bd.

Den sproglige fremtrædelsesform de forskellige relevante navne har kan i en række tilfælde sætte tidsmæssige grænser og dermed vejlede med hensyn til navnenes datering. Det drejer sig her om tre forskellige forhold, nemlig bøjningsformer, lydudviklinger og orddannelse.

Indeholder et navn en bøjningsform der forsvinder ud af levende sprogbrug i en nærmere fikserbar periode, kan navnets tilblivelse dateres til før dette tidspunkt. Novationer inden for anvendelsen af bøjningsendelser er derimod ikke egnede til datering, se ovenfor p. 101.

Den gamle genitivsendelse i singularis var i visse ord -ar, der kunne udvikle sig til -ær(-er) eller -æ(-e). Reminiscenser af den er bevaret til nutiden i nogle få sammensætninger som giftermål og lørdag, men i levende brug har den ikke været i århundreder. Opgivelsen af den skal utvivlsomt dateres forskelligt i forskellige dele af landet, således at den har været i brug særlig længe i Nørrejylland. Med Kr. Hald i Dialektstudier 1 p. 211ff. må navnet Tvætterbroen i Fræer sogn, Himmerland derfor dateres til senest en gang i middelalderen, vel skønsmæssigt 1300-tallet. Navnet indeholder substantivet tvæt 'vask' svarende til oldislandsk þvátr, maskulin u-stamme.

En anden maskulin u-stamme i genitiv indgår i de sjællandske Bernevad og Bernekås, hvis forled er ordet bjørn. Disse navne må gå tilbage til senest højmiddelalderen, skønsmæssigt 1300-tallet. Det er ikke muligt at afgøre, om der i disse sjællandske navne foreligger appellativet bjørn eller det dermed identiske personnavn Bjørn, men den store mængde danske naturnavne med Bjørn- (m.fl. former) som forled må som Kr. Hald anfører i KLNLM i vid udstrækning indeholde appellativet. Dette gælder også det nørrejyske Bjørnvad (Ejstrup, Brøndum sogn), der som følge af -ar-endelsens stabilitet i Nørrejylland snarest har indeholdt genitiv pluralis på -æ (< -a) af ordet bjørn.

Gammel genitiv singularis eller pluralis af u-stamme foreligger i det sønderjyske Hjartbro i Bevtoft sogn. Navnet er ældst overleveret 24/5 1460 som »Hiertbro«, men det er her ikke muligt at datere bøjningshistorisk alene, fordi bøjningsendelse ikke er medoverleveret. Jfr. om indplaceringen nedenfor under lydhistorie.

Lighed med den gamle -ar-genitiv har to navne, hvor anvendelsen imidlertid er sekundær og således ad den vej giver en tidsmæssig afgrænsning.

Det ene navn er Fruervej (Sønderup sogn, Himmerland på MK 1795:

»Frue(r) vei agre«); -er er her uoprindeligt og indført analogt på et tidspunkt, hvor den tilsvarende genitivsændelse ikke var produktiv længere. -er her bør derfor snarere betegnes som et kompositionselement. Sammensætninger med frue- kendes i et vist omfang fra 1400-tallet, og da flere af dem kendes i ældre former med frue-, kan også Fruervej være tilsvarende gammelt. Af overleveringshistoriske årsager er navnet dog næppe nær så gammelt, jfr. nedenfor.

Et tilsyneladende eksempel på gammel -ar-genitiv indeholder det nuværende Brordrup i Gadstrup sogn, Ramsø herred. De ældste originalformer er 13/8 1257 »Brothorp«, 13/11 1421 »Brothorp«, 27/8 1495 »Broerdorp« og 8/10 1575 »Broerdrup«. De to ældste af disse viser, at det nuværende -r ikke kan afspejle gammel ar-genitiv. Det må opfattes som et kompositionselement på linie med en række andre sjællandske r-indskud (jfr. Kaj Bom i Salmonsens Leksikon-tidsskrift 1950 sp. 889). Under alle omstændigheder er navnet så gammelt overleveret, at datering ved hjælp af -ar-genitiv ikke er til hjælp.

Lydudviklinger eller mangel heraf i forhold til tilsvarende appellativt ordstof kan anvisne dateringsmuligheder, hvis stednavnets forhold står på et mere konservativt stade end sproghistorisk korresponderende ord.

Af bøjningshistoriske årsager er ovenfor nævnt det gamle u-stamme bøjede ord hjort, der indgår i det sønderjyske Hjartbro. Ordet hjort har nu i sønderjysk som andre steder former, der går tilbage til -jo-, hvilket vil sige til nominativ-akkusativ-formen. Når det derfor hedder Hjartbro, udtalt [ja·r dBR å] må forleddet gå tilbage til en form med gammeldansk -ja-, svarende alene til genitiv singularis eller pluralis af ordet hjort. Den lydige form vil da være helt i overensstemmelse med udtalen af substantivet hjerte, der har [-ja-] i områder som bl.a. Sønderjylland, hvor -ja- ellers er gået over til -jæ-.

Orddannelseslærens bidrag til datering af samfærdselsnavne er som lydhistoriens beskedne, fordi de forhold der giver mulighed for disse dateringsformer kun i ringe omfang er til stede i samfærdselsbetegnende navne. Faktisk er det eneste karakteristiske træk de forholdsvis mange sammensætninger der har en infinitiv som første led. Sådanne sammensætninger af typen ridested, agested, bedested m.fl. er normalt ret unge, vel ofte senmiddelalderlige eller endnu yngre, men de er desværre ikke grundigt beskrevet og systematiseret.

Noget helt klart kronologisk overblik over -s- kontra -e-sammensætning med dyrenavne har man desværre heller ikke, men det synes dog som om -s-sammensætning ikke har været brugeligt i adskillige århundreder. Hundsvad på Sjælland (MB 1682: »Huns Vad Agre«) må dateres i

overensstemmelse hermed. Man kan sammenligne med gamle middelalderlige navne som Ulfstand (adelsslægt) og Rævshale, men det må pointeres, at sammensætning med -e (< -a) er tilsvarende gammel.

I forlængelse af de forskellige sproglige kriterier for datering af enkelte navne må nævnes hvad der kunne kaldes den navnetypologiske datering. De enkelte navnetyper er dateret ikke blot ved hjælp af alment sproglige kriterier men også ved mere specifikke historisk-onomastiske forhold som udbredelse, de betegnede lokaliteters art og størrelse m.v.

De enkelte navne som i det følgende fremdrages til datering i henhold til navnetype har naturligvis selv – i hvert fald ideelt set – bidraget til den pågældende types placering i tid og rum, men da en type som er forsvarligt opstillet og belyst ikke må stå eller falde med et enkelt eksempel, er der ingen videnskabelige grunde til at afstå fra navnetypologisk datering.

En navnetype som er velpliceret i tid er imperativnavnene. Hvis Kastene i Sønderjylland som her tolket er et 'kast sten' kan det ikke være ældre end 1500-tallet, hvorfra de ældste danske eksempler stammer, jfr. Inge Wohleret i *Ti Afhandlinger* p. 86.

I en af Sejlflods marker, Bakagersgøden, i Himmerland forekommer marknavnet MB 1683 »Gudingveis agre«, »Gudding Veys Aggre«. Forleddet i vejnavnet er det gamle navn på sognebyen Gudum, der i sine ældre former ender på -ing. Samtidig med at sognebyen hedder Guding optræder imidlertid navnene Gudumholm og Gudumlund. Dette vekselforhold inden for samme sogn bringes efterhånden til ophør, idet Guding sidste gang optræder i Mandtal 1610,⁶ hvorefter sognebyen også kaldes Gudum og altså erstattes af et navn tilhørende en anden navnetype. Vejnavnet fra Sejlflod peger altså tilbage før dette tidspunkt. Om forholdet mellem Gudum og Guding se John Kousgård Sørensen i *Festskrift til Peter Skautrup* p. 61ff.

De danske bebyggelsesnavne på -sted er beskrevet i et stort arbejde af Kousgård Sørensen fra 1958. En stor del af navnene på -sted kan med gode grunde føres tilbage til før vikingetiden, men en række navne der udgøres af et oprindeligt appellativ på -sted kan anses for at være yngre.

6. Gudumlund kaldes på Resens kort over Viborg bispedømme for »Gudinglund«. Resens kort bygger imidlertid direkte på Johannes Mejers kortarbejder fra 1600-tallets midte, og hans navneformer går vist nok i mange tilfælde længere tilbage. I øvrigt er de ikke sjældent fejlagtige, men spørgsmålet om navneformer på ældre danske kort er desværre et helt udforsket problemkompleks. Den ældste kortfæstede form af Gudumlund er formentlig Mercators »Guhelof(f)«, 1595.

Det er derfor uvist, hvor gammelt navnet Skibsted i Himmerland er, men det må anføres med henvisning til Danske bebyggelsesnavne på -sted p. 268, at navnet er sognenavn og beliggende i den ældst bebyggede del af Himmerland. Sognekirken er et betydeligt, romansk bygningsværk, vel mindst et par hundrede år ældre end det ældste belæg på sognebyens navn fra 1396.

Ved datering af navne kan en række ikke-sproglige kriterier tages i anvendelse. Deres brugbarhed viser sig dog først og fremmest med hensyn til bebyggelsesnavne, men to forhold er dog relevante også når det gælder de navne, der interesserer i sammenhæng med nærværende arbejde.

Først skal nævnes forholdet til anden navngivning. Hvis et samfærdselsnavn erstatter et uvedkommende, ældre navn kan der være grund til at overveje, om dette navneskifte skyldes, at det pågældende samfærdselsfænomen er opstået i tidsrummet mellem belægget på det ældre og det yngre navn. Det må dog understreges, at der kun kan blive tale om *overvejelser*, idet det generelt er utilladeligt at slutte ud fra manglende forekomst. Et eksempel – materialets eneste – på hvordan overvejelserne kan udmøntes skal nævnes. I Horns herred findes på MK 1785 (1805) navnet »Mellemevie«, beliggende som kortet viser i en vejgaffel nær grænsen til Vellerup. Denne ås svarer til markbogens »Houmands Brincken«. Men markbogen oplyser ikke appellativt om nogen af de to veje, og det er ikke af deres forløb eller af andre omstændigheder muligt at slutte sig til hvilken der er ældst eller om den ene er klart sekundær.

Som det andet punkt skal nævnes den kildemæssige tavshed, der er nært beslægtet med navneskiftesituationen ovenfor.

Når Jomfruled i Magstrup sogn i Sønderjylland først er overleveret fra 1837 er der ingen rimelighed i at datere det så langt bagud som sprogligt muligt, nemlig til 1400-tallet (se ovenfor), specielt fordi der er god kildedækning fra sognet fra 1700-tallets slutning. Hvornår på et senere tidspunkt navnet er givet kan ikke siges.

Hvor forsigtig man skal være fremgår imidlertid af det himmerlandske navn Fruervej, Sønderup sogn, der allerede er berørt ovenfor. Det kendes kun på MK 1795 i formen »Fruer vei agre«, og da man i praksis kan se bort fra den mulighed, at marknavne kan have eksisteret på markbogens tid uden at være blevet nævnt i denne,⁷ må navnet antages at være fra tidsrummet 1683-1795. Én ting er imidlertid *navnets* alder, noget

7. Af det store materiale der i Ti Afhandlinger p. 96ff. er fremlagt af Chr. Lisse, fremgår med tydelighed, at marknavneeksistens på tværs af markbogen i praksis ikke forekommer.

○ Møllevej
Udsnit af MK 1785 (1805) Ferslev by og sogn, Horns herred

andet er det tilhørende samfærdselsfænomens alder, og her er det muligt at slutte, at Fruervej må have eksisteret allerede i 1683, fordi den fører forbi den da omtalte Røkkenbro mellem Sønderup og Tøttrup.

Som det fremgår kan man ved forskellige metoder indkredse et navns tilblivelsestid. Metoderne er ikke alle lige anvendelige, og navnlig er det desværre temmelig sjældent det overhovedet er muligt at bringe en af dem i anvendelse. Forsøgene er dog ikke af den grund nytteløse. Samfærdselshistorisk er det af stor interesse at kunne føre så mange navne som muligt hen mod en præcisere datering, og det kan da som vist også lade sig gøre af og til.

Kapitel 5

Vejes opgivelse og forfald.

Veje og vejpunkter, der er opgivet i førkartografisk tid

Nørrejylland

Endnu på VSK Orig. findes vejen (Skindbjerg –) Tustrup – Torup (og ? Hellum – Tisted). Denne vejlinie genfindes som en vej til Ålborg i ældre navne. Det er formentlig den der mødes allerede ved herredsskellet i EB 1683 »Alveyen« (1) og lidt længere mod nord (2) som EB 1683 »tidsted weyen« – I 1926: »Tisted Hulvej«. Nord for Hellum omtales vejen (3) betegnende i I 1926 som »Aalborg Vej (Nu Markvej)«. Forbindelsen til vejen forbi Loftshøj ses på MK 1788 over Hellum by helt i den nordlige udkant, hvor vejen fra Torup møder. Her (4) optræder tillige navnet EB 1683: »(med) Aalborgweyen (i sønder)«. Lokaliteten er misvisende og forgrovet gengivet på såvel VSK Orig som VSK, idet der som nævnt i 1788 ses forbindelse i nordøst-sydvestlig retning. Ålborg-rejsende kan som VSK antyder meget vel have søgt vespå over Sejlstrup og Fræer, hvor Jedsbro (5) kendes allerede i 1513 (Gjerding p. 176), men navnemæssigt følges vejen nord for Loftshøj på en ganske talende måde. Strækningen her (6) kaldes fra Sejlstrup-siden i EB 1683: »Gamle Borreweye« og fra Brøndum-siden i samme kilde »wester borre weye«. Det »borre« der indgår i begge disse navne må være ordet »borg«, og sigter sandsynligvis på navnet Ålborg, akkurat som Skanderborg og Flensborg har kunnet kaldes Borg.¹ Navnene fortæller endvidere, at der har været en østligere vej til Ålborg og – for så vidt mere opsigtsvækkende – at man ikke i overskuelig afstand vest derfor har regnet med vej til Ålborg. Endvidere gives der oplysning om at vejen er 'gammel', hvilket enten kan betyde at den er i forfald eller at den blot har en yngre parallel. Omkring Tustrup bliver billedet af Ålborg-mulighederne mere uklart.

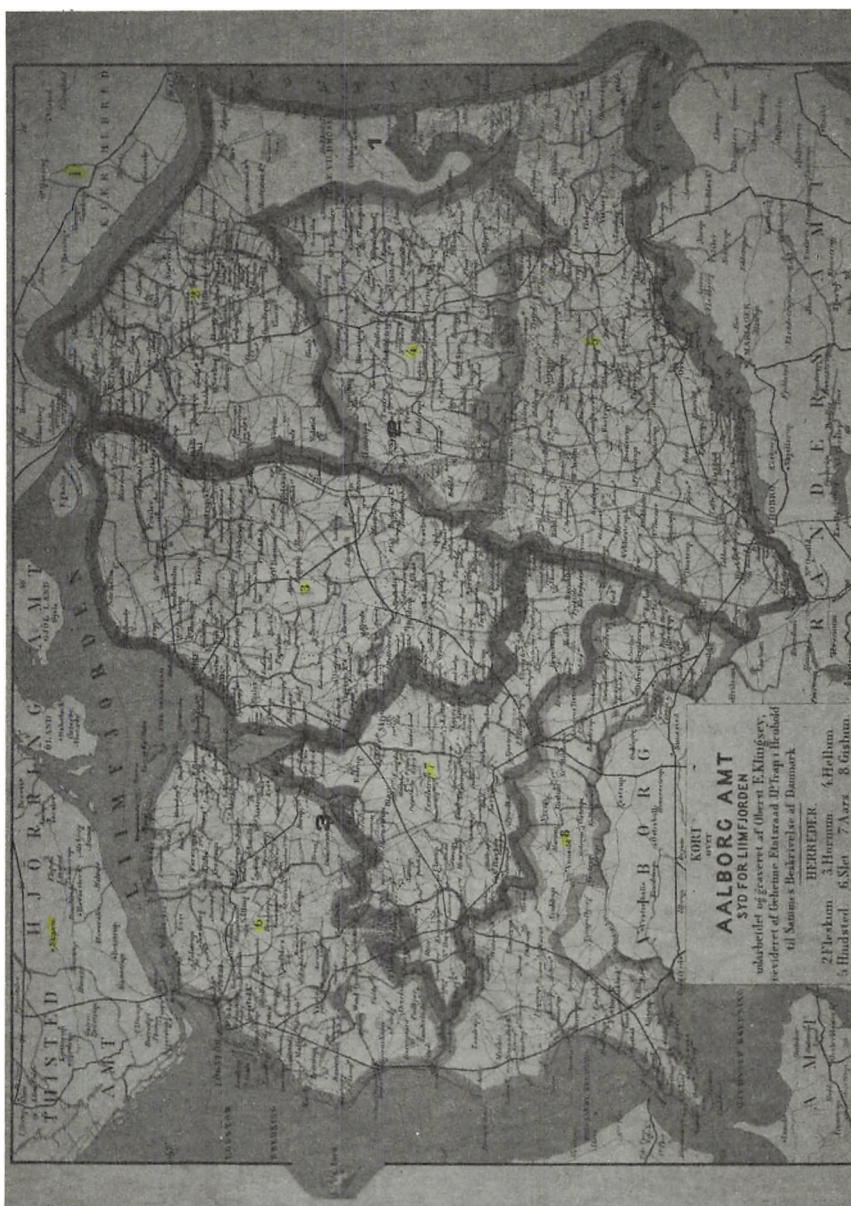
1. Se Kr. Hald: Stednavne og kulturhistorie p. 20.

Grundkort VSK 1785.

Østligst optræder EB 1683: »Aalborg wey« (7) nordpå fra Gammelvads Mølle i Tustrup Bæk. Denne vej, der sydfra har haft forbindelse ad EB 1683: »schouweyen« er formentlig den ældste og i hvert fald den der tidligst opgives og delvis måske overgår til andet formål (jfr. »schouweyen«), formentlig i forbindelse med opgivelsen af Gammelvadmølle. Nord ud af Tustrup har som nu en vej gået til Gerding og videre over Håls Bro. Lidt nord for 8 har den mødt EB 1683: Fræer Aalborgwey (8) = MB 1683: Halsbroe weye. Denne vej fra Fræer til Ålborg har som mere overordnet vej sandsynligvis haft sin fortsættelse sydpå i et forløb, der delvis genfindes som skov- og markveje på kortene, men som i EB 1683 omtales som »Alweyen« beliggende i skellet mellem Asp og Fræer imellem 15 og 16. Vest-nordvest på fra Tustrup løber den tredje af Ålborg-vejene, i MB 1683 skrevet Olborg Wey (9). Denne tredje Ålborg-mulighed bør uden tvivl opfattes som en alternativ vej i forhold til vejen forbi 8 over Håls. Den bevidnes længere fremme ved 19 som (i EB 1683) »skiørping Aalborg wey«, der via Blekkendals færgested (MK 1790) (10) eller Pindkrogens færgested (11) (MK 1790) er kommet over Lindenberg Å ind i Fleskum herred. Vejen(e) fra Skindbjerg ned mod Lindenberg Å fremgår ikke af overleverede kort, og de færgesteder der er markeret på MK 1790 kan da kun have haft rent lokal interesse. I forbindelse med Tustrup – Skindbjerg-vejen optræder på grænsen mellem Skindbjerg og Fræer ejerlav en vej, der efter sit navn bør have haft en overordnet betydning, nemlig EB 1683: slet boe weyen (12), der nævnes under begge ejerlavene. Dette navn må utvivlsomt indeholde indbyggernavnet 'sletbo', dannet til navnet på Ålborg amts vestligste herred, Slet herred. I hvert fald kendes ordet 'slette' ikke i den himmerlandske dialekt i nyere tid, og det forekommer heller ikke i stednavne i øvrigt i egnen omkring Fræer og Skørping. Da det er lidet rimeligt at regne med at vejen skulle have navn efter en enkelt 'sletbo' må den på en eller anden måde sættes i forbindelse med transportbehov for en større del af Slet herreds indbyggere. Hvori dette har bestået er derimod uklart, og i al fald kan det ikke have forbindelse med købstadskørsel. Der kunne derimod være bedre mening i at se navnet i sammenhæng med EB 1683 for Knarmov i Mov sogn: »Gunderste Weyen«. Denne vej kan ikke lokaliseres nøjagtigt, men må have ligget omkring 1. Første led i navnet kan kun være sognenavnet Gundersted i Slet herred. Sletbovejen ses som 2 og Gundersted som 3 (kort p. 122).

Til de opgivne dele af det mere overordnede vejnet hører også nogle veje omkring Askildrup, Blenstrup og Store Brøndum. I denne trekant lå Hellum herreds ting indtil det i 1687 sammenlagdes med Hindsted

herreds i Store Arden. Vi træffer her navnene EB 1683 »Ting weyen« ved MB 1683 »Thing Weyens schiffte« i Askildrup bymark (13), muligvis identisk med den østgående vej fra Askildrup, som ses på VSK Orig og i

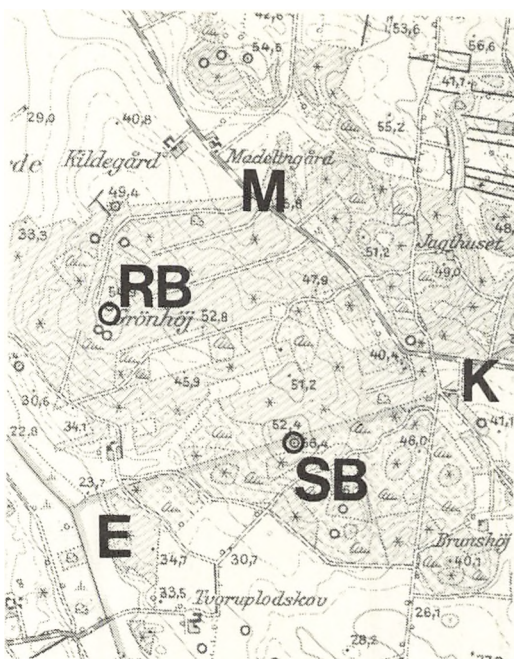

Grundkort Geodætisk Instituts kort 1316 IV 1:50.000. Copyright. A. 25/79.

hvert fald = den vej som endnu ses på Askildrup MK 1805. Helt forsvundet er en vej i EB 1683 med navnet »Hellum weyen« ved 14 hvor vejen mellem Askildrup og Store Brøndum krydser ejerlavsgården. Det kan ikke være denne vej som benævnes Hellumvejen, men må være en vej der fra Hellum har ført til tinget. Omlægning, nedlæggelse eller omklassificering i tiden før 1683 afspejler sig endelig i Store Brøndums tingadgang, idet denne bys nordligste vang hedder Tingstivang (således Kb 1660, MB 1683 og MK 1788), mens den mod tinget førende vej Store Brøndum-Blenstrup allerede i 1683 omtales som »Weyen Norden om Bauenhøyen«.

Et af de få middelalderlige samfærdselsindicerende navne er Skibsted (sogn og by). Det vidner under alle omstændigheder om sejlads og rimeligvis om en forholdsvis vigtig trafik, eftersom navnet har fæstnet sig tidligt. Det kan derimod ikke afgøres om der er tale om udgående sejlads med større fartøjer eller om navnet sigter til overfartssted for vejtrafik.

I første tilfælde vil navnet vidne om et nu forsvundet forhold, idet sejlads ikke (længere) foregår ad Skibsted Å, i sidste tilfælde har navnet snarere været knyttet til den nuværende Skibsted Bro, der omtales som sådan allerede i 1552 24/2 KB. Første mulighed kunne have forbindelse

Grundkort Geodætisk Instituts kort 1316 III NV 1:25.000. Copyright. A. 25/79.

med MK 1795's Skibsbroe Blokker **S** som det sted hvor udskibningen faktisk har fundet sted. Når den anden mulighed foretrækkes, skyldes det at vejen forbi Skibsted Bro efter alt at dømme har været gammel forbindelsesvej mellem Ålborg og Hadsund, selv om den navnemæssigt er særdeles dårligt bevidnet i Fleskum og Hellum herreder. Dog synes det at være netop denne vej der sigtes til i navnet MB 1683 »Kongens Weiß eller Karup Møller« = Korrumpølle i Solbjerg sogn. 'Kongens Wei' kan ikke sigte til de eftermiddelalderlige kongeveje, som slet ikke forekommer i Himmerland, men må være det hidtil eneste kendte belæg på et navn korresponderende med appellativet 'kongevej' i betydningen 'store alfarvej', der svarer til det kun fra Johs. Mejer kendte 'via regia', se Wittendorff p. 27 med kritik af Hugo Matthiessen.

Også for så vidt angår vejstrækninger, der ikke efter navnene kan ses at have haft en mere overordnet betydning, kan der påvises en række justeringer i form af opgivelser i tiden inden kortfæstelse sker.

Bælum sogns sydvestlige del med tilgrænsende område i Solbjerg sogn er et eksempel herpå, godt belyst gennem skelforretninger 1504 8/10, 1637 og 1661 (Heilskov 11-13). Endnu eksisterende men uden navn er 1504's Korsvejen **K**, der ikke er et punkt, men navn på (et kortere eller

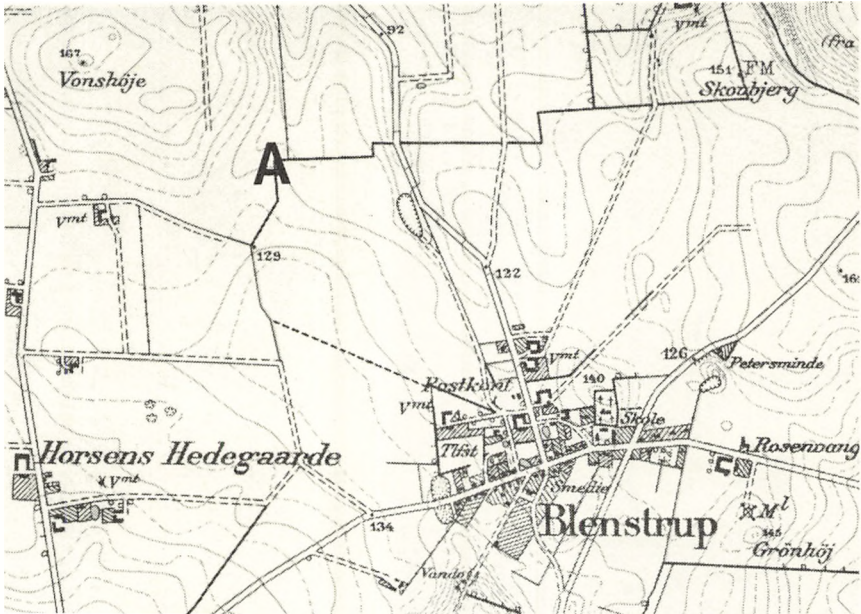

Udsnit af MK 1778 Nørre Kongerslev

længere stykke af) vejen vesterud af Solbjerg. Fra **K** går der en vej udad (∴ vest på) til Møkær imellem Tvoruplodskov og Bælum Skov. Disse grænser alene mod hinanden ved **E**, og vejen må da have forløbet **K E**. På denne strækning passerer uvist hvor Egedalsvadene (Skelforr. 1661), hvorpå der efter en spadseretur i nordvestlig retning stødes på Brokhøjsvejen. Den kan altså ikke have navn efter den sydlige den store Brokhøj **SB** men efter den ragere (∴ mindre) Brokhøj **RB**, og der er da formentlig tale om en vej nord om **RB** hen mod **M**, der er den sandsynlige placering af skelforretningens Madelins led. Brokhøjsvejen kan dog kun delvis være identisk med en af de nuværende skovveje, idet de enten mangler eller har andet forløb og dermed anden destination. Til dette kompleks af veje hører endelig Skelforr. 1637's Skrobhedsvejen, men denne vej kan ikke nærmere lokaliseres i terrænet.

Et hyppigt tilbagevendende marknavn er Mellemsveje, Mellemsvejsagre o.l. Hvor de ældste kort kun viser en enkelt vej i sådanne navnes nærhed kan man slutte sig til nedlæggelse og ofte endda til hvor den eller sjældent de forsvundne vej(e) har været.

I Nørre Kongerslev hedder agrene syd for vejen til Revsnæs i MB 1683 »De Agre Jmellum weyen« og på MK 1778: I mellem Veyene. På dette gamle kort ses kun en stump vej (a – b) sydvest ud af byen syd for arealet,

Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblad 1413 1:20.000. Copyright. A. 25/79.

men i 1921-22 har endnu bevaret traditionen om en nedlagt vej, kaldet Skibstedvejen.

Andre mindre veje i det nørrejske område kan også gennem navnene fastlægges selv om de er forsvundet på kortlægningens tid. En »Grøn wey« har således løbet i skellet mellem Sejlstrup og Tulsted vest på til alvejen ved **15** og i Rold Skov (Brændeskov) kan en vej, der EB 1683 kaldes »Milveyen« eller »Miilweyen« (formentlig efter en kulmile) så nogenlunde placeres som vist **17**. Sydøst for Horsens i Blenstrup s. må EB 1683 »Kierlingstien« (Kællingstien) have ligget inden for området **A**, men kan ikke nærmere lokaliseres. Som typisk eksempel på speciel grund til nedlæggelse eller opgivelse af en færdselsrute skal fra det nørrejske område nævnes navnet (EB 1683) »Nebelud«. Dette vad har været beliggende i Terndrup bymarks sydvestlige del. Der er derfor – selv om det ikke kan lokaliseres nærmere – grund til at tro, at grunden til at det ikke længere kan findes står i forbindelse med nedlæggelsen af gården Nebellund i Solbjerg sogn.

To lokaliteter »Landingen« (begge EB 1683) ved Gjerding **20** og Dollerup **21** vidner om mødet mellem sø- og landfærdsel, i begge tilfælde sandsynligvis af rent lokal betydning, selv om **20** kunne ses som en

forbindelse til vejen over Håls Bro. Gamle veje kendes dog ikke i forbindelse ved disse landingspladser.

Endelig skal fra det nørrejske nævnes en svunden vandløbspassage, hvor det ikke ud fra navnet er muligt entydigt at slutte sig til passagens status i samfærdslen. Det er EB 1683 »Oddens fergested« (18) i Skindbjergs nordøstlige hjørne. Hertil kendes ikke forbindelsesveje hverken i Helligum eller Fleskum herred, men det må huskes, at der er Ålborgveje i nærheden (19) og at dette færgested er sidste mulighed for nordsøgende trafik, hvis man vil undgå at skulle tilbage om den uvejsomme indskæring mellem Skindbjerg og Rise for at nå til Håls.

Sønderjylland

Det sønderjyske kildematerialers alder (jfr. p. 19) bevirker, at der generelt kun er yderst få oplysninger om før-kartografiske² samfærdselsforhold at hente i de (sent) overleverede naturnavne. Specielt hvad angår fastlæggelsen af tidligt forsvundne færdselslinier må det i forvejen beskedne kildemateriale melde næsten helt pas.

En virkelig højklasset, international vej (eller vejstrækning) kendes dog alene gennem stednavne. Det er den såkaldte Sakservej, der i en præsteindberetning fra Skrydstrup sogn 1638 kaldes »Sauffsewei« og dér siges at løbe i skellet mellem Ribe stift og Haderslev provsti. Dette skel eksisterer på grund af nedlæggelsen af Nybøl sogn (Lilholt) ikke længere men har efter H. V. Gregersens mening (Eggen omkring Vojens) forløbet som vist på kortet Det samme navn påtræffes endnu en gang, nemlig i 1780'erne i udskiftningssager vedrørende Neder Jerstal, hvor »Saxe Veyen, Saxeveyen« skal løbe i skellet mellem Bevtoft og Vedsted sogne, d.v.s. formentlig som kortets ----, hvor der stadig er en markvej, og hvor der sydligst er fundet gamle vejspærringer (se Gregersen op. cit.). Vejen var allerede på præsteindberetningens tid formentlig stærkt deklasseret, idet den omtales som en »wei som meget affsiges« ɔ: hvorom der berettes meget. Samtidig tyder navnets forled på, at der er tale om et særdeles gammelt navn. Hærvejens destination kan med Hugo Matthiessen og senere med rimelighed sættes til Slesvig/Hedebj. Her – ved Ejderen og Dannevirke – mødtes Danmark med saksernes gamle land, det senere Holsten. For dateringen af navnet Sakservej er det af vigtighed at vide, hvornår betegnelsen Saksen (Saxonia) og

2. Mejers kort hos Danckwert viser kun ganske få, store veje: Haderslev-Nustrup/Slåvad-Ribe, Slåvad-Stepping, Stepping-Vojens-Immervad og Vojens Lille (el. Vester) Immervad samt Haderslev-Tønder-vejen over Jerstal.

Grundkort Geodætisk
Instituts atlasblad 3808 1:40.000.
Copyright. A. 25/79.

Skerebroe Mose
Skerebroe Agre

Udsnit af MK 1806 Tved by, Tved s.

sakserne glider sydover og erstattes af Holsten, holstenere o.s.v. Hos Saxo er sakserne navnlig for den ældre histories vedkommende vore umiddelbart sydlige naboer, men navnet Holsten forekommer også. I 1227 (afskr. efter 1500) kendes den nuværende landsby Sachsenbande ved Itzehoe som »in iure Saxonum« (∴ hvor saksisk ret gælder), og et sådant navn giver dårligt mening med mindre man antager at der herved betegnes noget specielt og ualmindeligt. Man kan med mange forbehold regne med at sakser og Sachsen ikke efter ca. 1200 har været brugt om områder umiddelbart ved hærvejens sydlige endepunkt, Slesvig/Hedeby. Ganske vist fører der herfra veje længere sydpå til saksisk benævnt område, men således fører jo alle veje til Rom mens få bærer navn deraf. Med rimelig grund kan man derfor antage, at Sakservejen ved Skrydstrup og Vojens går tilbage til i hvert fald 13. årh. Dette navn er også stort set det eneste Gram h. kan præstere med sikker relation til Hærvejen. Oksenvad er sat i forbindelse med den gamle »døde« hærvej over Skodborg, men det er senest af St. B. Böcher (p. 157 f.) blevet fremhævet at der ikke er sikre holdepunkter for denne antagelse, og at linieføringen lige så godt kan have været nordligere over Sommersted eller vestligere over Slævad-Tingvad, og navnemæssigt er der intet i navnet Oksenvad der fortæller om vadets størrelse, vigtighed o.s.v. ud

Vranglang's Skifte Krum Skift

Udsnit af MK 1798 (1805), Øster Skerninge by og sogn.

over at man har ledt okser (måske kun et par en sjælden gang) over Nørreå her. Heller ikke Immervad eller overgangene omkring den sydlige ende af Sakservejen Kirkevad og Grundvad, viderebringer information om det internationale hærvejsstrøg. Derimod gør tilstedeværelsen af Sakservejen det rimeligt at antage at Arvad, kun kendt som navn på en forsvunden kirke nord for Sønderå på Neder Jerstal bymark (X) er det gamle navn på (den vestlige) hærvejs passage af denne å, hvis navn kan have været *Ar-

Sydfyn

I det sydfynske område lader der sig ikke dokumentere opgivelse af større regionale færdselsveje, i hvert fald ikke på landjorden. I Sunds herred er registreret i alt seks tilfælde, hvor færdselslinie, der er opgivet på de ældste korts tid, kan dokumenteres i landskabet.

På selve Fyn drejer det sig om tre tilfælde, hvor det end ikke er muligt at sætte den opgivne færdselslinie ind i en blot lokal trafiksammenhæng. I Øster Åby må MB 1682: Weischell Schifft vidne om en vejforgrening (vejskel), hvor det af øvrige vejes forløb kan sluttes, at den forsvundne vej har ført ned til (og over?) Vejstrup Å. Sydøst for Tved vidner Jb 1690's Scherbrokrog om passage af det lille vandløb, som afskærer den

sydøstligste del af Tveds bymark, Tved Byhaver. Det er ikke muligt at afgøre om den dokumenterede færdselslinie blot har forbundet de to dele af bymarken eller om den har haft videre betydning. Selve navnet må som anført i DS XV indeholde navnet på den lille bæk, *Skære. Den i senere tid kendte forbindelse mellem de to dele har passeret samme vandløb ved X, hvor det allerede i MB 1682 hedder Svinebro («Suinebros Wræt«).

Heller ikke i Øster Skerninges Jb 1572 og (deraf afhængig) Jb 1668 Hambromade (mod. ort.) kan sættes i direkte forbindelse med færdselslinier. Selve navnet kendes kun fra de to nævnte kilder, men da det i Jb 1668 tilføjes »imellem krum och Wrangeland« kan der – jfr. kort – ikke være tvivl om at der sigtes til en passage af Selledal, muligvis på en vej der har ført til udskibningssted ved Svendborg Sund, jfr. dog p. 103.

På Tåsinge er dokumenteret tre opgivne færdselslinier.

Klarest tegner sig den oprindelige (kirke)vej fra Vindeby til Bregninge kirke. Endnu på MK fra 1786 (1805) findes en del af denne vej som en blind stump ved X. Her ved X skal formentlig MB 1682, Jb 1690 og Jb ca. 1739 Kirkevejsskifte (mod. ort) lokaliseres og ikke som DS XV mener ved Bregninge kirke (jfr. omgivende, lokaliserbare navne i MB).

Mellem X og Vindeby træffes navnet MB 1682 »J Mellum Weien«, MK 1798 (1805) »Mellem Weie«. Dette navn må have relation til den vestlige, endnu eksisterende vej Vindeby-Bregninge kirke samt den østlige, allerede på MK forsvundne mere direkte kirkevej fra Vindeby. Ikke langt fra dette navnekompleks findes nordøst for Bjernemark et andet og temmelig uklart kompleks. Nær Bankebro (nævnt i udskiftningsforretning ca. 1750 og på MK 1786 (1805) fører sydvestfra en vej ned til dalen Skellet, hvor den ender blindt. På MK er det arealer på begge sider af Skellet der bærer navnet Bankebro, og i nær forbindelse hermed må ses de to gange Mellembro, der findes i topografisk forbindelse med de to gange Bankebro (se kort). Endelig har vel MB's Ferge Huttene (se kort) nordøst for Bjernemark forbindelse med disse navne. Da der ikke kan være tale om søgående trafik må navnene – enkeltvis eller samlet – stå i forbindelse med landtrafik og da det nordvestlige Tåsinges forbindelse med Vindeby.

Syd for Sylten mellem Lundeby og Bjerreby vidner nogle navne om en forsvunden vej, hvoraf formentlig en stump ses endnu på MK 1787 (1805). Stenbro og Stenbroagre kendes siden MB 1682 mens Tvebæk norden Vejen og Tvebæk sønden vejen er navne på to marker i en udskiftningsforretning jævnaldrende med MK. Det areal der på MK blot hedder »Tvebek« må være T.s.V., idet arealet nord for den blinde

Begge kort:
Udsnit af MK 1786 (1805) Bregninge sogn, Tåsinge

Mellem Weie (understreget)

○ MB 1682: Ferge Huttene

vejstump er navnløst eller også skal MK-navnet opfattes som dækkende hele arealet. Syd for disse navne kendes fra Jb 1572 til MK 1787 (1805) navnet Hedesti, snarere en tilstødende sti end en del af vejen ved Tvebæk/Stenbro. Denne vej repræsenterer utvivlsomt en ældre vejføring af forbindelse over land fra Nordtåsinge til færgestedet ved Vemmenæs.

Mens det i selve Sunds herred ikke er muligt at påvise opgivelse af søværts færdselsveje lader dette sig gøre andre steder i det sydfynske område.

I 1588 nævnes på Langeland seks toldsteder Sandhagen, Magleby, Ristinge, Illebølle, Pæregård og Stoense. Bortset fra Ristinge er de øvrige siden da enten forsvundet eller flyttet (Stoense til Lohals og Magleby (Mindså i HdDb 1540) til Bagenkop).

Lige øst for Stensgård i Hov s. på Langeland lå markbogens og Jens Sørensens Fruensbro, utvivlsomt en udskibningsbro med speciel tilknytning til hovedgården, men anvendelsen og den nøjagtige beliggenhed er i øvrigt ikke kendt.

Steenbroe

Tveebek

Hestie

Udsnit af MK 1787 (1805) Lundby, Landet sogn, Tåsinge

Mere perspektiv er der over nogle navne ved Lindelse Nor, selv om det ikke på nogen måde kan godtgøres at de har organisk sammenhæng med hinanden.

Umiddelbart nord for kortets »Købeshoved« ligger MB 1682's »Kiøbings Aas« (MK 1791: Kiøbing) (1). Disse navne indeholder ordet købing 'handelsplads' og fund af borganlæg, murrester og pæleværk godtgør, at der her har været afholdt marked. De daterbare dele peger mod tiden omkring 1300 og sammenholdt med, at Rudkøbing en halv snes kilometer nordligere, i 1447 10/3 (DgK) udtrykkelig får privilegium på al torvehandel på Langeland mens der i tidligere beskærmelsesbreve blot har været talt om 'den handel som tilhører dem (∴ borgerne i Rudkøbing)' kan der være rimelig grund til at forestille sig området her ved Købeshoved som et trafikalt knudepunkt i 14. århundrede og måske tidligere. Hvem der kom her, hvad de medbragte og hvorfor fortæller hverken stednavne eller andre historiske kilder noget om. Det toldsted der 1588 omtales ved Illebølle kunne muligvis være en rest af den gamle købing.

I Stoense eller Hov sogn findes i KronSk 1672 28/8 og Matriklen 1688 et Købstedholm, der på tilsvarende måde kunne minde om ovennævnte toldsted i Stoense.

Overfor Købeshoved ved 2 ligger MB 1682 »Lingebroe Aas«. Forledet er formentlig navnet Lindø og navnet betyder da i sin helhed

Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblad 4318 1:20.000 Copyright. A. 25/79.

»skibsbroen ved Lindø« eller »skibsbroen hvorfra man sejler til Lindø«. Dette sidste har dog næppe været aktuelt, da man normalt har kunnet vade til den i øvrigt ubeboede ø. Veje hertil eller Lindøes forhold i øvrigt til *Lindøbro kendes ikke. Lindøe Nor har helt op i dette århundrede været brugt som vinterhavn for Rudkøbing og som (vinter-) landingssted af Strynøboere (Klæsøe i SAA 1915).

Også ved Langelands sydspids har der været havn. Jens Sørensen (ca. 1690) nævner »Fichshaffn« ved Østerskov 1/8 mil østnordøst for Gulstav (hos J.S. = nuv. Dovnsklint). Der må være tale om en naturlig havn i Keldsnor og det er muligt at der slet ikke knytter sig særlig samfærdselshistorisk interesse til stedet, i hvert fald er der ikke andre indicier for aktivitet ved Langelands sydspids.

Sjælland

Det sjællandske område med centrum i Horns herred opviser ikke markante navnebelagte nedlæggelser i førkartografisk tid, derimod nok nogle voldsomme deklasseringer hvorom nedenfor.

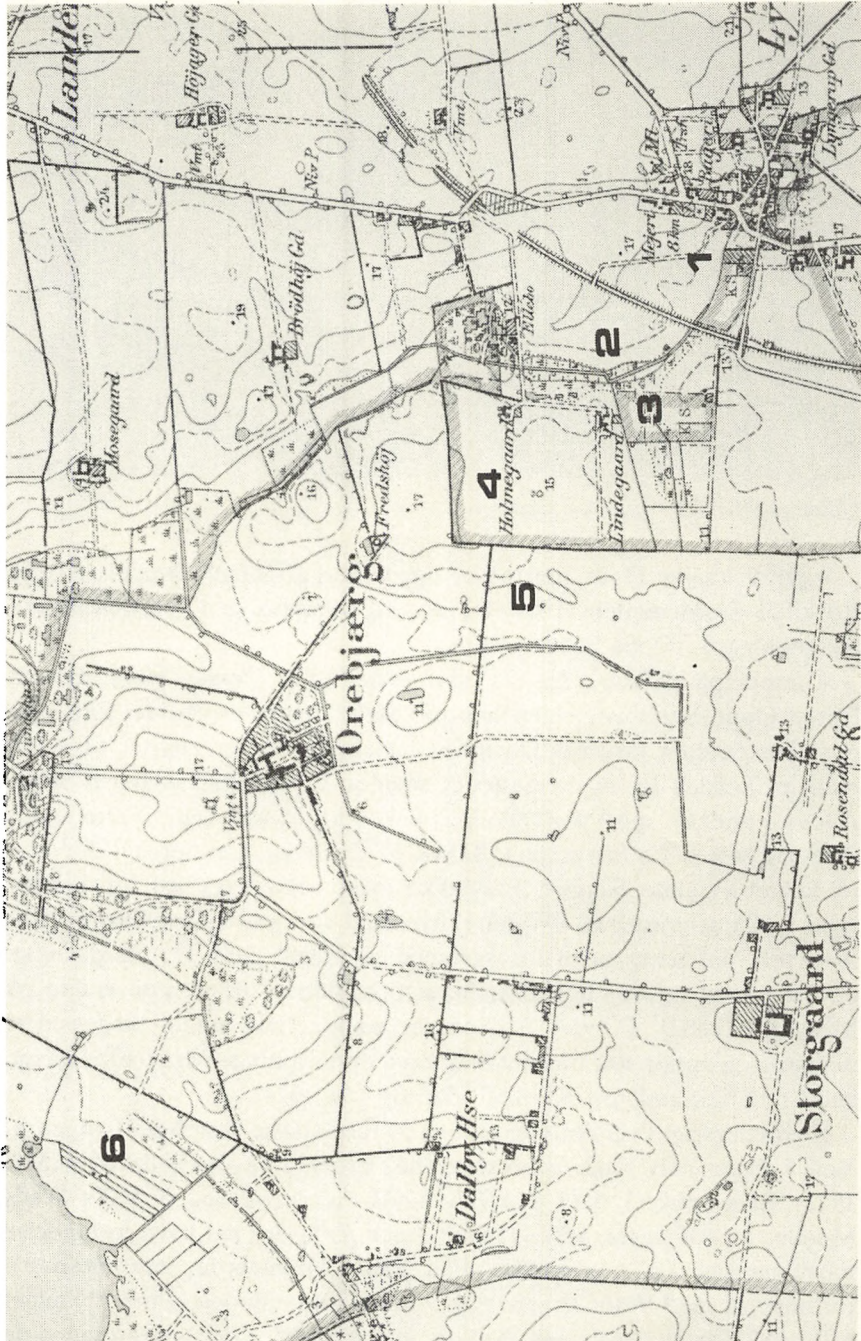

Udsnit af MK 1772 Tørslev by, Gerlev s.

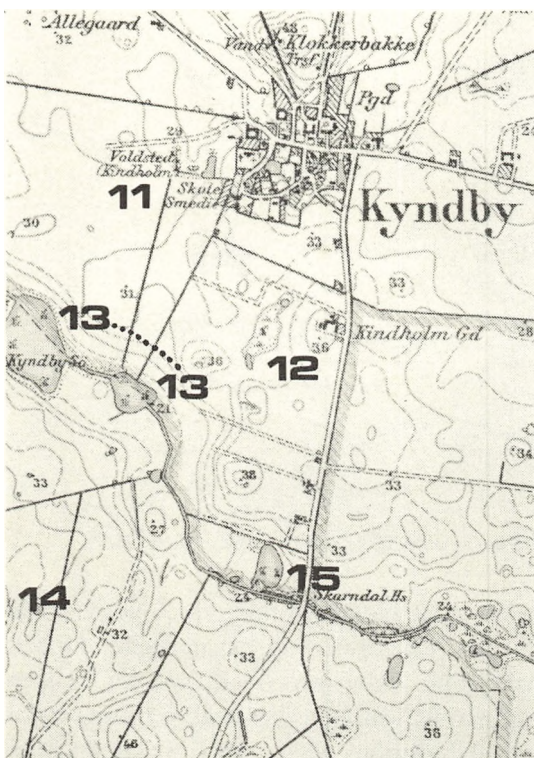
Vigtigt i selve Horns herred er opgivelsen af færgeforbindelsen over Roskilde Fjord mellem Tørslev Hage og Strandvangen ved den senere Færgedalgård i Oppe Sundby sogn.

Allerede på VSKOrig fra 1763 skrives der ud for Tørslev Hage »Gamel Færge Oppe Sundbye«, men hvornår forbindelsen er opgivet kan ikke med bestemthed fastslås. De navnemæssige belæg er knyttet til vejen mellem Tørslev by og færgestedet således **1**. MB 1682 »Hønse Spiels Aaes« – grænser mod nord til »Ferre Weien«, **2**. MB 1682: Ferre Spiels Aaes og MK 1772: Færgespiel, **3**. MK 1772: Færgeagre, her står der også på kortet »Gamle Færge«. En række lokaliserbare åse øst for Tørslev siges i MB at grænse til »Weien«, hvormed kun kan menes Færgevejen, men selv om dette navn forekommer en enkelt gang (**1**) er det ikke derfor nogen nødvendighed at færgeforbindelsen eksisterede endnu på MB's tid (1682). I hvert fald er der næppe tvivl om at færgestedets nedgang og ophør står i forbindelse med ophjælpingen af Sundby Færge ved Frederikssund, jfr. KB 10/7 1585 og 16/8 1624.

Navnemæssigt veldokumenteret er en forbindelse vestpå fra Lyngerup. Ved **1** ligger MB 1682: Broestøckerne, Broeled og Broeleds Wey (MK 1771: Broestykker), ved **2** MB's Wads Agere og ved **3** MB's Wads Moeße. Ved **4** ligger MB's Holme Ager Aaß, der må have forbindelse navnemæssigt og topografisk med MB's Holmebroe, der nævnes i forbindelse med Wads Moeße (**3**). Videre kan vejlinjen følges til navnet MB 1682 Tarme Strøg Aas, **5**. Som kortet viser er det rimeligt at se de fire navnekomplekser (**2** + **3** udgør ét kompleks) som vidnesbyrd om

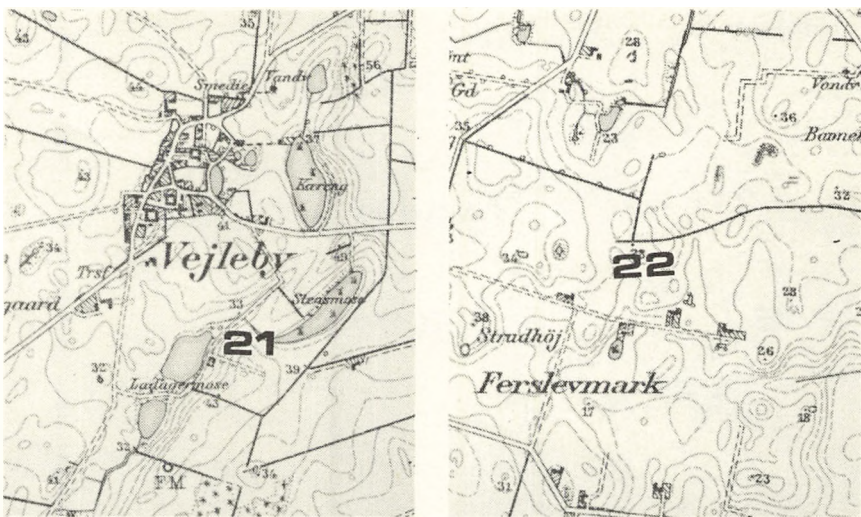
Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblad 2926 1:20.000. Copyright. A. 25/79.

Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblad 3026 1:20.000. Copyright. A. 25/79.

samme vejlinie. At der heri indgår navne såvel på -bro som på -vad må ses som udtryk for en aldersforskel navnene imellem og må tolkes som udtryk for omklassificering af vejen, hvis -bro angiver en fast, niveaufri krydsning af vand. Det er dog ikke sikkert at bro anvendes i denne (den nuværende) betydning her. Under alle omstændigheder refererer alle navnene 1 – 4 sig til passage af samme vandløb/mose. Navnet Tarmestrøg betyder snarest 'strøg (se kap. 2) der er smalt som en tarm'. Om vejen har været forbindelsesvej til Orebjerg eller til kysten vides ikke. Det sidste (eller begge dele) ville være en rimelig tolkning, idet vejens formål da kunne være transport af korn til udskibning for maling. Det vides nemlig fra MB 1682 at Lyngerup lod male i Vintre Møller i bunden af Isefjord og dette forhold forudsætter søværts transport. Tolkningen styrkes yderligere af navnet 6 MK 1791 (Orebjerg) »Møllerhaugen eller Møllevad«.

Betydelig usikkerhed knytter der sig til nogle navne mellem Kyndby og Venslev. Der kan være tale om en gammel mere direkte forbindelse

Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblad 3026 1:20.000. Copyright. A. 25/79.

mellem de to byer men der kan også blot være tale om de pågældende byers adgangsveje til Kyndby Sø. Det drejer sig om navnene: **11 MB 1682: Stieagers Aaß**, **12 MB 1682: Skowagers Aaß**, syd for hvilken Skarndahls Broe skal ligge og snarest ved åsens sydvestlige hjørne, hvor den løber helt hen mod Skarndalsgrøften, **13 13** (usikker lokalisering) MB 1682, Egeleeds Aaß, hvor -led må vidne om vejpassage og **14 MB 1682: Sties Aaßen**. Til indicierne for en forsvunden forbindelse Kyndby-Venslev kommer at den nuværende vej, den såkaldte Skovvej (se ndf.), mellem Kyndby og Venslev er ejendommelig ved at udgå som sidevej fra vejen til Svanholm. Det kan være en gammel, sekundær alternativvej eller det kan som dens gamle navn siger, være en mere lokal skovvej. Og da vel at mærke en skov som kan antages at have ligget ved Skarndalsgrøften, jfr. **12 Skowagers Aaß** i MB og jfr. **15 29/10 1561: Lundeled**.

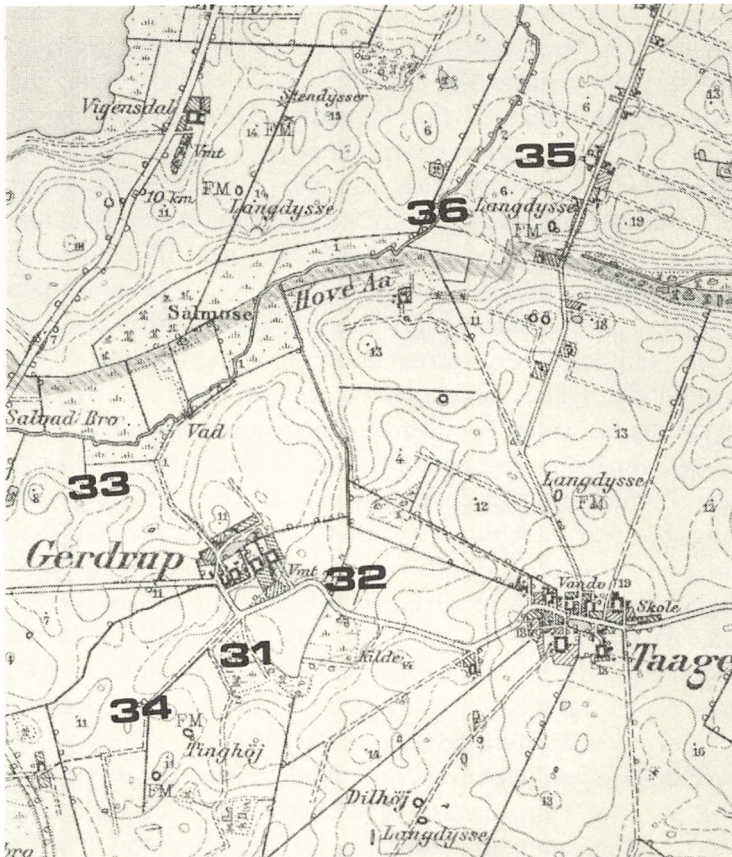
To mindre forbindelser er ligeledes forsvundet i før-kartografisk tid, **21 MB 1682: Sties agere** og **22 MB 1682: Slagter Sties Aggere**. Disse forbindelsers formål eller alder lader sig ikke nærmere bestemme.

Fra det udvidede sjællandske område omfattende det gamle Roskilde amt skal der i det følgende nævnes nogle før-kartografiske vejlinier som synes at have indgået i det mere overordnede vejnet.

På VSKOrig har hovedvejen fra Gerebro til Værebro samme forløb som i dag. Den passerer altså Værebro Å ved Øvre Værebro, mens som endnu i begyndelsen af århundredet en gren af vejen fører nordvest over

til Nedre Værebros. Imellem disse lå den oprindelige Værebros, på VSK markeret »gamel Værebros« men uden forbindende veje og lidt sydligere navnemæssigt bevidnet gennem MB 1682: Broe Høye og Broe Agre. Om selve broen, se Hans Stiesdal i Fra Frederiksborg Amt 1952 og A. Wittendorff p. 234. Syd herfor mener Stiesdal – uden belæg som Wittendorff påpeger – at landevejen har gået via Gundsømagle og Kirkerup. For Stiesdal er tanken vel først og fremmest et spørgsmål om tilstedeværelsen af gamle kirker og der synes ikke med Wittendorff at være særlig grund til at udbygge denne forestilling ved at koble Ågerup ind på linien. Det bliver da ikke længere en forbindelsesvej fra Roskilde nordpå, og selv om vejen fra Ågerup til Værebros kun er afbrudt ved Hove Å, så er det netop på dens vanskeligste sted hvor den udvider sig til den langstrakte Gundsømagle Sø. Der er dog visse indicier for at vejen har fulgt en østligere linie end nu, men ikke så østligt som Kirkerup-Gundsømagle. For det første er det påfaldende, at mens der kan påvises meget gammel bro ved Værebros Å og en »Gierderups brou« i 1604-05, der formentlig er = Gerebros, kendt i hvert fald MB 1682: Broe Agre, bærer passagen over Hove Å et navn på -vad, Salvad (nu Salvad Bro). For det andet peger navnene **31** MB 1682: Lille Svine Broe og **32** MB 1682: Træbroe Agre på en forholdsvis velanlagt vej øst om Gerdrup. I dette mønster passer **33** MB 1682: Pile Broe Agre ikke, mens derimod det i Indberetning 1921-22 optrædende navn **34** Tingvej (fra Gundsømagle til Gerebros) direkte beretter om en vejforbindelse med en lidt østligere linieføring og utvivlsomt med passage af Hove Å enten ved Hejnstrup, jfr. **35** I 1921-22: Tingmandestien eller længere sydpå ved **36** I 1921-22: Ventebroen (her har været en bro). Skal navnet »Gierderups Brou« placeres på denne vejlinie må det som ovenanført være = Gerebros og ikke som alternativt foreslået af Wittendorff være en bro over Hove Å thi hverken **36** eller broen ved Hejnstrup ligger i Gerdrup ejerlav endsige Kirkerup sogn og de har heller ikke umiddelbart ført til Gerdrup, idet de må have passeret Tågerup ejerlav først.

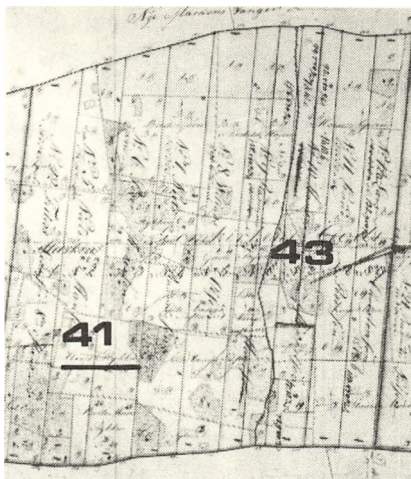
I 1257 13/8 nævnes Brordrup i Gadstrup s. som »Brothorp«, og selv om kildens stednavneformer er af svingende kvalitet er der dog ikke grundlag for anden tolkning af navnet end den at forleddet er substantivet 'bro' i én af dets to hovedbetydninger. Efter bebyggelsens beliggenhed er der ingen tvivl om, at den 'bro' der sigtes til må have været anlagt for passage af de syd for byen liggende mosedrag (Gadstrup Mose, Ramsømaglesø, Brordrup Mose) og at det må have været nødvendigt med et ret omfattende anlæg. Hverken navnemæssigt eller på anden måde er der imidlertid vidnesbyrd om nogen passage af mosen det

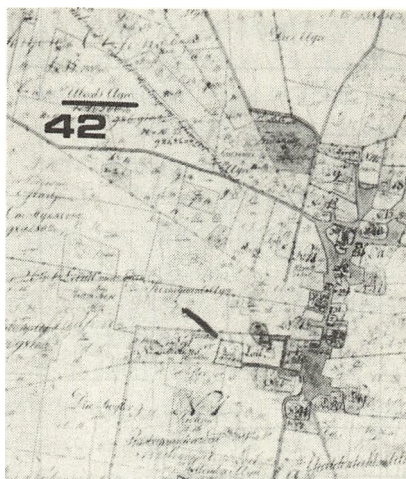
Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblad 3127 1:20.000. Copyright. A. 25/79.

pågåeldende sted, og endnu i dag viger vejene vest- eller østpå 1 1/2 – 2 km for at komme over. Det er rimeligt at se Brorstrup som et punkt på en vigtigere vej sydpå ud af Roskilde, måske med sydsjællandsk destination i Køge, der endnu 1257 kun var i sin vorden og endnu uden købstadsretigheder. Der er ikke navnemæssigt belæg på at forfølge disse hypoteser.

Et særligt problem frembyder Johs. Mejers kort og de derpå indtegnede veje. Både byer og veje er tit temmelig misvisende placeret, og selv om Mejers arbejde alene ved sit omfang aftvinger respekt er det velkendt at også mange regulære fejl kan påvises. At fastlægge veje, der alene kendes hos Mejer ved hjælp af stednavne bliver derfor en opgave der ligger på linie med opgaven at fastlægge før-kartografiske vejlinier. På Mejers kort over Københavns Amt (udg. bd. 1 pl. X) forbinder to veje Roskilde med København. Den nordlige og ofte omtalte er velkendt og

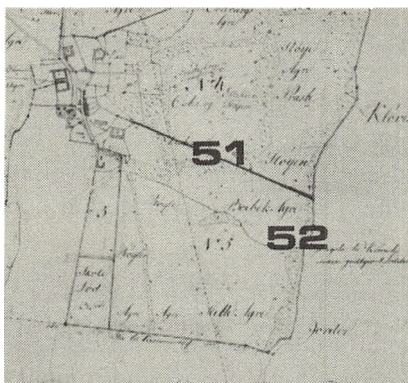

Udsnit af MK 1805 Lillevang,
Vindinge sogn

Udsnit af MK 1786 (1805)
Reerslev by og sogn

indiskutabelt den gamle alfarvej mellem de to byer. Den sydlige er efter Victor Hermansen og med tilslutning af Wittendorff = kongevejen mellem København og Roskilde. Det er da også en tiltalende tanke, men det er dog påfaldende, at mens alfarvejen bortset fra placeringen i forhold til Risby forløber korrekt, fremviser den sydlige vej tolket som kongevejen meget grove afvigelser, idet den løber syd om Kragehave og Høje Tåstrup og Glostrup samt nogle unavngivne signaturer, hvoraf den ene med rimelighed kan tolkes som Tåstrup Valby og den anden med usikkerhed som † Vesby 43. Det må derfor overvejes, om ikke den afsatte vej afspejler en anden alfarvej, som kunne finde bekræftelse i et

Udsnit af MK 1799 Borup by og sogn

eller to marknavne fra Markbogen 1682, nemlig **41** Alwey Aas og (mere usikkert) **42** Aalweys Agre, begge navne tillige kendte fra MK, nemlig **41** (1805) Alvers Stykker og **42** (1786, 1805) Alveds Agre. Som det fremgår holder denne alvej sig fri af vejen fra Roskilde til Vindinge, og der er derfor ikke identitet med vejen Roskilde-Vindinge-Reerslev som ses på VSKOrig og VSK. Derimod er der god overensstemmelse med Mejer, der holder Vindinge langt syd for vejen men passerer tæt syd om en mindre ikke-sogneby, der dårligt kan være andet end den nedlagte Vesby. Både Vindinge og Reerslev er dog placeret for sydligt, og hvis **42** i det hele har sammenhæng med Mejers vej, må denne have forløbet ganske nær Reerslev, hvilket dog også lader sig forene med at den skal passere nord om Lille Vejleås kilder.

Områdets sidste før-kartografiske nedlæggelse, som rækker ud over det rent lokale er bevidnet af navnet Kiøgeweis Agre (MB 1682) som må have ligget omtrent som **51** på kortet. Der har været tale om en strækning, der har forbundet Kløvested direkte med Borup og hovedgården Svenstrup. Om årsagen til denne vejstræknings opgivelse kan intet oplyses. Den er på MK og senere erstattet af en formentlig noget sydligere beliggende sti, jfr. kortet **52**.

Vejlinier der har gennemløbet omklassificering før kartografisk tid

Den fuldbyrdede opgivelse af en færdselslinie må formodes altid at have haft et forstadium, hvor forfald og deklassering efterhånden har fået overtaget. Dette fremgår af en række navne fra de forskellige områder, men også det omvendte forhold, at en færdselslinie udbygges og forbedres i før-kartografisk tid lader sig i en række tilfælde dokumentere. Af og til fremgår ændringen af selve navnene, mens det i andre tilfælde er nødvendigt at sammenholde navnene med realoplysninger, hvilket i praksis vil sige kortsignatur og appellativ omtale på kort. Her som i det foregående og det følgende vil hovedvægten blive lagt på de typiske eksempler, såvel hvad angår det enkelte geografiske område som den navnetypologiske situation.

Et godt centralt eksempel er navnene omkring ejerlavsskellet mellem Torup og Hellum, hvor vejen fra Hellum fører til Torup kirke. Her passerer vejen EB 1683 (Hellum) »steenbrorende«, svarende til EB 1683 (Torup) »steenbroen paa Hellum kirkeveg«. I EB for Hellum omtales

selve forbindelsen mellem Hellum og kirken som »Kirkestien«. Da det ikke er sandsynligt at vejlinien, hvis eneste formål må være at tjene som kirkevej for Hellums beboere, har været sti vest for renden og vej øst for eller at de forskellige efterled afspejler vaklen i de navngivendes realbedømmelse, er den tolkning sandsynligst, at de to (tre) navne afspejler forskellige udmøntningstidspunkter. Med andre ord at der er tale om en sti, der – f.eks. i forbindelse med mere udbredt behov for kirkekørsel – er blevet udbygget til vej.

Epexegetisk bevidnede omklassificeringer kan belægges med flere tilfælde fra det nørrejske område. Hvis navnet Skibsted – hvad der forekommer mest sandsynligt – sigter til overfartssted for en landevej Ålborg-Hadsund, er det siden 1552 24/2 KB belagte Skibsted Bro et eksempel på, at et tilføjlet artsled (bro) giver mulighed for at aflæse en udvikling. I øvrigt omtaler selve kilden fra 1552, at broen forholdsvis nyligt er blevet opført, og selve navnenes vidnesbyrd har altså ikke i dette tilfælde overordnet bevisbyrde.

Kun navnemæssigt belagt er derimod MB 1683 »Møllsti Weyen(s Aars giøe)« i Hyllested i Suldrup s. Delvis gælder dette MB 1683 (Mosbæk by, Giver s.): Birste Brois Wangs giøe, MK 1795: Bidsted bro Krog, der modsvares af det nuværende Bidstedbro Vad. I første tilfælde afspejler navnet en udbygning fra sti til vej, i andet tilfælde derimod en deklassering, der svarer til at mens MK viser vejforbindelse herover må man nu via Astrup for at komme fra Giver til Sønderup. Forleddets 'bi(r)ste', 'bidsted' er uklart, men mest nærliggende er det dog at tolke det som substantivet bedested egl. 'græsningssted for (ventende)kreaturer' og da vidnende om overgangsstedets anvendelse og beskaffenhed (ingen bro) før MB's tid. Vejen Sønderup-Mosbæk, der omtales 22/6 1500, er utvivlsomt identisk med vejen over Bidstedbro Vad.

Udskiftning af artselementet som vidnesbyrd om en opklassificering foreligger vist nok i tilfældet MB 1683 »Mellemstij og Taastrup Weys Giøe«, der modsvares af MK 1794 »Mellem Veiene« i Drastrup, Frejlev s., Hornum h. Det skal dog bemærkes, at den samme årsgøde (∴mark) andetsteds i MB omtales som »de agre mellem stien og Tostrup vey«. Af MK-kopiens X fremgår beliggenheden og det ses da at stien, der 1683 må opfattes som en kirkesti, idet årsgøden da siges at indeholde »Et Skiffte ... wid Kirkestie«, modsvares den senere landevej, mens Tostrupvejen endnu fører forbi Oddershøj og over Frejlev grund. Denne vej nedlægges i nyere tid.

Med hjælp i realforholdene på tidlig kartografisk tid kan udvikling (opklassificering) dokumenteres i en række tilfælde, typisk er EB 1683

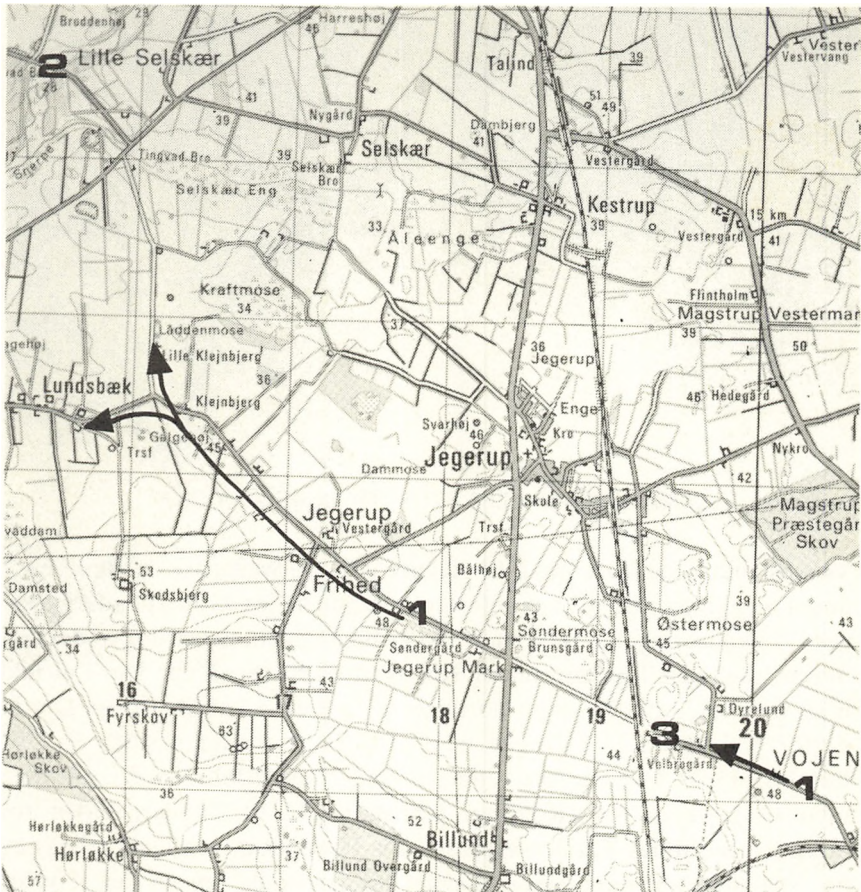

Udsnit af MK 1794 Drastrup, Frejlev s.

»Brøndum stie«, der passerer ved skelgangen langs den nordlige grænse mellem Siem og Store Brøndum. Det kan ikke betvivles at der her er tale om den nuværende vej, der vises allerede på VSKOrig 1785 og MK Siem 1788 (1810).

Det sønderjyske område er som allerede omtalt tidligere ikke rigt på informationer angående før-kartografiske tilstande. Men det er som ved de egentlige nedlæggelser også her muligt at pege på et par markante deklasseringer. Allerede omtalt er den kendte Sakservej syd for Vojens.

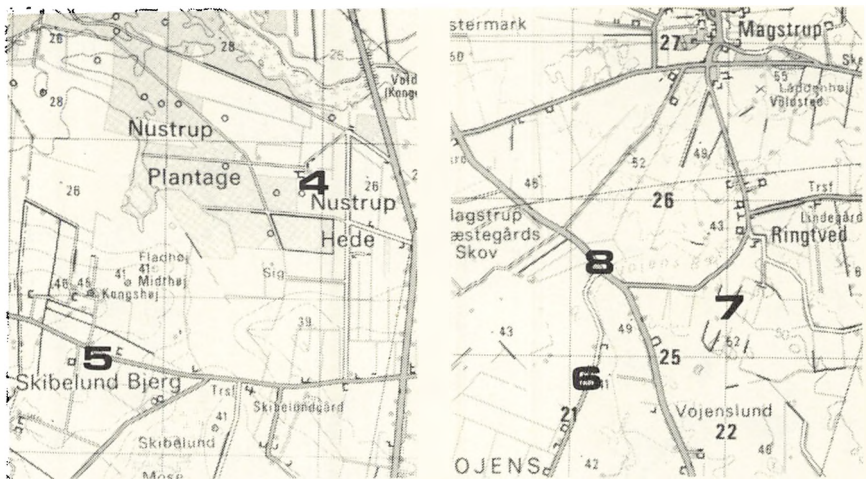
Hvorvidt den Ribervej, der jfr. kortet omtales på forskellige punkter i Gram herred, på VSKOrig's tid (1798-99) er sunket til sognevejsstatus er svært at bedømme. Men i hvert fald er dette tilfældet i nyere tid. Landevejen kan følges på følgende punkter. 1 omtales i boniteringssager fra 1789-90 som Riber Vey, Riber eller Slæe Vaid Vey. Omtalen er ikke egentligt lokaliseret ud over til Jegerup sogn, men vedrører den viste vej, og alternativnavnet viser at Ribevejen (eller en af dem) har drejet nordpå mod Slævad ved den gamle Klejnbjerg kro. Også ved Slævad i Oksenvad sogn omtales i samme kildegruppe »Riber eller Slæe Vaid Vey« (2). Ved

Grundkort Geodætisk Instituts kort 1212 IV 1:50.000. Copyright. A. 25/79.

3 omtales – stadig i samme kildegruppe – vejen som 'adelvej' i forbindelse med omtalen af »Hoelbroe« (jfr. nuv. Volbrogård). Vejen over Slævad har dog ikke været den eneste vej mod Ribe. Ved **4** møder vi i boniteringssag fra 1790 »(Süden den) Ribberweg« og ved **5** kendes fra 1790 og frem til Indberetning 1912 Ribberweg → Ribeveiaeger. Forbindelsen mellem **1** og **4** hhv. **5** dokumenteres af naturnavnet Ribervad (Bonit. 1778) i Nustrup Bæk ejerlaug. Den sidstnævnte vej forbi **5** må være identisk med Mejers landevej fra Haderslev til Ribe (jfr. kort).

En diagonalt nordøst-sydvestløbende vej til Tønder (fra Christiansfeld og Kolding) kan belægges et par steder. Også for den gælder, at de enkelte vejstykker stadig eksisterer, men ikke i kartografisk tid indgår i det overordnede vejnet. Vejen vises ikke på Mejers kort. Ved **6** under

Grundkort Geodætisk Instituts kort 1212 IV 1:50.000. Copyright. A. 25/79.

Vojens findes på kort fra 1783 navnet »Tönderwegager« og omkring 7 under Ringtved nævnes i boniteringsinstrument fra 1791 »Tönderveyager«. Lokaliseringen er ikke helt sikker men navnet hører dog under alle omstændigheder hjemme under Ringtved ejerlaug, så der kan i al fald ikke være tale om den noget nordlige vej sydvest ud af Magstrup. Der er derfor god grund til at regne med at 8 Loftbro (kendt siden B 1791 Lautbroe) ikke blot har ført vejen fra Haderslev til Jels over Vojens Bæk men også vejen fra (Kolding) Christiansfeld til Tønder. Uden for området genfindes Tøndervejen syd for Hjerndrup i en landmålingssag fra 1780 som »Tönder Vey«. Navnet bruges stadig om en del af vejen Hjerndrup-Simmersted.

Det sydfynske undersøgelsesområde giver med hensyn til spørgsmålet om omklassificering ikke meget eller for områdets samfærdsel særlig centralt stof.

Udbygningen af landevejen Svendborg-Odense over Kværndrup-Ringe (= nuv. hovedvej 9) kan dog navnemæssigt følges på følgende måde: Det eneste MB-navn med relation til vejstrækningen mellem Gultved i nord og Svendborg i syd er G Guldtuede Stende schiffte. Resten af navnene er yngre, fra slutningen af 1700-tallet og omfatter dels to navne på -led dels to på -bro (mærket X) samt navnet »Langs Veyen« (MK 1802) syd for Dongs Højrup. Tilstedeværelsen af en stente i forbindelse med passage af et skeldannende vandløb gør det ikke muligt at antage egentlig vej samme sted (jfr. kap. 2). Landevejen Odense-Svendborg kan derfor ikke have passeret her men har snarere gået længere vest på over

Grundkort Geodætisk Instituts atlasblad 3816 1:40.000. Copyright. A. 25/79.

Kirkeby og Stenstrup, hvor et navn »Landeveys Stykkerne« kendes på MK 1787. Vejens manglende alder – i al fald som overordnet vej – fremgår også af at den ikke er afsat på Ole Rømers optegningskort fra 1697 og heller ikke omtales blandt de milepælsførende landeveje i Kai C. Uldalls gennemgang af Tilstanden i Nyborg Amt ved Aar 1743 (Svendborg Amts Aarvog 1916). Steen B. Böchers vage omtale af forbindelsen Odense-Svendborg (op. cit. p. 154) har således ikke gyldighed for den sydligere del før hen i slutningen af 1700-tallet.

Det sjællandske storområde kender flere før-kartografiske omklassificeringer, men én overgår dog dem alle i vigtighed, nemlig det forfald der ramte den omkring 1640 på gammelt grundlag anlagte kongevej mellem Roskilde og Skjoldenæsholm (-Ringsted). Dens status som kongevej og forhold til øvrige veje er grundigt behandlet af Alex Wittendorff p. 264 ff., men der kan dog være grund til at se den navnemæssige side klaret for sig ved hjælp af omstående kort, idet det er gennem navnene Wittendorff mobiliserer sit endelige bevis for denne kongevejs eksistens, og så har han endda ikke alt med.

Ved **1** har MK 1793 navnet »Kongeveis Ager« og samme navn forekommer i samme kilde ved **2**. Ved **3** (stipling angiver usikker lokalisering) nævnes i Lille Oremark i MB 1682 »Ved Konge Weyen« og Særløses sydøstlige vang (**4**) hedder i markbogen »Konge Weis Wang«. Ved **5** angiver MK 1807 »Den gamle Konge Vej til Særløse«, og ved **6** står der »gamle Kongs Wej mellem Raunsholdt og Aunstrup«. Imellem **5** og **6** ligger så formentlig Aunstrups »Konge Wei Holm Aas« i MB 1682 i Kongevangen. Endelig ved **7** finder vi Ravnholts ene vang benævnt »Kong Weis March« i 1682, og den indeholder da »Kongeports Ager«. Til disse navne føjer sig yderligere nogle af Wittendorff nævnte, som indeholder Konge-. Dels sydvest for **7** Kongedamshus og Kongedammen, dels nordøst for **1** ved Assersmølle, hvor Kongevejen passerede Kornerup Å. Her hed broen i 1639 i flg. Wittendorff efter lensregnskab 29/4 1639 Kongebroen, og fra bilag til lensregnskabet 1642-43 citeres »Paa Kongelig Majestæts wey til Harested flyd [ɔ: flyttet] den por dt wed adsserups gaarde« [ved Assersmølle]. Da der ikke anlægges andre, nyere kongeveje her, er det klart at 'gammel' i **5** og **6** betyder 'forhenværende' og altså indicerer deklasseringen.

Strækningen mellem **1** og **7** lader sig navnemæssigt særdeles vel følge som kongevej. Det er imidlertid tankevækkende, at denne strækning i hver sin ende har indeholdt en port, og at man på hele den resterende del af vejen kun har et eneste navn, der angiver kongevejsstatus nemlig »Kongelidtz Stycherne« under Egtvedgård i MB 1682, og at man endog

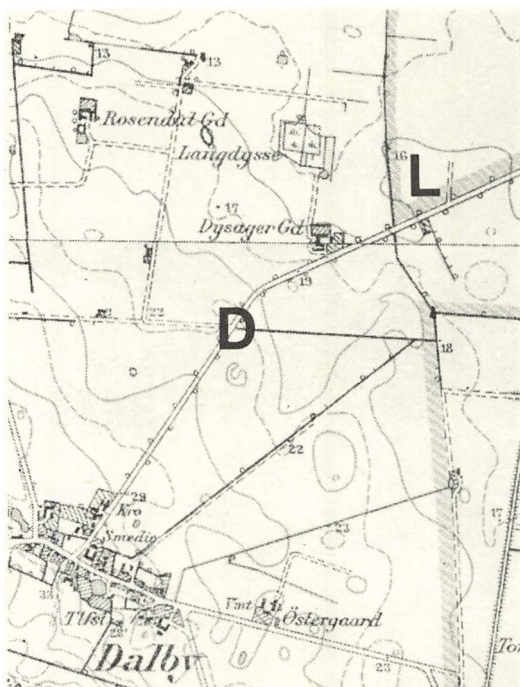
Grundkort Geodætisk Instituts kort 1513 III + 1513 IV 1:50.000. Copyright. A. 25/79.

mellem Assersmølle og Roskilde ikke kan udpege vejens forløb. Nåede vejen trods alt aldrig at blive helt færdig?

Deklasserede og nedlagte strækninger af den gamle alfarvej fra København over Roskilde til Ringsted er allerede fyldigt beskrevet i artikler af J. T. Lundbye og Victor Hermansen og A. Strange Nielsen samt hos Wittendorff og forandringerne er desuden ganske unge.

Af før-kartografiske omklassificeringer skal i øvrigt nævnes fra selve Horns herred følgende typiske eksempler på anvendelsen af forskellige artselementer om samme færdselslinie i naboerjlaug:

Mellem Dalby og Lyngerup tales der på Lyngerupsiden (L) om

Grundkort Geodætisk Instituts målebordsblade 2926 + 3026 1:20.000. Copyright. A. 25/79.

Dalbysti (MB 1682: Dalbye Sties Ager Aasz og MK u.å.: Stiesagre) på Dalbysiden (D) om Vejagre både 1682 og 1798 (MK).

Af ændringer i det samme navn kan også et par omklassificeringer aflæses. Som skoleeksempel kan stå den nuværende Præstebro på vejen mellem Dåstrup og Ørsted, i Dåstrups Østermark. Den er bevidnet i MB 1682 som »Storre Preste Was Aas« og »Lille Preste Was Aas«. MK 1784 viser derimod blanding, idet der her forekommer dels en »Præstevad Holm« dels en »Prestebroek Mark«. Dette sidste navn er yngre end 1682, idet den tilsvarende mark da hedder Østermark.

Gammel færdselslinie bevidnes af de middelalderlige ca. 1170 Gefnewathe (Vit. sanct. 196), ca. 1200 (Vit. Sanct. 448) Gæffnewadh, 14/11 1203 (1313-ca. 1350) Giafnwath og 1347 og 1356 (1476) ÆDA I 120 Boordhæwætle, 14/8 1453 Bordhwædhle skow, nu Borrevejle. Forleddet i det første navn er et vandløbsnavn, der også indgår i det erstattende og nuværende bebyggelsesnavn Gevninge. Lokalteterne vidner uden tvivl om færdselslinien Roskilde-(Holbæk-)Kalundborg, der også idag passerer disse lokaliteter. Hvorvidt Borrevejle ('vadestedet ved kanten, skrænten') som foreslået af Steen B. Böcher alene bar færdslen til

Langtved færge er vel tvivlsomt og lader sig i al fald ikke udlede af navnene. I følge ÆDA ligger Legerup mølle i Borrevejle og det tør da antages at landevejen her har passeret Helligrende ved selve møllen. Dette er dog ikke ensbetydende med at der har været bro allerede da og at vejlen (∴: vadestedet) har været opgivet. Bro eller i hvert fald fastere passage på stedet omtales i KB 1559 8/11, hvor Horns, Volborg og Merløse herreds bønder tilsiges til at udbedre den dårlige vej i Borrevejle og gøre en god vej 'med stenbroer og andre broer'. I KancBr 2/8 1574 omtales den meget forfaldne »Giefninge Bro«, den senere Lænkebro. Denne bro er rimeligvis det gamle Gjafnvads afløser.

Kapitel 6.

Afsluttende bemærkninger.

De foregående kapitler har behandlet stednavneres muligheder for at give oplysninger om samfærdselshistorien. Det vil fremgå af registret og de tilhørende steder i fremstillingen, at selv de forholdsvis små undersøgelsesområder kan opvise en stor og varieret mængde navne. Fra sonderinger i og afstikkere til ellers ikke behandlede dele af landet kan det med sikkerhed antages, at de valgte områder har været så pas store, og godt fordelte, at undersøgelsen er repræsentativ for situationen i hele landet.

De enkelte kapitler samler i sig selv navnene i forskellige sammenhørende grupperinger og fører dermed frem til en delkonklusion.

Den mere overordnede konklusion af materialet fremgår af det foregående kapitels oplysninger om tidligt nedlagte eller deklasserede veje. Dette kapitel er tillige i sig selv et indirekte bidrag til diskussionen om hvor stor bestandigheden i vejnettet kan antages at have været. Problemerne vedrørende dette er senest formuleret af Alex Wittendorff p. 35ff., og selv om det lige så lidt er hans som det er nærværende rapports formål at fokusere på vejnettets stabilitet alene, så går dog problemet som en rød tråd gennem Wittendorffs bog, og han må (p. 308f.) som også jeg konkludere, at spørgsmålet om vejkontinuitet ikke kan besvares entydigt. Der skelnes mellem selve vejenes eksistens og de af færdslen foretrukne veje. Hvad det sidste angår er Wittendorffs konklusion, at der sker betydelige ændringer i den vigtigere færdsels valg af veje, og det svarer til denne rapports tale om omklassificering. For de faktiske vejstrækningers vedkommende konkluderer Wittendorff, at der »har kontinuiteten været umådelig stor«, fordi det for en stor del er de gamle landsbyveje, der har dannet grundlag for vejnettet op til vejreformerne. Disse landsbyvejes kontinuitet strækker sig fra landsbygrundlæggelsen til 1700-tallet (p. 309 øverst). Wittendorffs forskningsemne er det overordnede, højklassede vejnet, og da ændringer i dette ofte fører til en deklassering er det ikke overraskende, at landsbyvejene betragtes som en stabil basis.

En så vidtgående og kategorisk slutning peger nærværende rapport ikke på. Det vil fremgå af foregående kapitel, at ikke helt få landsbyveje og øvrige mindre kommunikationslinier er nedlagt eller omlagt til ugenkendelighed i før-kartografisk tid. Heller ikke landsbyvejene kan generelt tages til indtægt for urgammel stabilitet.

Summary

Place-names and the history of communications by land and sea in Denmark.

The aim of this study, which has been carried out under the auspices of the Danish Research Council for the Humanities, is to exploit the information provided by local place-names about one of the functions most essential for the smooth running of society – communications by land and sea. A point has been made of concentrating on information that could not be derived more easily or at all from other sources. This means that the emphasis is laid upon conditions as they were before the publication of the oldest reliable and detailed maps in the 1760s and later.

Four areas have been selected for detailed treatment and all the name material from these areas has been examined and exploited (cf. the map on p. 18). The name material from the rest of the country has also been taken into account, however, whenever it has been considered to be of general relevance.

The disposition of the survey is as follows: chapter 1 deals with aims and methods, while chapters 2, 3 and 4 contain a linguistic and onomastic treatment of the material from the selected areas. The names and their elements are interpreted and an attempt is made to date the coining of the names. These chapters can be read independently as a contribution to the dating and interpretation of the total body of names for one cultural phenomenon. They also serve, however, as an introduction of the discussion in chapter 5 of the question of the abandonment and degradation of roads. This is the central chapter of the survey, linking as it does place-names and society, for the present study is merely the first to appear of a number of studies with the general title 'Place-names and society'. These are designed to exploit place-name research to throw light on conditions and events in society at a period when other sources of information are rare or non-existent.

Chapter 6, which contains the conclusions that have been drawn from the survey, is translated here in its entirety:

The preceding chapters have dealt with the possibilities that are offered by place-names as sources of information about the history of communications by land and sea. The index and the relevant entries in the text reveal that even the comparatively restricted areas that have been selected for study provide a plentiful and varied body of names. Reconnoitering in, and digressions to, other parts of the country have confirmed that the selected areas are sufficiently large and sufficiently well distributed to ensure that the results of the survey are representative for the country as a whole.

In the individual chapters the material has been assembled into different groupings of related names and these are in themselves illuminating.

The major conclusion is revealed in chapter 5, with its information about roads that had been abandoned or degraded at an early date. This chapter also makes an indirect contribution to the discussion of the degree of continuity of the road system. The most recent description of the problems related to this question is that by Alex Wittendorff pp. 35ff. Although it was no more Wittendorff's aim, than it is the aim of the present survey, simply to focus attention on the stability of the road system, the question forms the leitmotif of his book. His conclusion (pp. 308f.) agrees with mine, namely that it is impossible to give a definite answer to the question of the stability of the road system. He draws a distinction between the actual existence of the roads and the selection of roads by traffic. It is Wittendorff's conclusion that there were considerable changes in the course of time in the roads that were selected as main roads by the more important traffic, a conclusion which is echoed in the present survey's talk of reclassification. With respect to the existence of the roads themselves, however, Wittendorff comes to the conclusion that »continuity has been extremely great«, since it was largely the old roads linking villages that formed the basis of the road system, until the period of the road reforms. He considers that the continuity of these village roads stretches from the time of the foundation of the villages until the 18th century (p. 309). The object of Wittendorff's research was the system of major roads and since changes in this network often led to the degradation of roads, it is not surprising that he looks upon the village roads as a stable basis.

The present survey does not point to any such far-reaching and categorical conclusion. Chapter 5 reveals that many village-roads and other minor lines of communication were abandoned or re-routed beyond recognition in the pre-cartographic period. This means that not

even the roads between villages can be cited as evidence for age-old stability.

Register

Registret medtager alle bogens stednavne undtagen sådanne som kun fungerer som lokalisering. Registrets stednavne er for undersøgelsesområderne henført til sogn og herred, mens der for øvrige navne tillige er anført amt efter den indtil 1970 gældende amtsinddeling. Registret medtager tillige de behandlede appellativer for færdselsårer.

- adelfarvej 33
adelvej 31, 33, 84
agedsted 114
Agstedblokker, S. Kongerslev s.,
Hellum h. 88
Akmade, Sommersted s., Gram
h. 89
Albeleje, se Ærøboleje
alfarvej 31, 33, 140 f.
almannevej 33
almindingsvej 33
Almstok, Randbøl s., Tørrild h.,
Vejle amt 51
alvej 31, 33
Alvejen, Torup s., Hellum h. 119
Alvejsagre, Reerslev s., Tune
h. 141 f.
Alvejsås, Vindinge s., Tune
h. 141 f.
Arvad, Bevtoft s., N. Rangstrup
h. 86, 130
Asferg, s., Nørhald h., Randers
amt 53
Asminderød, s., Lyng-Kronborg
h. 101
Babbesled, Kværndrup s., Sunds
h. 102
Bagenkop, Magleby s., Lange-
lands Sønder h. 67
Bankebro, Bregninge s., Sunds
h. 131
Barup, Lillebrænde s., Falsters
Nørre h. 102
bedested 114
Bedstedmose, Vedsted s., Gram
h. 86
Bentsled, Bjerreby s., Sunds
h. 102
Bernekås, Skuldelev s., Horns
h. 58 f., 94, 113
Bernekåsbæk, -mose, -ås, Skulde-
lev s., Horns h. 58
Bernevad, Skuldelev s., Horns
h. 94, 113
Bernevadsås, Skuldelev s., Horns

- h. 58
 Bertelsti, Skibby s., Horns h. 102
 Bidstedbro, Sønderup s., Hornum
 h. og Giver s., Års h. 86, 143
 Billund Kirkevej, Jegerup s.,
 Gram h. 30
 Bjerndrupvad, Sommersted s.,
 Gram h. 69
 Bjerndrupvads Eng, Sommersted
 s., Gram h. 70
 Bjørnvad, Brøndum s., Hellum
 h. 94, 113
 Blekkendals færgested, Skørping
 s., Hellum h. 121
 Bolbro, flere lok. 77
 Borrevejle, Gevinge s., Volborg
 h. 75, 150 f.
 Bredvejen, Bjerreby s., Sunds
 h. 84
 bro 47 ff., 55 ff., 63, 77 f.
 Broagre, Kirkerup s., Sømme
 h. 139
 Brokhøjsvejen, Bælum s., Hellum
 h. 125
 Broled, Gerlev s., Horns h. 135
 Broledsvej, Gerlev s., Horns
 h. 135
 Bromølle, Ferslev s., Horns h. 48
 Brordrup, Vor Frue s., Sømme h.
 og Gadstrup s., Ramsø h. 114,
 139 f.
 Brostumpen, Vor Frue s., Sømme
 h. 90
 Brostykkerne, Gerlev s., Horns
 h. 135
 Brændeled, Kyndby s., Horns
 h. 84
 brød 43, 104
 Brøndum Møllevej, Brøndum s.,
 Hellum h. 29 f.
- Brøndumsti, Brøndum og Siem s.,
 Hellum h. 144
 Bulbro, flere lok. 48, 77
 Børglum, s. og h., Hjørring
 amt 97
 bådeleje 64
 Bådeleje, Vellerup s., Horns
 h. 64
- Dalbysti, Gerlev s., Horns h. 150
 Dalbyvej, Kyndby, Krogstrup og
 Skuldelev s., Horns h. 70, 72
 dam 54 f.
 drag 65
 Drageid, Norge 65
 Dovnsklint, Magleby s., Lange-
 lands Sønder h. 67
 drej 65
 drift 47
 Dråby, s., Horns h. 65
 Dråby s., Mols h. 65
 Dråby s., Mors Nørre h. 65
 dyb 65
 Dybevad, Kirkeby s., Sunds
 h. 79
 Dybvæld, Agerskov s., N. Rang-
 strup h. 81
 Dyndvad, Sommersted s., Gram
 h. 79
 dæmning 54, 57
 Dødemand, Svendborgsund 91 f.
 dør 59
- Edelsstente, Thurø s., Sunds
 h. 102
 Egebro, Toftlund s., N. Rangstrup
 h. 77
 Egeled, Krogstrup s., Horns
 h. 77
 Egeled, Tved s., Sunds h. 77

- Egeledsås, Kyndby s., Horns
h. 138
- Egelænding, Landet s., Sunds
h. 89
- Ejbyvejsagre, Rye s., Volborg
h. 70
- Ejled, Bjerreby s., Sunds h. 84
- Esbønderup, s., Holbo h., Frederiks-
borg amt 101
- Farmoseeng, Selsø s., Horns
h. 44
- Felsted, s., Lundtoft h., Åbenrå
amt 53
- Felvad, Solbjerg s., Hellum
h. 53, 76, 104
- Fernesti, Lunde s., Sunds h. 76
- Fikshavn, Magleby s., Langelands
Sønder h. 63, 134
- Fiskersti, Vedsted s., Gram h. 92
- Fiskersti, Vellerup s., Horns
h. 92
- Fjællebro, flere lok. 48, 77
- Flavvej, Nustrup s., Gram h. 86
- Fløe Hule, Gravlev s., Hornum
h. 35
- Fogetengen, Brøndum s., Hellum
h. 45
- Foldgangsgøde, Vokslev s., Hor-
num h. 46
- forte, fortov 45
- Fortedamsgøde, Torup s., Hellum
h. 45
- Fortovsårgøde, Gunderup s., Fle-
skum h. 45
- Frueled, Bregninge s., Sunds
h. 92
- Fruensbro, Hov s., Langelands
Nørre h. 132
- Fruervej, Sønderup s., Hornum
h. 113 f., 116 ff.
- Fræer Møllevej, Fræer s., Hellum
h. 29
- Fræer Ålborgvej, Fræer s., Hellum
h. 28, 121
- fæl 53, 104
- fælsted 53
- færge 53 f., 63 f.
- Færgeagre, Gerlev s., Horns
h. 135
- Færgebrostykker, Dråby s., Horns
h. 50
- Færgedalsgård, Oppe Sundby s.,
Lynge-Frederiksborg h., Frede-
riksborg amt 135
- Færgehutterne, Bregninge s.,
Sunds h. 131
- Færgeoddegård, Gunderup s., Fle-
skum h. 50
- Færgespjældsås, Gerlev s., Horns
h. 135
- færgested 54
- Færgestræde, Helsingør 54
- Færgestræde, København 54
- Færgestræde, Malmö 54
- Færgevejen, Gerlev s., Horns
h. 135
- Fæsted, S. Hygym s., Frøs h. 46
- fæsti 46
- Fårbjerg, Agerskov s., N. Rang-
strup h. 44
- Fårevejle, Skråbelev s., Lange-
lands Nørre h. 44
- Fårkrog, Skodborg s., Frøs h. 44
- gade 40
- Gamle Borreveje, Fræer s., Hel-
lum h. 119
- Gamle Færge, Gerlev s., Horns
h. 135

- Gamle Kirkespang, Veggerby s.,
Hornum h. 51
- Gamle Kongevej, Særløse s., Vol-
borg h. 148
- gang 46
- Gangstiager, Sønder Tranders s.,
Fleskum h. 46
- Gerdrups Bro, Kirkerup s., Søm-
me h. 138 f.
- Gerebro, Kirkerup s., Sømme
h. 138 f.
- Gevnevad, Gevninge s., Volborg
h. 150
- Gevninge Bro, Gevninge s., Vol-
borg h. 150 f.
- Gildebro, K. Syv s., Ramsø h. 91
- Gildebrovand, Lunde s., Sunds
h. 91
- Gjavnvad, se Gevnevad
- Gramgyde, Gram s., Frøs h. 41
- Gravlev Hule, Gravlev s., Hornum
h. 35
- Grundfør, V. Lisbjerg h., Århus
amt 53
- Grædeengene, Lunde s., Sunds
h. 94
- Grædekrogen, Lunde s., Sunds
h. 94
- Grædeleddet, Lunde s., Sunds
h. 94
- Grønbrød, Kværndrup s., Sunds
h. 35, 43, 77
- Grønhulvejgade, Dal s., Fleskum
h. 36
- Grønnegade, Storvorde s., Fle-
skum h. 40, 77
- Grøn(ne)vej, Skørping s., Hellum
h. 35
- Grønsti, flere lok. 46
- Grønstiagre, Himmelev s., Sømme
h. 46
- grønvej 35 f., 77
- Grønvej 35 f., 126
- Gudingvejsagre, Sejlflod s., Fle-
skum h. 115
- Gulstav, Magleby s., Langelands
Sønder h. 67
- Gultvedstenteskifte, Kværndrup
s., Sunds h. 70, 146
- Gultvedsti, Kværndrup s., Sunds
h. 70
- Gunderstedvejen, Mov s., Fle-
skum h. 121
- gyde 40 f.
- Gydeagre, N. Dalby s., Ramsø
h. 41
- gænge 46 f.
- Gængnæs Krog, Skårup s., Sunds
h. 46 f.
- Halmølle, Bælum s., Hellum
h. 75
- Hambro, Øster Skerninge s.,
Sunds h. 103, 131
- Hammerfærge, Ferslev s., Horns
h. 53, 76
- Hannes Bådeleje, Ferslev s.,
Horns h. 56
- havelåge 64
- havn 63
- Havregade, Bjerreby s., Sunds
h. 84
- Hedesti, Bjerreby s., Sunds
h. 132
- Hejbæk (bro, vase), Rougsø og
Sønderhald h. 55 ff.
- Hellum Kirkevej, Torup s., Hel-
lum h. 30, 142 f.
- Hellumvejen, Brøndum s., Hellum
h. 123

- Herrensled, K. Sonnerup s., Volborg h. 111
- Hjartbro, Bevtoft s., N. Rangstrup h. 113
- Hollænderdybet, Øresund 65
- Holmebro, Gerlev s., Horns h. 135
- Holmgårds kirkevase, Møborg s., Skodborg h., Ringkøbing amt 57
- Horsestald, Volborg h. 22 ff.
- Hov- 110 f.
- Hovby, Fakse s., og h., Præstø amt 110
- Hove, s., Vandfuld h., Ringkøbing amt 110
- Hove, Smørum s. og h., Københavns amt 110
- Hovgård, flere lok. 110
- Hovgård, Frølev s., Stevns h., Præstø amt 110
- Hovled, Ferslev s., Horns h. 87
- Hovmandsbrinken, Ferslev s., Horns h. 116
- Hovstente, Stenstrup s., Sunds h. 87
- Hovvej, Bregninge s., Sunds h. 87
- Hudevad, Rolsted s., Åsum h., Odense amt 90
- hulvej 34 f.
- Hundige leje, Kildebrønde s., Tune h. 64
- Hundsvad, Rye s., Volborg h. 70, 114
- Hvolgyderne, Hasseris s., Hornum h. 40
- Hvorum Bro, Hvorum s., Onsild h., Randers amt 55
- Hvorum Vase, Hvorum s., Onsild h., Randers amt 55
- Hylleleje, Tune h.? 64
- hærstræde 31 ff.
- hærvej 31 ff., 84 f.
- Hærvejen, Sønderjylland 84 ff.
- Hønevad, Skibby s., Horns h. 86, 94
- Hønske, Ørsted s., Ramsø h. 42 f.
- Høvej, Jegerup s., Gram h. 86
- Høvej, Nustrup s., Gram h. 86
- Høvej, Skibsted s., Hellum h. 86
- Høvej, Vokslev s., Hornum h. 86
- Høve Stræde, Ods h. 39
- Håls Bro, Gunderup s., Fleskum h. og Gerding s., Hellum h. 50
- Hålsbroveje, Fræer s., Hellum h. 121
- Hårdvej, Vedsted s., Gram h. 80
- Idskov, Voer s., Dronninglund h., Hjørring amt 103
- Immervad, Vedsted s., Gram h. 75, 103
- Javngyde, Tulstrup, s., Gjern h., Skanderborg amt 41
- Jedsbro, Fræer s., Hellum h. 103
- Jedskov, Ryde s., Ginding h., Ringkøbing amt 103
- Jerstal Skovvej, Bevtoft s., N. Rangstrup h. 30
- Jested, Vilslev s., Gørding h., Ribe amt 103
- Jestrup, Sønderhå s., Hassing h., Thisted amt 103
- Jomfruled, Magstrup s., Gram h. 92 f., 109, 116
- jordbro 49, 58
- Jordbro, Havdrup s., Tune h. 58

- Kalundborgagre, Sonnerup s.,
Volborg h. 74
- Kastene, Vedsted s., Gram
h. 90, 115
- Kettevej, Hvidovre s., Sokkelund
h., Københavns amt 41
- kirkerist 62
- Kirkeristen, Højelse s., Ramsø
h. 62
- kirkesti 93
- Kirkesti, Frejlev s., Hornum
h. 143
- Kirkestien, Torup s., Helligum
h. 143
- kirkevej 75
- Kirkevejen, Ejby s., Ramsø
h. 34
- Kirkevejsskifte, Bregninge s.,
Sunds h. 131
- Kjeldsled, Skt. Jørgensbjerg s.,
Sømme h. 102
- Kløvested, N. Dalby s., Ramsø
h. 59
- Knubbestente, Kirkeby s., Sunds
h. 84
- Koksti, Hammelev s., Gram
h. 86, 94
- Konens Stente, Egense s., Sunds
h. 92
- Kongebroen, Allerslev s., Volborg
h. 148
- Kongedybet, Øresund 65
- Kongeledsstykkerne, Haraldsted
s., Ringsted h., Sorø amt 148
- Kongensvejsmølle, ?Solbjerg s.,
Helligum h. 32, 124
- kongevej 31 ff., 124, 148 f.
- Kongevej, Bregninge s., Sunds
h. 33
- Kongevej, Dråby s., Horns h. 33
- Kongevejen, Særløse s., Volborg
h. 148
- Kongvejholmås, Særløse s., Vol-
borg h. 33, 148
- Kongvejsager, Allerslev s., Vol-
borg h. 148
- Kongvejsagrene, Tikøb s., Lyn-
ge-Kronborg h. 33
- Kongvejsmark, Særløse s., vol-
borg h. 33, 148
- Kongvejsmarken, Gershøj s.,
Volborg h. 33
- Kongvejsvang, Særløse s., Vol-
borg h. 33, 148
- Kongstedlunds Vase, S. Konger-
slev s., Helligum h. 70
- kors, flere bet. 62, 67
- Korsebjerg, Fuglsbølle s., Lange-
lands Sønder h. 66 f.
- Korsebjerg, Magleby s., Lange-
lands Sønder h. 66 f.
- Korsebjerg, Stoense s., Lange-
lands Nørre h. 66 f.
- Korshøjen, Raus s:n, Luggude
h:d 67
- Korsled, Ollerup s., Sunds h. 62
- korsvej 29, 34
- Korsvejen, Solbjerg s., Helligum
h. 34, 124 f.
- Korsvejsås, Skibby s., Horns
h. 34
- Korsør, kbst., Sorø amt 67
- Kostenten, Stenstrup s., Sunds
h. 86
- Kragestente, Sørup s., Sunds
h. 94
- Krydsbro, Lunde s., Sunds
h. 109
- Kumlebjergget, Bøstrup s., Lange-
lands Nørre h. 66 f.

Kumlehøj, Skrøbelev s., Langelands Nørre h. 66 f.
 Kummelbjerg, Skrøbelev s., Langelands Nørre h. 66 f.
 kvi 41 f.
 Kvium, Hjerm s. og h., Ringkøbing amt 41
 ky 41 f.
 Kye, Bølling s. og h., Ringkøbing amt 43
 Kyngerne, Ølsemagle S., Ramsø h. 42
 Kyø, St. Ajstrup s., Slet h., Ålborg amt 43
 Kællingspangen, Syv s., Ramsø h. 51, 92
 Kællingestien, Blenstrup s., Hellum h. 92, 126
 Kællingevad, Kisserup s., Volborg h. 92
 Kætagerås, Fløng s., Sømme h. 41
 kætte 41
 Kættagrene, Ørsted s., Ramsø h. 41
 Købeled, Kværndrup s., Sunds h. 88
 Købeshoved, Lindelse s., Langelands Sønder h. 132
 Købeskov, Dåstrup s., Ramsø h. 94
 Købeskov, Veflinge s., Skovby h., Odense amt 94
 Købstedholm, Stoense eller Hov s., Langelands Nørre h. 133
 Køge Vejler, Tune eller Ramsø h. 53
 Køgevejsagre, Borup s., Ramsø h. 74, 142
 Køng, s., Hammer h., Præstø amt 41 f.
 landevej 29, 31 ff., 84
 Landevejsstykkerne, Stenstrup s., Sunds h. 148
 landing 63
 Landingen, Blenstrup s., Hellum h. 126
 Landingen, Gerding s., Hellum h. 126
 Langebroholm, Ferslev s., Horns h. 81
 Langebrokær, Ferslev s., Horns h. 81
 Langeled, Skårup s., Sunds h. 81 f.
 Langeled, Tved s., Sunds h. 81 f.
 Den lange Vej, Bregninge s., Sunds h. 81
 Langkilde, Lunde s., Sunds h. 82
 Langvæld, Nustrup s., Gram h. 81 f.
 led 59 f., 83 f.
 led, se også sejled
 leje 64
 Lervad, Kværndrup s., Sunds h. 78
 Lervad, Sørup s., Sunds h. 78
 Lervej, Vedsted s., Gram h. 78
 Libjergsvej, Kyndby s., Horns h. 72
 Lille Fårekæppen Ås, Skuldelev s., Horns h. 41
 Lille Svinebro, Kirkerup s., Sømme h. 139
 Lindøbroås, Lindelse s., Langelands Sønder h. 133 f.
 Loftbro, Hvorup s., Kær h., Ålborg amt 81
 Loftbro, Magstrup s., Gram

- h. 48, 81, 146
 Lohals, Hov s., Langelands Nørre
 h. 107 f.
 Lov, Hammer s. og h., Præstø
 amt 108
 Loversyssel, Århus amt 108
 Lugn = Mølleåen, Sokkelund h.,
 Københavns amt 102
 lænding 63
 Lænkebro, Gevninge s., Volborg
 h. 151
 Løjsbro, Lunde s., Sunds h. 80
 låge 60
 Låseled, Veflinge s., Skovby h.,
 Odense amt 81
 Låsled, Rødding s., Frøs h. 81
- Madelinsled, Bælum s., Hellum
 h. 102, 125
 Madelinsvejen, Bælum s., Hellum
 h. 102
 Maglebro, Allerslev s., Volborg
 h. 105 f.
 Maglebrænde s., Falsters Nørre
 h. 106
 Malkelågen, Lunde s., Sunds
 h. 62, 86
 Malkestien, Krogstrup s., Horns
 h. 86
 Malkestætte, Osted s., Volborg
 h. 86
 med 67
 Melbygyde, Landet s., Sunds
 h. 40
 Mellembro, Bregninge s., Sunds
 h. 131
 Mellemdammen, Ribe 55
 Mellemsti, Frejlev s., Hornum
 h. 143
 Mellemvej- 125
- Mellemveje, Ferslev s., Horns
 h. 116
 Mellemvejen, Bregninge s., Sunds
 h. 131
 Mellem Vejene, Frejlev s., Hor-
 num h. 143
 Mellem vejene, De agre, N. Kon-
 gerslev s., Hellum h. 125
 Milepælemarken, Kværndrup s.,
 Sunds h. 112
 Milepælsvang, Buderup s., Hor-
 num h. 112
 Milevejen, Skørping s., Hellum
 h. 126
 Mindeså, Magleby s., Langelands
 Sønder h. 63
 Mosede leje, Greve s., Tune
 h. 64
 Mulkestente, Kværndrup s., Sunds
 h. 75, 86
 Mumbro, Bælum s., Hellum
 h. 92
 Munkeled, Svogerslev s., Sømme
 h. 92
 Munkeledsstykker, Svogerslev s.,
 Sømme h. 109
 Møllestivejen, Suldrup s., Hornum
 h. 143
 Møllestrats Ås, Kyndby s., Horns
 h. 39
 Møllevad, Krogstrup s., Horns
 h. 137
 Mølvadet, Solbjerg s., Hellum
 h. 75
- Navbæk leje, Tune h.? 64
 Nebbestrædeagre, Herslev s.,
 Sømme h. 39
 Nebellund, Solbjerg s., Hellum
 h. 70, 104, 126

- Nebelvad, Lyngby s., Helligum h. 70, 104, 126
- Nederdammen, Ribe 55
- Nedre Hovgård, Vesterbølle s., Rinds h., Viborg amt 110
- Nordre Røse, Øresund 67
- Nedre Værebø, Jyllinge s., Sømmeh. 138
- Nystænge, Bjerrebø s., Sunds h. 64
- Nystængebrod, Bjerrebø s., Sunds h. 51
- Nødebø, Flådie s:n, Torna h:d 50
- Nørregade, Oksenvad s., Gram h. 76
- Nørreled, Kværndrup s., Sunds h. 76
- Nørsti, S. Hygum s., Frøs h. 45
- Oddens færgested, Skørping s., Helligum h. 54, 127
- Oksenvad, s., Gram h. 85, 129
- Oldvadet, Skibbø s., Horns h. 110
- Oldvejen, Krogstrup s., Horns h. 110
- Olling Dørsager, Lintrup s., Frøs h. 59
- Orteta, Ollerup s., Sunds h. 32, 104
- Pallesvej, Skørping s., Helligum h. 102
- pas 59
- Passehøj, Kirkebø s., Sunds h. 59
- Pikkestensblokker, Skibsted s., Helligum h. 78
- Pilebroagre, Kirkerup s., Sømmeh. 139
- Pindkrogens færgested, Skørping s., Helligum h. 121
- postvej 34
- Postvej, Sønderjylland 87
- Præsteallé, Bregninge s., Sunds h. 92
- Præstebø, Dåstrup s., Ramsø h. 150
- Præsteforte, Jegerup s., Gram h. 45
- Præstegyde, Kværndrup s., Sunds h. 92
- Præsteled, Kværndrup s., Sunds h. 92
- Præsteled, Skuldelev s., Horns h. 92
- Præstelænding, Thurø s., Sunds h. 92
- Præstestente, Kværndrup s., Sunds h. 92
- Præstevadsås, Dåstrup s., Ramsø h. 150
- Præstevej, Tislund s., N. Rangstrup h. 92
- Rebild Kirkevej, Skørping s., Helligum h. 30
- Rebildvejen, Skørping s., Helligum h. 70
- Refshaletønden, Øresund 67
- Ribervad, Nustrup s., Gram h. 145
- Ribervej, Gram h. 144 f.
- Riber Postvej, Nustrup s., Gram h. 34
- Ridested 114
- risbø 49, 58
- Risbøvang, Gunderup s., Fleskum h. 58
- Risebø, Gunderup s., Fleskum

- h. 58
 rist 62
 Ristedmade, Nustrup s., Gram
 h. 89
 Ristinge havn, Humble s., Lange-
 lands Sønder h. 63
 Rodalsstien, Skørping s., Hellum
 h. 76
 Roldvejsgåde, Skørping s., Hel-
 lum h. 74, 100
 Rusvad, Nustrup s., Gram h. 87
 Rykombro, Sønderup s., Hornum
 h. 80 f., 118
 Rævebro, Kyndby s., Horns
 h. 94
 Ræveholmsvad, Djurs Sønder h.,
 Randers amt 52
 Ræveleje, Tikøb s., Lyngø Kron-
 borg h. 64
 røse 67
 Rødebro, Stenstrup s., Sunds
 h. 77
 Rødeled, Blenstrup s., Hellum
 h. 77
 Rødelåge, Bregninge s. Sunds
 h. 77
 Røderøsen, Øresund 77
 Røkkenbro, se Rykombro
 rå 67
 Råbhøjsagre, Vor Frue s., Sømme
 h. 90

 Sadelvad, Skibsted s., Hellum
 h. 81
 Sakservejen, Skrydstrup og Ved-
 sted s., Gram h. 70, 74, 93,
 127 ff., 144
 Saksvad, Bregninge s., Sunds
 h. 87
 Salvad, Kirkerup s., Sømme

 h. 139
 Sandagersti, Kværndrup s., Sunds
 h. 69
 Sandmandsvejen, Fræer s., Hel-
 lum h. 92
 Sandvad, Skodborg s., Frøs h. 79
 Sandvad, Sørup s., Sunds h. 79
 Schiøte broen, København 50
 Schiøtéhaffn, København 50
 sejllad 65f.
 Sildeled, Ågerup s., Sømme
 h. 77, 104
 Singelsvad, Egense s., Sunds
 h. 78, 110
 Skanderborg Ager, Hjordkær s.,
 Rise h., Åbenrå amt 74
 Skarndalsbro, Kyndby s., Horns
 h. 75, 138
 Skelvejagø, Egense s., Sunds
 h. 36
 Skelvejen, Lunde s., Sunds h. 36
 skib 64
 Skibsbro Blokker, Skibsted s.,
 Hellum h. 50, 124
 Skibsted, s., Hellum h. 54, 64,
 123, 143
 Skibsted Bro, Skibsted s., Hellum
 h. 123 f., 143
 Skidenvæld, Agerskov s., N.
 Rangstrup h. 81
 skillevej 36
 Skillevejsstykker, Thurø s., Sunds
 h. 36
 Skillingbro, Gravlev s., Hornum h.
 og Skørping s., Hellum h. 48
 Skindbjergvejen, Skørping s., Hel-
 lum h. 70
 Skindevadshave, Sørup s., Sunds
 h. 80
 skotvej 34

- Skotvej, Agerskov s., N. Rangstrup h. 34
- Skotvej, Gram s., Frøs h. 34
- Skotvej, Nustrup s., Gram h. 34
- Skovbroen, Selsø s., Horns h. 50
- skovvej 30, 75
- Skovvej, Drejø s., Sunds h. 30
- Skovvej, Ferslev s., Horns h. 138
- Skovvej, Skibsted s., Hellum h. 30
- Skovvejen, Fræer s., Hellum h. 121
- Skovvejsstykker, Gerlev s., Horns h. 30
- Skovvejsås, Ferslev s., Horns h. 30
- Skrobhedsvejen, Bælum s., Hellum h. 125
- Skyllebroen, St. Magleby s., Sokkelund h. Kbh. amt 50
- Skære = Langstrup Å, Lyng-Kronborg h. 102
- Skærebro, Tved s., Sunds h. 103
- Skærebrogrog, Tved s., Sunds h. 103, 130
- Skørping Ålborgvej, Skørping s., Hellum h. 28, 121
- Slagbomseng, Lintrup s., Frøs h. 95
- Slagterstien, Ferslev s., Horns h. 109
- Slagterstisagre, Ferslev s., Horns h. 138
- Sletbovejen, Fræer og Skørping s., Hellum h. 70, 74, 93, 121
- slippe 41
- Slotsvejen, Bregninge s., Sunds h. 109, 111
- Slævad, Oksenvad s., Gram h. 79, 89, 144 f.
- Slævadvej, Jegerup s., Gram h. 144
- Snekagre, Skibby s., Horns h. 64
- snekke 64 f.
- Snekkegrunden, farvandet syd for Langeland 65
- Snekkeled, Drigstrup s., Bjerge h., Odense amt 65
- Snekkersten, Tikøb s., Lyng-Kronborg h. 65
- Snekkevej, Magleby s., Langelands Sønder h. 64 f.
- Snekkeås, Vellerup s., Horns h. 64
- Snerp, Jegerup s., Gram h. 80
- Snevejsagre, Herslev s., Sømme h. 90
- Snorten, Kirkeby s., Sunds h. 62
- snævre 59
- Snævrebanks, Stenstrup s., Sunds h. 59
- Snævreled, Kværndrup s., Sunds h. 80
- Snævreløkken, Stenstrup s., Sunds h. 59
- Sorteå, flere lok. 77
- Sortvad, Magstrup s., Gram h. 77
- Spamølle, Bælum og Skibsted s., Hellum h. 75
- spang 48, 51
- Spang(e)bro, flere lok. 48, 77
- spangbro 48
- Spurregyden, Højelse s., Ramsø h. 41
- stadsvej 34, 85
- stav 67
- stenbro 48 f., 58
- Stenbro, Landet s., Sunds h. 131
- Stenbrorende, Torup s., Hellum

- h. 142
 Stenildvad, Års s., og h., Ålborg
 amt 52
 stenkiste 51
 Stenled, Glim s., Sømme h. 78
 Stenled, Kirkerup s., Sømme
 h. 78
 Stenled, Reerslev s., Tune h. 78
 Stenled, Svogerslev s., Sømme
 h. 78
 Stenled, Ågerup s., Sømme h. 78
 Stenledgård, Selsø s., Horns
 h. 78
 Stenlænding, Bjerreby s., Sunds
 h. 78
 stente 61 f.
 Stenvad, Kornerup s., Sømme
 h. 78
 sti 27, 45 f.
 Stiagersås, Kyndby s., Horns
 h. 138
 stik 67
 Stisagre, Ferslev s., Horns h. 138
 Stisbrøde, Solrød s., Tune h. 43,
 76
 Stisåsen, Ferslev s., Horns h. 138
 Stivej, Vedsted s., Gram h. 76
 Stjøvlegade, Bjerreby s., Sunds
 h. 40
 Stjøvlegyde, Bjerreby s., Sunds
 h. 40
 stok 48, 51
 Stokbrovad, Siem s., Hellum
 h. 75
 Stokeng, Gram s., Frøs h. 51
 Stokkebro, flere lok. 48, 77
 Stora Skäglinge, Skäglinge s:n,
 Frosta h:d, Malmöhus län 106
 Storkebro, Landet s., Sunds
 h. 94
 Strandslippen, Bjerreby s., Sunds
 h. 41, 110
 strøg 41
 Strøgsløkken, Stenstrup s., Sunds
 h. 41
 stræde 39
 Strædeagre, Osted s., Volborg
 h. 39
 stænge 51, 64
 stætte 61 f.
 sund 65
 Sundbyfærge, Dråby s., Horns
 h. 53, 69
 Sundby Færge, Ude Sundby s.,
 Lyng-Frederiksborg h., Frede-
 riksborg amt 135
 Svendslåge, Lunde s., Sunds
 h. 102
 Svinebro, Tved s., Sunds h. 131
 Svingelskrog, Ollerup s., Sunds
 h. 62
 Sænkevad, Skuldelev s., Horns
 h. 79
 Sølvad, Skårup s., Sunds h. 79
 Søndergade, Oksenvad s., Gram
 h. 76
 Sønderstenten, Kværndrup s.,
 Sunds h. 76
 Søndre Røse, Øresund 67
 Den søndre Vase, Agerskov s., N.
 Rangstrup h. 57
 Sørvad, Bælum s., Hellum h. 80,
 104
 Sørvadshus, Osted s., Volborg
 h. 104
 Tarmestrøg, Krogstrup s., Horns
 h. 41, 81, 135
 Tennevad, Kværndrup s., Sunds
 h. 87

- Tiljebro, Skårup s., Sunds h. 77
 Tiljevej, Skodborg s., Frøs h. 77
 Tillebro, flere lok. 48
 Tingbrødsås, Glim s., Sømme h. 43
 Tingmandestien, Gundsømagle s., Sømme h. 139
 Tingstivang, Brøndum s., Hellum h. 123
 Tingvej, Kirkerup s., Sømme h. 139
 Tingvejen, Blenstrup s., Hellum h. 122
 Tistedvejen, Torup s., Hellum h. 119
 Toldbrættet, Agre vesten til, Toftlund s., N. Rangstrup h. 94
 Tolderbroås, Særløse s., Volborg h. 95
 toldsted 94 ff., 132
 Toldsted, Hjordkær s., Rise h., Åbenrå amt 95
 Toldstedsagre, Særløse s., Volborg h. 95
 Tolne, s., Horns h., Hjørring amt 97
 Tomasstente, Stenstrup s., Sunds h. 102
 Tormandedsåsen, Herslev s., Sømme h. 91
 Torsted Tværvej, Årestrup s., Hornum h. 34
 Tottesvad, Nustrup s., Gram h. 102
 Troldebro, Kisserup s., Volborg h. 91
 Troldebro, Rye s., Volborg h. 91
 Troldebro, Tved s., Sunds h. 91
 Troldevad, Borup s., Ramsø h. 91
 Troskebro, Egense s., Sunds h. 77
 Trudsholm, K. Sonnerup s., Volborg h. 22 ff., 111
 Trulsesvej, Agerskov s., N. Rangstrup h. 57
 Trustrup, K. Hvalsø s., Volborg h. 24
 Træbro, Kirkerup s., Sømme h. 77, 139
 tråd 47
 Tvebæk norden Vejen, Landet s., Sunds h. 131 f.
 Tvebæk sønden Vejen, Landet s., Sunds h. 131 f.
 Tværgade, Komdrup s., Hellum h. 40
 tværvej 34
 Tvætterbroen, Frær s., Hellum h. 50, 113
 Tømmervej, Nustrup s., Gram h. 86
 Tømmervej, Skørping s., Hellum h. 86
 tønde 67
 Tøndervejager, Magstrup s., Gram h. 146
 Tøndervejagre, Vojens s., Gram h. 146
 Tøndervejen, Hjerndrup s., S. Tyrstrup h. 146
 tå 44 f., 104
 Tåholmen, Allerslev s., Volborg h. 45, 104
 Tåholt, S. Hygum s., Frøs h. 44 f., 104
 Tåstrupvejsgade, Frejlev s., Hornum h. 143
 Ulstrup, Ryde s., Ginding h.,

- Ringkøbing amt 101
 vad 51 f.
 vadested 52
 Vadsagre, Gerlev s., Horns
 h. 135
 Vadsmose, Gerlev s., Horns
 h. 135
 Vadsted, Søby s., Gjern h., Skan-
 derborg amt 52
 Vadum, flere lok. 52
 Valdemarsslot, Bregninge s.,
 Sunds h. 111
 vangeled 60
 Vasby, Sengeløse s., Smørum h.,
 Kbh.amt 52
 vase 55 ff.
 Vasebro, flere lok. 55 ff.
 Vaseengen, Bælum s., Hellum
 h. 57
 vej 27 ff.
 Vejagre, Krogstrup s., Horns
 h. 150
 vejle 52 f.
 Vejlevad, Øster Starup s., Brusk
 h., Vejle amt 52
 Vejlænge, forskellige lok. 36 f.
 vejskel 36
 Vejskelskifte, Skårup s., Sunds
 h. 36, 130
 Vejskelsmade, Ollerup s., Sunds
 h. 36
 Vemmenæs Færggård, Bjerreby
 s., Sunds h. 54, 76
 vendevej 29
 Vendevejsagre, Nustrup s., Gram
 h. 80
 Ventebro, Skibby s., Horns h. 94
 Ventebroen, Gundsømagle s.,
 Sømme h. 139
 Vester Borreveje, Brøndum s.,
 Hellum h. 119
 Vester Dragø = Avernakø, s., Sal-
 linge h., Svendborg amt 65
 Vesterforte, Nustrup s., Gram
 h. 76
 Vesterled, Kværndrup s., Sunds
 h. 76
 via regia, regalis, regis 31 f.
 Vieled, Skårup s., Sunds h. 77
 Willumvad, Årestrup s., Hornum
 h. 102
 Vindeballer, Tranderup s., Ærø h.,
 Svendborg amt 93
 Vindeby, flere lok. 93
 Vindehavnskifte, Drejø s., Sunds
 h. 93, 112
 Vintertrådstykker, Borup s., Ram-
 sø h. 47, 90
 Vintervej, Ballingsløv, Skåne 90
 f.
 Vognbros Agre, S. Kongerslev s.,
 Hellum h. 89
 Vojensled, Vojens s., Gram
 h. 70
 Vojensled Lykke, Hammelev s.,
 Gram h. 70
 Volbro, Jegerup s., Gram h. 35,
 80
 Volbrogård, Jegerup s., Gram
 h. 145
 Volstrupled, Kværndrup s., Sunds
 h. 70
 Volstrup Vejstykker, Kværndrup
 s., Sunds h. 70
 Vornæs Vejle, Landet s., Sunds
 h. 52
 Værebro, Jyllinge s., Sømme
 h. 75, 103, 138 f.
 Ærøboleje, Strynø s., Sunds

h. 64, 93
Ærøhavn, Marstal 63

Øbro, Selsø s., Horns h. 50
Ødsted s., Jerlev h., Vejle
amt 52

Øksenvad, Blenstrup og Gerding
s., Helligum h. 85

Ølby Brød, Højelse s., Ramsø
h. 43

Østed, Bredstrup s., Elbo h., Vejle
amt 52

Østengangsgøde, Sønderup s.,
Hornum h. 46

Øster Dragø = Drejø, s., Sunds
h. 65

Øvre Værebros, Gundsømagle s.,
Sømme h. 138

Ålborgvej, Bælum s., Helligum
h. 28

Ålborgvej, Fræer s., Helligum
h. 69, 119 ff.

Ålborgvej, Torup s., Helligum
h. 119

Ålborgvejsgøde, Fræer s., Helligum
h. 74

Navnestudier

Af denne serie er udkommet følgende numre:

- Nr. 1. **Danske bebyggelsesnavne på -sted.** Ved John Kousgård Sørensen. 1958. Kr. 38,00.
- Nr. 2. **Ti Afhandlinger.** Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. 1960. Kr. 34,00.
- Nr. 3. **Marknavnestudier.** 1964. Kr. 16,50.
- Nr. 4. **Sydvestjysk navneskik gennem 300 år.** Ved Eva Villarsen Meldgaard. 1965. Kr. 16,00.
- Nr. 5. **Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne.** Ved Ib Lumholt. 1967. Kr. 22,00.
- Nr. 6. **Danske sø- og ånavne 1.** Ved John Kousgård Sørensen. 1968. Kr. 50,00.
- Nr. 7. **Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire.** Ved Gillian Fellows Jensen. 1968. Kr. 64,00.
- Nr. 8. **Efterstillet adjektiv i danske stednavne.** Ved Lis Weise. 1969. Kr. 40,00.
- Nr. 9. **Dansk Gadenavneskik.** Ved Bent Jørgensen. 1970. Kr. 47,00.
- Nr. 10. **Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv).** Ved Bent Søndergaard. 1972. Kr. 52,00.
- Nr. 11. **Scandinavian Settlement-names in Yorkshire.** Ved Gillian Fellows Jensen. 1972. Kr. 63,00.
- Nr. 12. **Danske sø- og ånavne 2.** Ved John Kousgård Sørensen. 1974. Kr. 75,00.
- Nr. 13. **Festskrift til Kr. Hald.** 1974. Kr. 150,00.
- Nr. 14. **Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne.** Ved Bent Jørgensen. 1977. Kr. 149,50.
- Nr. 15. **Danske sø- og ånavne 3.** Ved John Kousgård Sørensen. 1978. Kr. 100,00.
- Nr. 16. **Scandinavian Settlement Names in the East Midlands.** Ved Gillian Fellows Jensen. 1978. Kr. 90,00.
- Nr. 17. **To Studier i Danske Fornavne.** Ved Vibeke Wegener og Marianne Kjær. 1978. Kr. 80,00.

Priserne er excl. moms.